

Isus Krist i rano kršćanstvo iz perspektive izabranih kršćanskih i nekršćanskih autora antike

Starčević, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:095063>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-11**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

**ISUS KRIST I RANO KRŠĆANSTVO IZ PERSPEKTIVE IZABRANIH
KRŠĆANSKIH I NEKRŠĆANSKIH AUTORA ANTIKE**

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, srpanj 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

**ISUS KRIST I RANO KRŠĆANSTVO IZ PERSPEKTIVE IZABRANIH
KRŠĆANSKIH I NEKRŠĆANSKIH AUTORA ANTIKE**

DIPLOMSKI RAD

MENTOR: dr.sc. Feđa Milivojević
STUDENTICA: Ivana Starčević
NAZIV STUDIJA: Povijest/Filozofija
JMBAG: 0009070540

Rijeka, srpanj 2021.

IZJAVA

*Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova **Isus Krist i rano kršćanstvo iz perspektive izabranih kršćanskih i nekršćanskih autora antike** izradila samostalno, pod mentorstvom dr. sc. Feđe Milivojevića.*

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkog rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju diplomskog rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u diplomskom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Ivana Starčević

Potpis _____

SAŽETAK

Rad se bavi Isusom Kristom i ranim kršćanstvom iz perspektive kršćanskih i nekršćanskih autora antike. Cilj je rada analiza i usporedba prikaza elemenata koje nalazimo kod kršćanskih i nekršćanskih autora. U prvome dijelu obrađuju se kršćanski autori, a u drugome nekršćanski. U obama dijelovima naglasak je na prikazu najvažnijih elemenata koje možemo pronaći kod jednih i drugih autora. Treći dio usmjeren je na analizu i usporedbu elemenata koji govore o Isusu Kristu i ranome kršćanstvu. Cilj je zaključiti na koji se način Isus Krist i prva dva stoljeća ranoga kršćanstva razlikuju kod kršćanskih i nekršćanskih autora. Ukratko, cilj je istražiti, analizirati i usporediti prikaze Isusa Krista i prva dva stoljeća ranoga kršćanstva na temelju primarnih izvora kršćanskih i nekršćanskih autora antike.

Ključne riječi: *Isus Krist, rano kršćanstvo, antika, kršćanski i nekršćanski autori antike, Isusova povijest, narav i smrt, moral i ponašanje kršćana, odnos prema kršćanima*

ABSTRACT

The paper deals with Jesus Christ and early Christianity from the perspective of Christian and non-Christian authors of antiquity. The aim of this paper is to analyze and compare the presentation of the elements we find in Christian and non-Christian authors. The first part deals with Christian authors, the second with non-Christian authors, and in both parts the focus is on presenting the most important elements that can be found in both, while the third part focuses on analyzing and comparing elements that speak of Jesus Christ and early Christianity. Therefore, the goal is to conclude how Jesus Christ and the first two centuries of early Christianity differed among Christian and non-Christian authors. In short, the goal is to explore, analyze, and compare depictions of Jesus Christ and the first two centuries of early Christianity based on the primary sources of Christian and non-Christian authors of antiquity.

***Keywords:** Jesus Christ, early Christianity, antiquity, Christian and non-Christian authors of antiquity, Jesus' history, nature and death, morals and behavior of Christians, attitude towards Christians*

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. KRŠĆANSKI AUTORI	4
2.1. EUZEBIJE CEZAREJSKI	4
2.1.1. SADRŽAJ DJELA <i>CRKVENA POVIJEST</i>	4
2.1.2. O ISUSU KRISTU	5
2.1.3. O APOSTOLIMA KOJI POSTAJU BISKUPI.....	6
2.1.4. O TIBERIJU	7
2.1.5. O POČECIMA ŠIRENJA KRŠĆANSTVA	8
2.1.6. GLAD ZA VRIJEME KLAUDIJA.....	9
2.1.7. ŠIMUN SAMARITANAC	10
2.1.8. NERON.....	11
2.2. PAVAO APOSTOL	12
2.2.1. BOG I SIN ROĐEN OD OBIČNE ŽENE.....	12
2.2.2. BLAGOVANJE ISUSOVA TIJELA I KRVI.....	13
2.2.3. ISUSOVA SMRT	13
2.3. IGNACIJE ANTIOHIJSKI.....	14
2.3.1. REFERENCA NA ISUSOVU POVIJEST I UPOZORENJE NA PRISUTNOST HEREZA.....	15
2.3.2. KATOLIČKA CRKVA I CRKVENA HIJERARHIJA	16
2.4. POLIKARP.....	16
2.4.1. LJUBAV I STRAH OD BOGA.....	17
2.4.2. DUŽNOSTI ĐAKONA, PREZBITERA, MLADIH I DJEVICA	17
2.5. IRENEJ LIONSKI.....	18
2.5.1. PROTIV HEREZA	19
2.5.2. HERETICI, GLJIVE I GNOTICI.....	19
2.5.3. ISTINA JE CRKVA	20
2.5.4. O EUHARISTIJI.....	21
2.5.5. O MARIJI	21
2.6. ORIGEN	22
2.6.1. ISUS JE PODREĐEN BOGU OCU	22
2.7. TERTULIJAN	24
2.7.1. KRV JE KRŠĆANA SJEME.....	25
2.7.2. VIDI GA SE, ALI JE NEVIDLJIV	25

2.7.3. TIJELO ĆE USKRSNUTI, ĆITAVO	26
2.7.4. O MARIJI	26
2.8. IVAN ZLATOUSTI	27
2.8.1. MUĀENIŠTVA RADI NOVIH OBRAĆENJA	28
2.8.2. KRIST KAO UZOR	28
2.8.3. SREĆA, MUĀENIKOVA KRV I ĀIŠĆENJE DUŠA	29
3. NEKRŠĆANSKI AUTORI.....	31
3.1. TALIJ.....	31
3.1.1. POMRĀINA SUNCA ILI TAMA POSLANA OD BOGA?.....	31
3.2. JOSIP FLAVIJE	32
3.2.1. ISUS ZVAN KRIST	33
3.2.2. TESTIMONIUM FLAVIANUM.....	33
3.3. PLINIJE MLADI.....	35
3.3.1. PLINIJEVO PISMO	35
3.3.2. TRAJANOV ODGOVOR PLINIJU	39
3.4. SVETONIJE	39
3.4.1. O KRŠĆANIMA U DIJELU O KLAUDIJU	40
3.4.2. O KRŠĆANIMA U DJELU O NERONU	41
3.5. TACIT	42
3.5.1. ANALI.....	42
3.6. MARA BAR SERAPION	44
3.6.1. MUDRI ŹIDOVSKI KRALJ	45
3.7. LUKIJAN IZ SAMOSATE	45
3.7.1. O LUKAVCU PEREGRINU	46
3.8. CELZO	47
3.8.1. KRŠĆANI KAO NERACIONALNI VRAĀEVI	47
3.8.2. ISUSOV BESMISLENI ŹIVOT.....	49
3.9. PORFIRIJE.....	50
4. USPOREDBA ELEMENATA KRŠĆANSKIH I NEKRŠĆANSKIH AUTORA	52
4.1. ISUSOVA POVIJEST, BOŹANSKA NARAV, „DJEVICA“ MARIJA I NJEGOVI UĀENICI.....	52
4.2. MORAL I PONAŠANJE KRŠĆANA	55
4.3. ODNOS PREMA KRŠĆANIMA, PROGONI, MUĀENIŠTVA I KRŠĆANSKE PRAKSE U RIMU.....	57
4.4. ISUSOVA SMRT I USKRSNUĆE	60
4.5. BISKUPI I HEREZE	64

4.5.1. BISKUPI KAO VODEĆA STRUKTURA U RANOJ CRKVI	65
4.5.2. HEREZE	66
5. ZAKLJUČAK.....	69
6. LITERATURA	71
6.1. PRIMARNI IZVORI	71
6.2. SEKUNDARNI IZVORI.....	73

1. UVOD

Isus Krist (o. 4. g. pr. Kr. – 30./33. g.), poznat i kao Isus Nazarećanin, židovski je propovjednik i vjerski vođa te jedna od najzanimljivijih, najutjecajnijih, ali i jedna od najkontroverznijih povijesnih ličnosti. Iz njegova učenja rodilo se kršćanstvo koje je trenutno najveća svjetska religija podijeljena na mnoštvo denominacija. Kršćani vjeruju da je Isus utjelovljenje Boga i iščekivani Mesija predskazan u Starome zavjetu, a izrazito je cijenjen i u ostalim svjetskim religijama. Isusovom smrću započinje razdoblje ranoga kršćanstva koje traje sve do Prvoga Nikejskog sabora 325. godine. Rano kršćanstvo dijelimo na (1) apostolsku fazu (do 100. g.) i na (2) prednikejsku fazu (100. – 325. g.). Ovaj rad temeljit će se upravo na Isusu Kristu i prvim dvama stoljećima ranoga kršćanstva, a njegov je cilj usporedba i analiza elemenata koje pronalazimo kod kršćanskih i nekršćanskih autora o Isusu Kristu i ranome kršćanstvu.

Rad je metodološki podijeljen kako slijedi. Postoje mnogi izvori, knjige i filmovi koji se odnose na Isusa i njegovo učenje, a u ovome radu naglasak će biti na onima koji su mu kronološki najbliži. Neki od njih bili su njegovi učenici, poput Pavla iz Tarza, a neki poput Ignacija Antiohijskoga i Polikarpa bili su učitelji Isusova učenika Ivana apostola. Stoga će u prvome dijelu ovoga rada naglasak biti na kršćanskim autorima za koje smatram da daju najbolju sliku ranokršćanskoga učenja i pogleda na svijet. To su: Pavao iz Tarza, Ignacije Antiohijski, Polikarp, Irenej Lionski, Origen, Tertulijan, Euzebije Cezarejski i Ivan Zlatousti. S obzirom na to da su ovi autori napisali velik broj djela te je nemoguće sva njihova djela uvrstiti u rad, usmjerila sam se na one elemente i dijelove koji su zastupljeni u najvećoj mjeri. To su elementi koji se pojavljuju kod svih kršćanskih autora: (1) Isusova božanska narav, povijest i život; (2) Biskupi kao vodeća struktura u ranom kršćanstvu – pitanje hijerarhije; (3) Euharistija i stvarna prisutnost Isusova tijela i krvi; (4) Djevica Marija kao nova Eva; (5) Hereze i poticanje na pravovjernost; (6) Moral i ponašanje kršćana; (8) Mučeništva i progoni kroz koje se Bog proslavlja. Naglasila bih da će prvi autor kojega ću obrađivati biti Euzebije Cezarejski, iako nije kronološki najbliži. Od njega polazim jer u svome djelu *Crkvena povijest* bilježi povijest od početka kršćanstva do svoga doba te tako daje najdetaljniji presjek. Nakon njega slijedi Pavao iz Tarza, a potom slijede autori prethodno navedenim redoslijedom. Prvi dio ovoga rada usmjeren je na svakoga pojedinog ranije navedenoga kršćanskog autora te daje kratki prikaz autorova života kao i prikaz određenoga izvora koji govori o jednome prethodno navedenom elementu ili više njih. Na kraju prikaza određenoga izvora ili tijekom prikaza izvora dajem sažetak i analizu autora te pojedinih elemenata. Uvod u autore dulji je ili kraći

što ovisi o važnosti autora, dostupnosti podataka, važnosti djela za ovaj rad i nužnosti objašnjenja o čemu je točno riječ. U ovome dijelu rada moj fokus bit će gotovo isključivo na djelima autora, odnosno na primarnim izvorima.

Drugi dio ovoga rada odnosi se na nekršćanske autore rane i kasne antike. Prilikom odabira autora usmjerila sam se na to da mi svaki pojedini autor pruži što je više moguće informacija o Isusu Kristu i ranome kršćanstvu općenito. S obzirom na to da izbor nije bio velik, u radu su zastupljeni sljedeći autori: Talij, Josip Flavije, Plinije Mlađi, Svetonije, Tacit, Mara bar Serapion, Lukijan iz Samosate, Celzo i Porfirije. Princip obrade autora u drugome dijelu isti je kao i kod kršćanskih autora, a jedina razlika je što sam za prikaz i analizu, osim primarnih izvora, koristila i dodatnu sekundarnu literaturu. U ovome dijelu ne bih izdvojila neke posebne elemente koji se pojavljuju kod svih nekršćanskih autora, ali ono što se može primijetiti jest da se (1) Isus često prikazuje kao vođa kršćana u negativnome kontekstu, a kada se i spominje, ne pridaje mu se prevelika pažnja – nevažan je. Također (2) kršćansko učenje smatra se smiješnim, besmislenim i naivnim, (3) kršćani i njihovo djelovanje ponekad se promatraju kao bezopasna sekta i pokret koji se kontrolira, ali su ipak nepoželjna manjina koja može dići pobunu, stoga je potrebno djelovati na vrijeme. Naglašavam da je većina literature, kako primarne tako i sekundarne, na engleskome jeziku te su svi prijevodi slobodni prijevodi autorice ovoga rada. Istovremeno, budući da se u radu koriste primarni izvori iz *Biblije*, hrvatski citati (*Evandjelje*, *Pavlove poslanice* itd.) preuzeti su iz hrvatskoga prijevoda *Biblije* koji je naveden u popisu bibliografije u primarnim izvorima. Ostali prijevodi, koji nisu autoričini slobodni prijevodi, posebno su naznačeni.

Treći, ujedno i posljednji dio rada, usmjeren je na usporedbu i analizu elemenata koje pronalazimo kod kršćanskih i nekršćanskih autora. Iz toga proizlazi i cilj ovoga rada, a to je vidjeti na koji se način Isus Krist i prva dva stoljeća ranoga kršćanstva razlikuju kod kršćanskih i nekršćanskih autora, odnosno koji elementi se pojavljuju kod jednih, a koji kod drugih autora te koji su im elementi zajednički. Stoga se treći dio rada dijeli na nekoliko cjelina. Ono o čemu raspravljaju i kršćanski i nekršćanski autori jest pitanje ljudskosti Isusa Krista, njegove naravi i općenito elemenata njegova života, stoga je prva tema u ovome dijelu upravo Isus kao prorok i Sin Božji, pitanje ljudskosti, njegova povijest, narav, Djevica Marija, njegovi učenici i općenito njegov život (4.1). Još jedna tema o kojoj govore i kršćanski i nekršćanski autori jest moral i ponašanje kršćana pa je dio rada posvećen i njoj (4.2). Treća tema kojom ću se baviti u ovome dijelu govori o odnosu prema kršćanima u prvome i drugome stoljeću ranoga kršćanstva, progonima, mučeništvima te o kršćanskim praksama u Rimu (4.3). Posljednja tema koje ću se dotaknuti tema je Isusove smrti i uskrsnuća (4.4). O

ovim četirima temama pišu i kršćanski i nekršćanski autori te ih je moguće analizirati i usporediti. Također, postoje elementi koji se pojavljuju gotovo isključivo kod kršćanskih autora te oni upravo njima pridaju najviše pažnje (4.5). Ti elementi su: Biskupi kao vodeća struktura u ranoj Crkvi (4.5.1), Euharistija i stvarna prisutnost Isusova tijela i krvi (4.5.2) i Pitanje hereza (4.5.3). Namjera je, na temelju sličnih elemenata analize primarnih izvora kršćanskih i nekršćanskih autora antike, pokazati što možemo reći o Isusu Kristu, ranokršćanskome učenju, ponašanju i percepciji kršćana u društvu toga doba.

2. KRŠĆANSKI AUTORI

2.1. EUZEBIJE CEZAREJSKI

Euzebije Cezarejski (o. 260. – 339. g.) jedan je od najvećih crkvenih otaca rane Crkve. Smatra ga se ocem crkvene povijesti i velikim obožavateljem rimskoga cara Konstantina koji se preobratio na kršćanstvo u vrijeme crkvenih progona. Euzebije je bio velik učitelj, teolog, povjesničar, apologet, pisac i tumač *Biblije*. Isto tako poznat je i kao biskup Cezareje, jedne od provincija Rimskoga Carstva. Rođen je između 260. i 265. godine u Palestini, a najveći dio svoga života proveo je u Cezareji. Ne zna se puno o njegovim roditeljima, braći i sestrama kao ni o njegovu životu. Bio je učenik cezarejskoga prezbitera Pamfila. Obrazovao se u Origenovoj knjižnici koja se nalazila u cezarejskoj Crkvi te je bio vrlo strastven u vezi s Origenovom teologijom, toliko da je čak napisao obranu Origenove teologije.¹ Napisao je mnoga djela među kojima se ističu apologetska djela, biblijski rječnici, radovi o doktrinama, pisma, govori, povijesna djela itd. Njegov *Ljetopis* smatra se začetkom kasnijih djela o crkvenoj povijesti, a njegova *Crkvena povijest* obrađuje prva stoljeća kršćanstva. Od značajnijih djela ističe se i *Vita Constantini* ili *Konstantinov život* u kojemu hvalospjevno govori o carevu životu, a donosi i vijesti o kršćanstvu u Jeruzalemu i Palestini itd.² U ovome radu naglasak će biti isključivo na djelu *Crkvena povijest*.

2.1.1. SADRŽAJ DJELA *CRKVENA POVIJEST*

U svome djelu *Crkvena povijest* Euzebije obrađuje prva stoljeća kršćanstva. Djelo sadrži deset knjiga, a u prvoj knjizi Euzebije navodi teme o kojima je u djelu riječ:

Moja je namjera pisanjem ovoga rada napisati slijed svetih apostola, kao i vremena koja su protekla od dana našega Spasitelja do naših dana; i povezati mnoge važne događaje za koje se kaže da su se dogodili u povijesti Crkve; i spomenuti one koji su upravljali i predsjedali Crkvom u najistaknutijim dijecezama te one koji su u svakoj generaciji božansku riječ naviještali usmeno ili pismeno. Moja je namjera također dati imena i broj onih koji su zbog ljubavi prema inovacijama naišli na pogrešan nauk i proglašavajući se otkrivačima znanja, lažno su, poput žestokih vukova, nemilosrdno opustošili stado Kristovo. Nadalje, moja je namjera pripovijedati o nedaćama koje su se odmah dogodile židovskome narodu kao

¹ Bacchus, 1909, 617–619.

² Bacchus, 1909, 619–622.

posljedica zavjere protiv našega Spasitelja, zabilježiti načine na koje su pogani napali božansku riječ i vremena u kojima se to dogodilo, opisati karakter onih koji su se u raznim razdobljima za to borili suočeni s krvlju i mučenjima, kao i ispovijesti koje su dane u naše doba, i na kraju milostivu i ljubaznu pomoć koju je naš Spasitelj pružio svima.³

2.1.2. O ISUSU KRISTU

U drugome poglavlju prve knjige Euzebije daje sažetak postojanja i božanstva „našega Spasitelja i Gospodina Isusa Krista“⁴ gdje kaže da:

U Kristu postoji dvojaka priroda, a ona – o kojoj se misli kao Bogu – nalikuje glavi tijela, dok se druga može usporediti s nogama – jer je on, radi našega spasenja, preuzeo ljudsku prirodu s istim strastima kao što ih imamo i mi – sljedeće će djelo biti dovršeno samo ako započnemo s glavnim i najsvećanijim događajima u cijeloj njegovoj povijesti. Na taj će se način drevnost i božanstvo kršćanstva pokazati onima koji ga pretpostavljaju kao da je novijega i nekoga stranog podrijetla i onima koji zamišljaju da se pojavilo jučer.⁵

Prema Euzebiju religija se u to doba nije smatrala istinitom ako nema drevno podrijetlo. Kršćanstvo nije imalo drevno podrijetlo i upravo je to bio jedan od glavnih prigovora isticanih protiv njega. Stoga su crkveni oci naglašavali „povijest“ kršćanstva i isticali Stari zavjet kao kršćansku knjigu. U prvome poglavlju isto čini i Euzebije koji govori o svetim ljudima i važnijim događajima u Starome zavjetu posebno se osvrćući na navještenje Isusa Krista.⁶ Euzebije prihvaća zajedničko stajalište rane Crkve da su teofanije Staroga zavjeta bile kristofanije, odnosno pojave druge osobe Trojstva. Augustin je bio prvi od otaca koji je zauzeo drugačije stajalište tvrdeći da takve kristofanije nisu bile u skladu s identitetom suštine između Oca i Sina te da Sveto pismo uči da to nije Logos, već anđeo. Anđeli su se starozavjetnim dostojanstvima ukazivali u raznim prigodama. Augustinovo mišljenje bilo je široko prihvaćeno, ali u moderno doba prevladavalo je ranije gledište koje zastupa Euzebije.⁷

³ Euseb. *Hist. Ecc.* 1, 1, 1–3.

⁴ Euseb. *Hist. Ecc.* 1, 2.

⁵ Euseb. *Hist. Ecc.* 1, 2, 1.

⁶ Prema: Euseb. *Hist. Ecc.* 1, 2.

⁷ Isto.

Dalje u prvoj knjizi Euzebije govori o imenu Isus i imenu Krist poznatima od početka te na koji su ih način inspirirani proroci častili, govori općenito o Isusovu životu⁸ i o početku Isusove službe te o imenovanju dvanaest apostola:

*Naš Spasitelj i Gospodin, nedugo nakon početka svoje službe, imenovao je dvanaest apostola, a samo njih od svih svojih učenika imenovao je apostolima te im je time iskazao posebnu čast. A onda je imenovao i sedamdeset drugih koje je dva po dva pred svojim licem slao u svako mjesto i grad kamo je i sam trebao doći.*⁹

U 13. poglavlju prve knjige Euzebije piše o Isusu kao o onome koji je činio čudesna djela i koji je bio zaslužan za mnoga izlječenja, a iz ovoga odlomka vidljivo je da nije liječio samo Isus, već je slao i svoje učenike kako bi činili čudesa pod njegovom moći:

*O božanstvu našega Gospoda i Spasitelja Isusa Krista, o kojem su svi ljudi izvještavali u inozemstvu zbog njegovih čudesnih moći, privukao je bezbroj ljudi iz stranih zemalja koji su ležali daleko od Judeje, koji su imali nadu da će se izliječiti od svojih bolesti i svih vrsta patnji. Naprimjer, kralj Abgar koji je s velikom slavom vladao narodima izvan Eufrata, pogođen strašnom bolešću koju ljudska vještina nije mogla izliječiti, kada je čuo za Isusovo ime i njegova čuda, koje su svi potvrdili, poslao mu je poruku i molio ga da izliječi njegovu bolest. Isus je poslao pismo u kojemu kaže da će poslati jednoga od svojih učenika da izliječi njegovu bolest, a obećao je i spas Abgaru, ali i cijeloj njegovoj kući. (...) I sve što je naš Spasitelj obećao, primilo je po njemu svoje ispunjenje. O tome ste preuzeli dokaze preuzete iz arhive Edesse koja je u to vrijeme bila kraljevski grad. Jer u tamošnjim javnim registrima, koji sadrže izvještaje o davnim vremenima i Abgarovim djelima, ove su stvari pronađene sačuvane do danas.*¹⁰

2.1.3. O APOSTOLIMA KOJI POSTAJU BISKUPI

U drugoj knjizi Euzebije proučava događaje koji su se dogodili nakon Kristova uzašašća. U prvome poglavlju govori o apostolima koji su postali biskupi, ali i o drugim biskupima koje su imenovali apostoli:

⁸ Euseb. *Hist. Ecc.* 1, 3.

⁹ Euseb. *Hist. Ecc.* 1, 10, 5.

¹⁰ Euseb. *Hist. Ecc.* 1, 13.

Tada je zabilježeno da je Jakov, kojega su drevni ljudi prozvali Pravednim zbog izvrsnosti njegove vrline, prvi postao biskup Jeruzalemske Crkve. Ovaj je Jakov nazvan Gospodinovim bratom jer je bio poznat kao Josipov sin, a Josip je trebao biti Kristov otac jer je Djevicu, njegovu zaručnicu, Duh Sveti pronašao s djetetom prije nego što su došli zajedno, kako pokazuje izvještaj o svetim Evandeljima.¹¹

2.1.4. O TIBERIJU

U drugome poglavlju druge knjige *Crkvene povijesti* Euzebije govori o tome da je Poncije Pilat izvijestio Tiberija o Isusovu uskrsnuću, odnosno o „izvješćima koja su u cijeloj Palestini objavljena u vezi s uskrsnućem našega Spasitelja Isusa od mrtvih, a iznio je i druga čudesa koja je o njemu saznao i kako su nakon njegove smrti, nakon što je uskrsnuo iz mrtvih, mnogi sada vjerovali da je Bog.“¹² Euzebije dalje govori kako je Tiberije uputio ovaj problem Senatu, ali ga je Senat odbio, to jest „rimski Senat je odbacio prijedlog u vezi s našim Spasiteljem“.¹³ Međutim „Tiberije je i dalje zadržao mišljenje koje je isprva zastupao i nije izgovarao neprijateljske mjere protiv Krista.“¹⁴ Dakle, Euzebije smatra da je Tiberije u ovome slučaju bio na strani kršćana, odnosno da je mislio da Senat treba prihvatiti ovu doktrinu. Euzebije se ovdje osvrće na Tertulijana: „Te stvari bilježi Tertulijan, čovjek koji je dobro upućen u zakone Rimljana i u ostalim je aspektima visokoga ugleda i jedan od onih koji se posebno ističu u Rimu.“¹⁵ U svojoj *Apologiji* za kršćane, koju je napisao na latinskome jeziku i koja je prevedena na grčki, piše da je drevna odredba glasila da car ne smije nikoga posvetiti Bogom dok Senat ne izrazi odobrenje te da je ovo stav u prilog doktrini koja daje božansko dostojanstvo ljudskim dekretom.¹⁶ Euzebije na kraju ovoga poglavlja još jednom pokazuje važnost Tiberijeve uloge u širenju kršćanstva.

Tiberije je, dakle, onaj pod kojim je Kristovo ime ušlo u svijet nakon što mu je objavljena doktrina iz Palestine, odakle ona zapravo i potječe. A on, komunicirajući sa Senatom o doktrini, dao je do znanja da je zadovoljan doktrinom. Ali Senat je, budući da to Tiberije sam nije dokazao, odbacio doktrinu. Ali Tiberije je i dalje imao svoje mišljenje i prijetio smrću

¹¹ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 1, 2.

¹² Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 2, 1–2.

¹³ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 2, 2.

¹⁴ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 2, 3.

¹⁵ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 2, 4.

¹⁶ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 2, 5.

*optužiteljima kršćana. Nebeska je providnost to mudro usadila u njegov um kako bi se nauk evanđelja neometano na početku mogao širiti u svim smjerovima po cijelome svijetu.*¹⁷

Čini se da u ovome dijelu Euzebije ipak pretjeruje jer da je Tiberije zaista tako odobravao kršćanstvo, nekršćanski autori koji grozno govore o kršćanstvu vjerojatno bi sličnim rječnikom počastili i Tiberija. Tertulijan također govori o ovome izvještaju:

*Da bismo rekli riječ o podrijetlu zakona one vrste na koje se sada pozivamo, postojala je stara uredba da car ne smije posvećivati nijednoga boga dok ga Senat prvo ne odobri. (...) Ako bogovi ne pruže zadovoljstvo ljudima, za njih neće biti „oboženja“: bog će čovjeka morati umilostiviti. Sukladno tome Tiberije, u čije je vrijeme kršćansko ime stupilo na svijet, dobivši od Palestine obavještajne podatke o događajima koji su jasno pokazali istinu Kristova božanstva, iznio je stvar pred Senat odlučivši se za Krista. Senat nije dao odobrenje te je odbio njegov prijedlog. Cezar nije mijenjao mišljenje prijeteci bijesom protiv svih optužitelja kršćana.*¹⁸

Tiberije je dakle predložio Senatu Kristovu posvetu, tj. Kristovo prihvaćanje među božanstvima rimskoga panteona i njegovo priznanje u kult Carstva. Dobro je poznata činjenica da je tijekom republikanskoga razdoblja Senat imao apsolutnu vlast nad vjerskim pitanjima te je car, prepoznajući sudske posljedice ove negativne odluke Senata za kršćane, naizgled pokušao neutralizirati njegove učinke „prijeteci bijesom protiv svih optužitelja kršćana.“¹⁹ Čini se da Tiberije ipak nije bio toliki zagovornik kršćanstva kao što to predstavlja Euzebije, već ga je samo tolerirao. Također, vjerojatno je, a i većina se učenjaka slaže, da Euzebije i Tertulijan crpe svoja saznanja iz djela koje je krivotvoreno, a koje je Poncije Pilat slao Tiberiju preuveličavajući prikaze božanskoga Krista i općenito kršćana.²⁰

2.1.5. O POČECIMA ŠIRENJA KRŠĆANSTVA

U sljedećemu poglavlju Euzebije govori o počecima širenja kršćanstva:

¹⁷ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 2, 6.

¹⁸ Tert. *Apol.* 5.

¹⁹ Isto.

²⁰ Više vidi: Bacchiocchi, 1983, 6–9.

Dakle, pod utjecajem nebeske moći i uz božansku suradnju, Spasitelj je nauk poput sunčevih zraka brzo obasjao cijeli svijet; i odmah je, u skladu s božanskim spisima, glas nadahnutih evanđelista i apostola prošao cijelom zemljom i njihove riječi do kraja svijeta.²¹

Govori i o tome da su u svakome gradu i selu brzo izgrađene crkve ispunjene mnoštvom ljudi.²² Također, govori i o mnoštvu obraćenja koja su se dogodila tijekom širenja kršćanstva:

A oni, čiji su umovi pogreškom svojim predaka bili sputani drevnom bolešću idolopokloničkoga praznovjerja, Kristovom su snagom, koja djeluje kroz učenje i divna djela njegovih učenika, oslobođeni takoreći od strašnih gospodara i našli oslobađanje od najokrutnijega ropstva. S gnušanjem su se odrekli svake vrste demonskoga politeizma i priznali da postoji samo jedan Bog, stvoritelj svih stvari i njega su počastili obredima istinske pobožnosti nadahnutim i racionalnim štovanjem čije je temelje među ljudima dao naš Spasitelj.²³

Ovaj dio valja smatrati subjektivnim Euzebijevim mišljenjem jer crkve sigurno nisu tako brzo izgrađene s obzirom na činjenicu da su se kršćani u to doba skrivali u katakombama.

2.1.6. GLAD ZA VRIJEME KLAUDIJA

U osmome poglavlju druge knjige Euzebije govori o gladi u doba cara Klaudija. I u ovome poglavlju uočava se autorova subjektivnost.

Pod njim je svijet bio posjećen glađu koju su pisci kojima je naša vjera potpuno nepoznata zabilježili u svojoj povijesti. I tako je Agabovo predviđanje, zabilježeno u Djelima apostolskim (Djela apostolska 11:28, op. a.), prema kojem je čitav svijet trebala posjetiti glad, dobilo svoje ispunjenje.²⁴

²¹ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 3, 1.

²² Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 3, 2.

²³ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 3, 2.

²⁴ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 8, 1.

Euzebije opisuje mučeništvo Jakova apostola koje se tada dogodilo,²⁵ a govori i o tome kako je Agripa, koji se zvao i Herod, progoneći apostole, doživio božansku osvetu.²⁶ Ono što je ovdje zanimljivo jest da ga naziva židovskim Herod odnosno izdajicom što je očigledno povezano s Euzebijevim, ali i mišljenjem drugih autora da su Židovi izdali Krista te da su krivi za njegovu smrt. Židove za Isusovu smrt okrivljuju i drugi kršćanski autori o čemu će biti govora u nastavku rada.

2.1.7. ŠIMUN SAMARITANAC

U trinaestome poglavlju druge knjige *Crkvene povijesti* Euzebije govori o onome što je i danas prisutno u kršćanskoj vjeri – demonima i Sotoni. Govori na koji način demoni mogu djelovati putem čovjeka. Konkretno, u ovome dijelu govori o Šimunu Samaritancu (Čarobnjaku):

A nakon uzašašća Gospodinova na nebo demoni su iznijeli određene ljude koji su govorili da su bogovi. Jedan od njih bio je Šimun, Samaritanac iz sela Gitto, koji je za vladavine Klaudija Cezara izveo u vašemu carskom gradu neka moćna magijska djela umjetnošću demona koji su u njemu djelovali, a smatrali su ga bogom te su mu podignuli kip u rijeci Tiber, između dva mosta, a kip je nosio ovaj natpis na latinskome jeziku, Simoni Deo Sancto, odnosno Šimunu svetomu Bogu.²⁷

Ono što je zanimljivo jest to da Euzebije kaže da je Šimun Čarobnjak bio toliko utjecajan da su sve hereze potekle od njega.²⁸ U sljedećem poglavlju Euzebije oduševljeno govori o božanski nadahnutome propovijedanju apostola Petra u Rimu:

Jer odmah je, za vrijeme vladavine Klaudijeve, dobra i milostiva Providnost koja bdije nad svim stvarima povelala Petra, onog najjačega i najvećega apostola i onoga koji je zbog svoje krepости bio govornik svih ostalih, u Rim protiv ovoga velikog pokrovitelja života. Odjeven u božanski oklop poput plemenitoga Božjeg zapovjednika, nosio je skupu robu svjetlosti

²⁵ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 9.

²⁶ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 10.

²⁷ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 13, 3.

²⁸ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 13, 6.

razumijevanja s Istoka onima koji su živjeli na Zapadu naviještajući samo svjetlo i riječ koja dušama donosi spas i propovijedajući kraljevstvo nebesko.²⁹

Zatim govori o vezi između Petra i Marka Evanđelista, odnosno o tome kako je Petar zapravo dijelom zaslužan za *Markovo evanđelje* te o kasnijem Markovu putu u Egipat: „Kažu da je taj Marko prvi poslan u Egipat i da je naviještao evanđelje koje je napisao i da je prvi osnovao crkve u Aleksandriji.“³⁰ A u 24. poglavlju iste knjige govori i o čovjeku koji je naslijedio Marka Evanđelista na mjestu biskupa u Aleksandriji: „Kada je Neron bio u osmoj godini svoje vladavine, Anian je naslijedio Marka Evanđelista u upravi Župe Aleksandrije.“³¹

2.1.8. NERON

U drugoj knjizi, u 25. poglavlju govori o progonu kršćana i mučeništvu Petra i Pavla za vrijeme Neronove vladavine:

Opisivanje veličine njegove izopačenosti ne leži u planu ovoga djela. Kako je doista mnogo onih koji su njegovu povijest zabilježili u najtočnijim narativima, svatko na svoje zadovoljstvo može od njih naučiti o grubosti čovjekova ludila, a nakon što je pod njegovim utjecajem mnoštvo uništeno bez razloga, nije poštedio ni najbliže rođake i najdraže prijatelje, već je uništio majku i braću i suprugu i ostale iz svoje obitelji, kao što bi to učinio s najgorim neprijateljima. Također, on je prvi od careva koji se pokazao neprijateljem božanske religije. Tako je, javno objavivši da je prvi među glavnim Božjim neprijateljima, odveden na pokolj apostola. Stoga je zabilježeno da je Pavlu odrubljena glava u samom Rimu, a da je i Petar razapet tijekom Neronove vladavine. Ovaj izvještaj o Petru i Pavlu potkrijepljen je činjenicom da su njihova imena sačuvana na grobljima toga mjesta i do danas.³²

U trećoj knjizi Euzebije govori kamo su otišli Isusovi apostoli i gdje su sve propovijedali. Nakon mučenništva Pavla i Petra Lin je prvi dobio episkopat Crkve u Rimu nakon Petra. Pavao ga spominje pišući Timoteju iz Rima u pozdravu na kraju poslanice.³³ Dalje Euzebije piše o poslanicama koje su pisali apostoli te o njihovim nasljednicima.

²⁹ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 14.

³⁰ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 16, 1.

³¹ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 24, 1.

³² Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 25, 2–5.

³³ Euseb. *Hist. Ecc.* 3, 1-2.

2.2. PAVAO APOSTOL

Sveti apostol Pavao, izvornoga imena Saul iz Tarza (4. g. pr. Kr. – 62./64. g.), jedan je od vođa prve generacije kršćana, često smatran najvažnijom osobom nakon Isusa u povijesti kršćanstva. Njegova preživjela pisma imala su ogroman utjecaj na kasnije kršćanstvo i osigurala su mu mjesto jednoga od najvećih vjerskih vođa svih vremena. Od 27 knjiga u Novome zavjetu četrnaest ih se pripisuje Pavlu, a otprilike polovica drugih, *Djela apostolska*, bave se Pavlovim životom i djelima.³⁴ Otprilike polovica *Novoga zavjeta* potječe od Pavla i ljudi na koje je utjecao. Međutim, samo sedam od trinaest pisama mogu se prihvatiti kao potpuno autentična.³⁵ Njih je diktirao sam Pavao. Ostala potječu od sljedbenika koji pišu u njegovo ime i koji su često koristili materijale iz njegovih preživjelih pisama te su vjerojatno imali pristup Pavlovim pismima koja nisu preživjela.³⁶ Sedam nedvojbenih pisama predstavlja najbolji izvor informacija o Pavlovu životu i njegovoj misli. Redoslijedom kojim se pojavljuju u Novome zavjetu jest sljedeći: *Rimljanima*, *1. Korinćanima*, *2. Korinćanima*, *Galaćanima*, *Filipljanima*, *1. Solunjanima* i *Filemonu*. Vjerojatni kronološki poredak (ostavljajući po strani Filemona koji se ne može datirati) jest: *1. Solunjanima*, *1. Korinćanima*, *2. Korinćanima*, *Galaćanima*, *Filipljanima* i *Rimljanima*. Pisma koja se smatraju *deutero-Pavlove* (vjerojatno su ih napisali Pavlovi sljedbenici nakon njegove smrti) su *Efežanima*, *Kološanima* i *2. Solunjanima*. Poslanice *1. i 2. Timoteju* i *Titu* nazivaju se *trito-pavlini* što znači da su ih vjerojatno napisali pripadnici pavlinske škole generaciju nakon Pavlove smrti.³⁷ U ovome radu obrađivat ću dijelove *Prve poslanice Korinćanima*, *Poslanice Galaćanima*, *Rimljanima* i *Prve poslanice Solunjanima* zato što najbolje prikazuju neke od elemenata kršćanstva spomenutih u uvodu.

2.2.1. BOG I SIN ROĐEN OD OBIČNE ŽENE

U *Prvoj poslanici Galaćanima* Pavao govori da je Bog poslao svoga Sina: „Ali, kad se ispunilo vrijeme, posla Bog svoga Sina, rođena od žene podređena Zakonu.“³⁸ U *Prvoj poslanici Korinćanima* spominje „Kefu“ (Petra) i „Dvanaesticu“: „I ukazao se Kefi, zatim Dvanaesticu.“³⁹ Ovo nam govori o Isusovih dvanaest učenika, kojima pripada i Kefa/Petar

³⁴ Brown, 1997, 407.

³⁵ Isto.

³⁶ Powell, 2009, 234.

³⁷ Isto.

³⁸ Gal 4, 4.

³⁹ 1 Kor 15, 5.

koji je očito tada bio poznat u Korintu: „A pod tim mislim kako svaki pojedini od vas govori: 'Ja sam Pavlov', 'a ja Apolonov', 'a ja Kefin', 'a ja Kristov'.“⁴⁰ Također, u poslanici Galaćanima uočavamo da je Pavao i osobno poznao Petra te je boravio s njim u Jeruzalemu 15 dana, otprilike tri godine nakon obraćenja: „Zatim, poslije tri godine, uziđoh u Jeruzalem da upoznam Kefu, i kod njega ostadoh 15 dana. Nekoga drugog od apostola ne vidjeh, osim Jakova, brata Gospodinova.“⁴¹ Ovaj dio također implicira da je Petar bio poznat Galaćanima te da nije bio potreban nikakav poseban uvod o Petru.

2.2.2. BLAGOVANJE ISUSOVA TIJELA I KRVI

To da je Isus bio izdan te da je uspostavio neke tradicije poput euharistije, pronalazimo u *Prvoj poslanici Korinćanima*:

Ja sam, uistinu, primio od Gospodina, ono što sam vam i predao: Gospodin, Isus, one noći u kojoj bijaše izdan, uze kruh, izreče molitvu zahvalnicu, razlomi kruh i reče: „Ovo je tijelo moje koje je za vas. Ovo činite na moj spomen. Isto tako, uze kalež, pošto je večerao, pa reče: „Ovaj je kalež Novi savez u mojoj krvi. Ovo činite, kad god iz njega pijete, na moj spomen!“⁴²

2.2.3. ISUSOVA SMRT

Pavlove poslanice uključuju nekoliko referenci na Isusovo raspeće: „Jer ne smatrah zgodnim među vama išta drugo znati osim Isusa Krista, i to razapetoga.“⁴³, „O bezumni Galaćani! Tko opsjeni vas kojima pred očima bijaše naslikan Isus Krist kao razapet.“⁴⁴ Sama Isusova smrt središnji je element Pavlovih poslanica. U *Prvoj poslanici Solunjanima* odgovornima za Isusovu smrt smatra neke Židove:

Jer vi ste, braćo, postali jednaki Crkvama Božjim u Judeji koje ispovijedaju Krista. Pretrpjeli ste od svojih suplemenika isto kao i one od Židova. Ti su ubili čak i Gospodina Isusa i proroke; i nas su žestoko progonili. Oni se ne sviđaju Bogu, a neprijatelji su svim ljudima;

⁴⁰ 1 Kor 1, 12.

⁴¹ Gal 1, 18.

⁴² 1 Kor 11, 23–25.

⁴³ 1 Kor 2, 2.

⁴⁴ Gal 3, 1.

*brane nam – da bi mjeru svojih grijeha zauvijek napunili – propovijedati poganima da budu spašeni. Ali je već srdžba Božja došla na njih do kraja.*⁴⁵

Kada Pavao kaže da su „i nas žestoko progonili“, to ukazuje na činjenicu da je Isusova smrt bila u istome vremenskom okviru kao i Pavlov progon.

U *Prvoj poslanici Korinćanima* i *Poslanici Rimljanima* navodi da je nakon svoje smrti Isus pokopan (ali ne spominje grobnicu). Pavao se zatim koristi ovom referencom za nadogradnju teologije uskrsnuća, ali odražava vjerovanje uobičajeno za to vrijeme da je Isus bio pokopan nakon smrti te da je umro za naše grijehе: „Jer, predao sam vam, u prvom redu, ono što sam i primio: Krist je umro za naše grijehе, prema Pismima, i bio pokopan. Treći dan je bio uskrišen, prema Pismima, i ukazao se Kefi zatim Dvanaestorici.“⁴⁶; „Dakle, s njim zajedno bijasmo ukopani po krštenju u smrt da bismo, kao što Krist bi uskrišen od mrtvih Očevom slavom, i mi zaživjeli u novom životu.“⁴⁷ Iz ovih poslanica možemo izvesti tri zaključna elementa Pavlova spomena Isusa i ranoga kršćanstva: (1) odgovornima za Isusovu smrt smatra neke Židove, (2) Isus je pokopan i umro za grijehе ljudi, (3) treći dan od svoje smrti Isus je uskrsnuo, a njegovo uskrsnuće predstavlja novi život za nas ljude.

2.3. IGNACIJE ANTIOHIJSKI

Ignacije Antiohijski rođen je u Siriji oko 50. g., a umro je u Rimu između 98. i 117. godine. Vjeruje se da je Ignacije sa svojim prijateljem Polikarpom bio među „učenicima“ sv. Ivana apostola. Ako i svetoga Petra smatramo antiohijskim biskupom, onda je Ignacije bio treći antiohijski biskup i neposredni Evodijev nasljednik.⁴⁸ Ignacije Antiohijski prognan je za vrijeme cara Trajana. Bačen je *pred zvijeri*⁴⁹ da se s njima bori i priredi spektakl gledateljstvu. Na putu za Rim napisao je sedam poslanica (*Efežanima*, *Magnežanima*, *Tralcima*, *Rimljanima*, *Filadelfljanima*, *Smirnjanima*, *Polikarpu*),⁵⁰ a u ovome radu naglasak će biti na 9. i 6. poglavlju *Poslanice Tralcima*, 8. poglavlju *Poslanice Smirnjanima* te 7. poglavlju *Poslanice Efežanima*. Upravo navedene poslanice najbolje odgovaraju temi ovoga rada.

⁴⁵ 1 Sol 2, 14–16.

⁴⁶ 1 Kor 15, 3–5.

⁴⁷ Rim 6, 4.

⁴⁸ O'Connor, 1910, 644.

⁴⁹ ad bestias!. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 24. lipnja. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=429>

⁵⁰ O'Connor, 1910, 644–645.

2.3.1. REFERENCA NA ISUSOVU POVIJEST I UPOZORENJE NA PRISUTNOST HEREZA

U *Poslanici Tralcima* Ignacije Antiohijski referira se na Isusov život:

Zatvorite uši kada netko govori protiv Isusa Krista koji je potekao od Davida i od Marije; koji se uistinu rodio, jeo i pio. Bio progonjen pod Poncijem Pilatom, razapet i istinski je umro pred očima onih na nebu, na zemlji i pod zemljom. Uistinu je također uskrsnuo od mrtvih, Njegov ga je Otac uskrisio, a tako će Njegov Otac uskrisiti i nas koji vjerujemo u njega po Isusu Kristu, izvan kojega mi nemamo pravoga života.⁵¹

U ovome dijelu Ignacije upozorava Tralce na „pravovjernost“. Na početku ukratko iznosi Isusovu povijest, odnosno govori kako je on Davidov sin o kojemu se govorilo i u Starome zavjetu te da ga je rodila Djevica Marija. Govoreći kako je Isus jeo i pio naglašava Isusovu čovječnost. Govori o Isusovu raspeću, smrti i uskrsnuću doista vjerujući u to što govori i naglašavajući da je ono što piše istina. Govori i o „našem“ uskrsnuću koje će nam dati Isusov otac, ali samo ako vjerujemo u Isusa jer samo uz Isusovu pomoć dolazimo do Boga: „Ja sam Put, i Istina i Život – odgovori mu Isus. Nitko ne dolazi k Ocu osim po meni.“⁵²

Razlog zbog kojega Ignacije neprestano opominje i upozorava kršćane, u ovome slučaju Tralce, je taj što je u njegovo vrijeme kružilo mnogo „hereza“ te je Ignacije prvi ranokršćanski izvankanonski pisac koji se suočava s herezama koje smatra pogubnim za duhovni život:⁵³

Stoga vas, ipak, ne ja, već ljubav Isusa Krista, molim da se služite samo kršćanskom hranom i suzdržavate se od pastira druge vrste; mislim na herezu. Jer oni miješaju Isusa Krista sa svojim vlastitim otrovom govoreći stvari koje su nedostojne poput onih koji daju smrtonosnu drogu u slatkome vinu koju neznalica pohlepno uzima sa smrtnim ishodom. Užitek koji vodi do vlastite smrti.⁵⁴

U 7. poglavlju *Poslanice Efežanima* Ignacije ponovno upozorava na kriva učenja:

⁵¹ Ign. Trall. 9.

⁵² Iv 14, 6

⁵³ Na hereze često upozorava i u drugim poslanicama

⁵⁴ Ign. Trall. 6.

Jer neki imaju naviku nositi ime Isusa Krista u opakim prevarama, dok ipak čine stvari nedostojne Boga pred kojima morate bježati kao pred divljim zvijerima. Jer oni su grabljivi psi koji grizu potajno, protiv kojih morate biti na oprezu jer su to ljudi koji se teško mogu izliječiti. Postoji jedan liječnik koji posjeduje i tijelo i duh; i rođeno i nerođeno; Bog koji postoji u tijelu; istinski život u smrti; od Marije i Boga; Isus Krist naš Gospodin.⁵⁵

2.3.2. KATOLIČKA CRKVA I CRKVENA HIJERARHIJA

U 8. poglavlju *Poslanice Smirnjanima* Ignacije Antiohijski govori o Katoličkoj Crkvi i crkvenoj hijerarhiji, a posebno o važnosti biskupa:

Pazite da svi slijedite biskupa kao što je Isus Krist slijedio Oca. (...) Neka nitko ne čini ništa povezano s Crkvom bez biskupa. Neka se ispravnom euharistijom smatra ona kojom upravlja biskup ili onaj kome je to povjerio. Gdje god se pojavi biskup, ondje neka bude i mnoštvo naroda; kao što, ma gdje bio Isus Krist, postoji Katolička Crkva. Nije dopušteno bez biskupa krstiti ili vjenčati se; ali što god on odobrava, to je i Bogu ugodno tako da sve što se čini može biti sigurno i valjano.⁵⁶

Ignacije Antiohijski potiče na služenje Bogu u zajedništvu s biskupima te ohrabruje zajednice da ne griješe i da se čuvaju hereze gnosticizma. On ujedno prvi govori o određenoj hijerarhiji i upotrebljava pojam Katoličke Crkve, a detaljnije govori i o euharistiji za koju kaže da je „tijelo našega Spasitelja Isusa Krista, koji je trpio za naše grijeha i kojega je Otac, po svojoj dobroti, ponovno uskrisio.“⁵⁷

2.4. POLIKARP

Polikarp (69. – 155. g.) je bio biskup iz Smirne. Umro je mučeničkom smrću, svezan i spaljen na lomači, a potom izboden nožem jer vatra nije uspjela progutati njegovo tijelo. Polikarp se smatra svecem i crkvenim ocem u Istočno-pravoslavnoj, Orijentalno-pravoslavnoj, Katoličkoj, Anglikanskoj i Luteranskoj crkvi. Irenej bilježi da je Polikarp bio

⁵⁵ Ign. Pros. Ephes. 7.

⁵⁶ Ign. Smyrn. 8.

⁵⁷ Ign. Smyrn. 7.

učenik Ivana apostola.⁵⁸ Polikarp se smatra jednim od triju glavnih apostolskih otaca uz Klementa Rimskoga i Ignacija Antiohijskoga. Jedino preživjelo djelo koje mu se pripisuje jest *Poslanica Polikarpa Filipljanima*, a glavni izvor informacija o Polikarpovu životu djelo je Ireneja Lionskoga *Mučeništvo Polikarpovo*. Irenej izvještava da su apostoli Polikarpa preobratali na kršćanstvo, posvetili za prezbitera te da je komunicirao s mnogima koji su vidjeli Isusa. Piše da je imao sreću poznavati Polikarpa u mladosti.⁵⁹ U ovome radu osvrnut ću se na, za ovaj rad relevantne dijelove Polikarpova jedina preživjela djela, *Polikarpova Poslanica Filipljanima*.

2.4.1. LJUBAV I STRAH OD BOGA

U prvim četirima poglavljima *Poslanice Filipljanima* Polikarp potiče Filipljane na molitvu, pravedan život i poštovanje Gospodinovih zapovijedi neprestano citirajući dijelove iz *Novoga zavjeta*:

Znajući, dakle, kako nismo ništa donijeli na svijet tako ne možemo ništa ni uzeti,⁶⁰ naoružajmo se oklopom pravednosti⁶¹ i naučimo prije svega sebe da hodamo u Gospodinovim zapovijedima. Dalje, naučite svoje žene hodati u vjeri koja im je dana i u ljubavi i čistoći nježno voleći svoje muževe u svakoj istini, i voleći sve ostale jednako u svoj čistoći; i da uvježbaju svoju djecu u znanju i strahu od Boga.⁶²

2.4.2. DUŽNOSTI ĐAKONA, PREZBITERA, MLADIH I DJEVICA

U 5. i 6. poglavlju Polikarp navodi koje su dužnosti đakona, prezbitera, mladih i djevica:

Slično tome, neka i mladići u svemu budu besprijekorni, posebno pazeći na očuvanje čistoće i čuvajući se, kao uzdom, od svake vrste zla. Jer dobro je da budu odsječeni od požuda koje su u svijetu jer svaka požuda ratuje protiv duha;⁶³ a ni razvratnici, ni ženstvenici neće naslijediti

⁵⁸ Bacchus, 1911, 219.

⁵⁹ Bacchus, 1911, 219–222.

⁶⁰ 1 Tim 6, 7.

⁶¹ Ef 6, 11.

⁶² Pol. *Phil.* 1–4.

⁶³ 1 Pt 2, 11.

kraljevstvo Božje,⁶⁴ kao ni oni koji čine nedosljedne i nedolične stvari. Stoga je potrebno suzdržati se od svih ovih stvari podvrgavajući se prezbiterima i đakonima kao i Bogu i Kristu. Djevice također moraju hodati u besprijekornoj i čistoj savjesti. (...). I neka prezbiteri budu suosjećajni i milosrdni prema svima vraćajući one koji lutaju, posjećujući sve bolesnike i ne zanemarujući udovice, siroče ili siromahe i nikada ne vraćajući zlo za zlo, marljivo nastojeći činiti dobro pred svim ljudima,⁶⁵ suzdržavajući se od svake srdžbe i nepravedne presude; držeći se daleko od svake pohlepe.⁶⁶

U sljedećim poglavljima Polikarp potiče Filipljane da budu postojani u svojoj nadi i strpljivosti te ih potiče da prakticiraju vrline o kojima im je govorio.⁶⁷

2.5. IRENEJ LIONSKI

Irenej Lionski (130. – 202. g.) bio je grčki biskup značajan zbog svoje uloge u vođenju i širenju kršćanskih zajednica na današnjem jugu Francuske i šire te razvoja kršćanske teologije borbom protiv hereze i definiranjem pravovjerja. Porijeklom iz Smirne, vidio je i čuo Polikarpovo propovijedanje, posljednje poznate žive veze s apostolima. Izabran je za biskupa u Lugdunumu, današnjem Lyonu.

Irenejevo je najpoznatije djelo *Protiv hereza*, često citirano kao *Adversus Haereses*, u kojem pobija gnosticizam. Kako bi se suprotstavio doktrinama gnostičkih sekti koje su tražile tajnu mudrost, ponudio je tri stupa pravovjerja: Bibliju, tradiciju prenijetu od apostola i učenje nasljednika apostola. Svojestveno njegovu pisanju jest to da je smatrao da je najsigurniji izvor kršćanskoga vodstva Rimska Crkva, a on sam najraniji je preživjeli svjedok koji je sva četiri, sada kanonska *Evandjelja*, smatrao bitnima.⁶⁸ O karijeri Ireneja Lionskoga nakon što je postao biskup malo je podataka. Posljednja informacija koju je o njemu iznio Euzebije 150 godina kasnije, jest da je 190. ili 191. godine utjecao na papu Viktora I. da ne izopći maloazijske kršćanske zajednice koje su ustrajale u praksi drugačije proslave Uskrsa. Naime, kršćani u jeruzalemskim i maloazijskim crkvama obilježavali su Pashu, koja je ujedno i dan Isusove smrti, 14. dan mjeseca *nisana* te su tada i slavile Uskrs bez obzira na dan u tjednu, dok su crkve u Rimu i oko njega Uskrs slavile uvijek u nedjelju nakon toga datuma, odnosno nakon

⁶⁴ 1 Kor 6, 9–10.

⁶⁵ Rim 12, 17.

⁶⁶ Pol. *Phil.* 5–6.

⁶⁷ Pol. *Phil.* 6–13.

⁶⁸ Poncelet, 1910, 130–131.

prvoga punog Mjeseca, nakon proljetne ravnodnevice nazivajući ga „danom uskrsnuća našega Spasitelja“.⁶⁹

2.5.1. PROTIV HEREZA

Ovdje bitno djelo *Protiv hereza* ima pet knjiga te je napisano između 178. i 188. godine. U prvoj knjizi navedenoga djela Irenej govori o valentinovskim⁷⁰ gnosticima i njihovim prethodnicima te o onome u što oni konkretno vjeruju. U drugoj knjizi pokušava pružiti dokaze protiv gnostičkih teza i pokazuje njihovu nedosljednost iz perspektive razuma, a u trećoj knjizi pokušava dokazati da su gnostičke doktrine lažne pružajući protuargumente prikupljene iz *Evandjelja*. Četvrta knjiga sastoji se od Isusovih izreka, a Irenej ovdje naglašava i jedinstvo *Staroga zavjeta* i *Evandjelja*. U šestoj knjizi Irenej također govori o Isusovim izrekama, ali i o pismima apostola Pavla, a najviše se usmjerava na obranu Isusova uskrsnuća koje gnostici nisu priznavali.⁷¹

Irenej bez imalo sumnje vjeruje u Isusovo uskrsnuće i vidi u njemu potpuni smisao. On kaže da „kao što je Krist uskrsnuo u supstanci tijela i svojim učenicima ukazao na trag čavala tako će i On (Isus) nas podići vlastitom snagom jer u nama prebiva duh smrtnoga tijela“.⁷² Dakle, ljudska duša će uskrsnuti jer je besmrtna, a tijelo umrijeti jer je smrtno i raspadljivo. Isto tako duša će uskrsnuti jer ju je Isus svojom smrću spasio te ljudi Isusovim uskrsnućem dobivaju pravo na novi život. Što se tiče riječi *gnosis* u kontekstu znanja, Irenej ju upotrebljava u smislu znanja o Isusu Kristu koje dobivamo putem vjere: „Istinsko je znanje (ono što se sastoji) od nauka apostola i drevne konstitucije Crkve po cijelome svijetu.“⁷³ U početku riječ *gnosis* nije imala negativno značenje, dobila ga je upravo tada kada je gnosticizam označen kao hereza.

2.5.2. HERETICI, GLJIVE I GNOTICI

Sveti Irenej prvi je koji je riječ *gnosis* upotrijebio kao herezu. U prvoj knjizi svoga djela govori o Šimunu Samaritancu i o tome kako su se njegovi sljedbenici širili Aleksandrijom, Malom Azijom i Rimom te da ih je bilo mnogo: „Među tim hereticima koji su Šimunovi i o kojima smo već govorili, niklo je mnoštvo gnostika koji su se očitovali poput gljiva koje rastu

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Najpoznatiji predstavnik ranokršćanskog gnosticizma

⁷¹ *Iren. Adv. Haer.* 6.

⁷² *Iren. Adv. Haer.* 5, 7, 1.

⁷³ *Iren. Adv. Haer.* 4, 33, 8.

iz zemlje.“⁷⁴ Nastavlja stavlajući naglasak na valentinovske gnostike. Opisuje ih kao samoprovane učitelje i izumitelje:

To proizlazi iz činjenice da mnogi od njih – doista možemo reći svi – žele biti učitelji kako bi se odvojili od posebne hereze u kojoj su sudjelovali. Stvarajući jedan set doktrina iz potpuno drugačijega sustava mišljenja, oni inzistiraju na podučavanju nečega novog proglašavajući se izumiteljima bilo koje vrste mišljenja koje su možda mogli uspostaviti.⁷⁵

Gnostici su koristili crkvene spise, ali su ih drugačije interpretirali. Za njih Krist nije bio jedan, nego ih je bilo nekoliko te su ih nazivali Eonima. Smatrali su da spasenje dolazi iz znanja o nama samima kao Božjim iskrama zatvorenim u stvarima, da se otkupljenje Kristovo sastoji u osvješćivanju našega znanja o tome i da su samo duhovni ljudi (*pneumatikoi*) predodređeni za spasenje.⁷⁶

2.5.3. ISTINA JE CRKVA

Irenej je žestoko branio „pravovjernost“ i korio gnostike te je smatrao da se prava istina može vrlo lako spoznati od same Crkve:

Nije potrebno tražiti istinu među ostalima do koje je lako doći putem Crkve; budući da su apostoli poput bogataša (polazući svoj novac) u banci, u njezine ruke najobilnije stavili sve što se odnosi na istinu: tako da svaki čovjek, tko god hoće, može iz nje izvući vodu života. (...) Pretpostavimo da među nama postoji spor u vezi s nekim važnim pitanjem, ne bismo li trebali pribjeći najstarijim Crkvama s kojima su apostoli bili u stalnome odnosu i od njih naučiti što je sigurno i jasno u vezi s ovim pitanjem? Jer kako bi bilo da nam sami apostoli nisu ostavili spise? Ne bi li bilo potrebno (u tom slučaju) slijediti tijek tradicije koju su predali onima koji su Crkvu predali nama.⁷⁷

Dalje u ovome poglavlju Irenej, kao i prethodna dva crkvena oca, tvrdi da je Isus, Sin Božji, rođen od Djevice Marije, mučen pod Poncijem Pilatom te da je uskrsnuo. Nadalje, još

⁷⁴ Iren. Adv. Haer. 1, 29, 1.

⁷⁵ Iren. Adv. Haer. 1, 28, 1.

⁷⁶ Iren. Adv. Haer. 1, 1, 1.

⁷⁷ Iren. Adv. Haer. 3, 4, 1.

jednom govori i često naglašava važnost crkvene tradicije i općenito važnost doktrine Crkve.⁷⁸

2.5.4. O EUHARISTIJI

Tijekom euharistije, prema Ireneju, nakon što se izrekne Riječ Božja nad kruhom i vinom, oni postaju Isusova krv i tijelo koje blagujemo kako bismo postali „jedno s Kristom“.

Objavio je čašu, koja je dio stvaranja, kao Svoju vlastitu krv, iz koje škropi našu krv; a kruh koji je također dio stvaranja uspostavio je kao svoje vlastito tijelo od kojega i naše tijelo postaje veće. Kada, dakle, pomiješana čaša i proizvedeni kruh prime Riječ Božju i stvori se euharistija krvi i Kristova tijela, od kojih naše tijelo postaje veće, kako mogu tvrditi da tijelo nije sposobno primiti dar Božji, koji je život vječni, koje se hrani iz tijela i krvi Gospodinove, i činimo to njemu na spomen?⁷⁹

2.5.5. O MARIJI

Važan aspekt ranoga kršćanstva o kojemu govori i Irenej jest Marija kao nova Eva:

U skladu s tim dizajnom Marija Djevica proglašena je poslušnicom govoreći: Evo sluškinje Gospodnje, neka mi bude po tvojoj riječi.⁸⁰ Ali Eva je bila neposlušna jer nije poslušala dok je još bila djevica. Pa čak i kao ona koja uistinu ima supruga Adama, ali još uvijek je bila djevica, postajući neposlušna, postala je uzrok smrti, kako sebi tako i cijelome ljudskom rodu; tako je i Marija koja je imala muškarca zaručnika, a ipak djevica, dajući poslušnost, postala uzrok spasenja, kako sebi tako i cijelome ljudskom rodu. Marijin posluš oslobodio je čvor Evine neposlušnosti..⁸¹

Irenej ovdje iznosi argument apostolskoga nasljedstva kojim daje veliko značenje samim apostolima, odnosno tradiciji vjere, a u svojoj knjizi govori i o drugim važnim

⁷⁸ Iren. Adv. Haer. 3, 4.

⁷⁹ Iren. Adv. Haer. 5, 2, 2–3.

⁸⁰ Lk 1, 38.

⁸¹ Iren. Adv. Haer. 3, 22, 4.

crkvenim pitanjima poput krštenja djece te progovara i o tome zašto žene ne mogu biti svećenice.

2.6. ORIGEN

Origen (185. – 253. g.) je bio reformator Aleksandrijske škole te vrlo utjecajan i plodonosan pisac 3. stoljeća, a isticao se i kao protivnik gnostičkih hereza. Rođen je u Aleksandriji te je, zahvaljujući svome ocu Leonidu, stekao široka znanja o Bibliji i svjetovnim znanostima. U mladosti je doživio progon Crkve tijekom vladavine cara Septimija Severa te ostao bez oca koji je umro mučeničkom smrću. Origen postaje voditeljem Aleksandrijske katehetske škole koja je u to doba bila izrazito popularna. On sam postajao je sve popularniji govornik te je u svojim govorima često povezivao filozofiju, znanost i kršćanstvo. Platonistički i gnostički koncepti imali su glavnu ulogu u njegovu razumijevanju kršćanskih tekstova, a cilj mu je bio pomiriti grčku filozofiju s kršćanstvom.⁸²

Origen je utemeljitelj alegorijske metode interpretacije *Biblije*. Volio je čitati grčke filozofe te je tražio od svojih studenata u Aleksandrijskoj školi, a kasnije i u Cezareji, da ih i oni redovno čitaju. Nije stoga čudno da su neki Origenovi studenti u Cezareji, kasnije nazvani kapadokijski oci, razvili ideju Trojstva jednakoga i bezvremenskoga vječnog Sina. Origen je vjerovao u vječnost i preegzistenciju duše te sveopće, univerzalno spasenje i Trojstvo, ali je smatrao da je Isus podređen samom Bogu Ocu. Definirao je uskrsnuće tijela poglavito kao duhovno te je uklonio originalni koncept pakla. Zbog ovih je kontroverzi kasnije smatran heretikom.⁸³ U ovome radu bavit ću se njegovim komentarom *Ivanova evanđelja* u kojem zastupa mišljenje da Otac i Sin nemaju istu esenciju. Bavit ću se ovom temom zato što je Origen jedan od onih koji su zastupali herezu arijanizma prije nego ju je Arije donio svijetu i prije nego se ona proširila svijetom, a pitanje hereza je, kao što smo vidjeli, jedno od važnijih tema o kojima pišu kršćanski autori. O ovome problemu Origen govori u 14. poglavlju osme knjige djela *Protiv Celza*.

2.6.1. ISUS JE PODREĐEN BOGU OCU

U svojim spisima, u 23. poglavlju prve knjige Origen komentira *Ivanovo evanđelje* te zastupa mišljenje da Otac i Sin nemaju istu esenciju:

⁸² Prat, 1911, 306–309.

⁸³ Quasten, 1986, 78.

Čudim se gluposti kršćana u vezi s ovim pitanjem. Ja ne pretjerujem; to nije ništa drugo do glupost. Oni se pitaju zašto se Sin Božji naziva Riječju? Odlomak koji koriste kako bi odgovorili na ovo pitanje nalazi se u psalmu „moje srce je stvorilo dobru riječ“ i oni misle da je Božji sin Očeva izreka rastavljena na slogove. Ne dopuštaju mu nikakvu neovisnu hipostazu (supstanciju bića), niti su jasni u vezi s njegovom suštinom. Ne mislim da brkaju njegove kvalitete nego činjenicu da On ima svoju bit. Jer nitko ne može razumjeti kako ono za što se kaže da je Riječ može biti Sin. I takva živa Riječ, koja nije odvojena cjelina od Oca, a sukladno tome nema egzistenciju. nije Sin. Ili ako jest Sin, neka kažu da je Bog Riječ zasebno biće i da ima svoju bit.⁸⁴

Dakle, Origen zastupa mišljenje da Sin ima svoju bit te da nije istovjetan s Ocem. Origen je zastupao arijanističko⁸⁵ gledište koje je opći crkveni sabor u Niceji (325. g.) osudio i proglasio dogmu o istobitnosti Oca i Sina, a arijanizam je proglašen herezom. O ovome problemu Origen govori u osmoj knjizi, u 14. poglavlju svoga djela *Protiv Celza*:

Dopustite da među mnoštvom vjernika možda postoje neki pojedinci koji se ne slažu u potpunosti s nama i koji neoprezno tvrde da je Spasitelj Svevišnji Bog; međutim, ne držimo se toga, nego mu vjerujemo kada kaže: Otac koji me poslao veći je od mene.⁸⁶

Prije nego što je doktrina o Trojstvu bila u potpunosti razvijena, postojala je strahovita reakcija na razvoj arijanske doktrine ljudi poput Justina, Tertulijana, Hipolita, Klementa Aleksandrijskoga i Origena. Povijesni izvori kažu da su reakciju „općih kršćana“ protiv nove arijanske teologije predvodili Sabelije i drugi vođe među modalistima koji su uspješno uvjeravali većinu crkava da vjeruju u modalistički monarhizam u svome protivljenju novonastaloj arijanskoj teologiji.⁸⁷

Možemo zaključiti da je Origen vjerovao u inferiornoga poluarijanskog Sina, a ne u ravnopravnoga Trojstvenog Sina. Također, Origen je u formuliranju svoje teologije bio pod velikim utjecajem grčke platonističke filozofije. Nadalje, Origen je prvi zabilježeni kršćanski pisac koji je jasno poučavao o bezvremenskom vječnom Sinu te je, prema Johannesu

⁸⁴ Orig. *Comm. Io.* 1, 23.

⁸⁵ Po njemu Sin Božji (Krist, Logos) nije suvječan i istobitan s Bogom Ocem. (arijanizam. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. 2. 2021. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3794>))

⁸⁶ Orig. *Adv. Cels.* 8, 14.

⁸⁷ Quasten, 1986, 78.

Quastenu, doktrina o bezvremenskome vječnom Sinu bila „značajni napredak u razvoju teologije i imala je velik utjecaj na daljnje crkveno učenje“.⁸⁸ Isto tako, Origen je jasno rekao da su „opći kršćani“ „pripadali“ modalističkome monarhizmu koji uči da je Božja riječ „utjelovljenje oca“.

2.7. TERTULIJAN

Tertulijan (155. – 220. g.) je bio plodan ranokršćanski autor iz Kartage, rimske provincije u Africi. Berberskoga podrijetla, bio je prvi kršćanski autor koji je izradio opsežni korpus latinsko-kršćanske književnosti. Bio je ranokršćanski apologet i polemičar protiv hereze uključujući i suvremeni kršćanski gnosticizam. Tertulijan je nazvan „ocem latinskoga kršćanstva“ i „utemeljiteljem zapadne teologije“. Utemeljio je nove teološke koncepte i unaprijedio razvoj ranoga crkvenog nauka. Možda je najpoznatiji po tome što je prvi pisac na latinskome jeziku koji koristi izraz trojstvo (latinski: *trinitas*). Istočna ili zapadna Katolička Crkva Tertulijana nikada nisu prepoznale kao sveca. Razlog tomu leži u nekim njegovim učenjima o pitanjima kao što su jasna podređenost Sina i Duha Ocu, kao i njegovoj osudi ponovnoga vjenčanja udovica te njegovome kasnijem pristajanju uz montanizam.⁸⁹ Njegove spise možemo podijeliti u dvije skupine. Prvu skupinu čine apologetski i polemički spisi poput *Apologeticus*, *De testimonio animae*, protužidovski *De Adversus Iudaeos*, *Adv. Marcionem*, *Adv. Praxeam*, *Adv. Hermogenem*, *De praescriptione hereticorum* i *Scorpiace*. Oni su napisani kako bi se suprotstavili gnosticizmu i drugim religijskim ili filozofskim doktrinama. Drugu skupinu čine praktični i disciplinski spisi kao što su *De monogamia*, *Ad uxorem*, *De virginibus velandis*, *De cultu feminarum*, *De patientia*, *De pudicitia*, *De oratione* i *Ad martyras*.⁹⁰ Među njegovim apologetskim spisima, *Apologeticus*, upućen rimskim magistratima, najoštrija je obrana kršćanstva i kršćana od prijekora pogana i važno naslijeđe drevne Crkve. Tertulijan nije volio grčku filozofiju te Platona, Aristotela i druge grčke mislioce, koje Origen citira kao preteče Krista i Evanđelja, proglašava patrijarhalnim precima heretika.⁹¹ Prezirao je njihovu nedosljednost osvrćući se na činjenicu da je Sokrat, umirući, naredio da se pijetao žrtvuje Eskulapu.⁹²

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Chapman, 1912, 520–522.

⁹⁰ Chapman, 1912, 522–525.

⁹¹ Tert. *De anim.* 3.

⁹² Tert. *De anim.* 1.

2.7.1. KRV JE KRŠĆANA SJEME

U svome djelu *Apologeticus* Tertulijan govori o nepravednome ponašanju prema kršćanima tvrdeći da što više kršćani pate, u toj patnji zapravo rastu:

Stoga Bog pati da mi tako patimo. Niti vam koristi vaša okrutnost, ma koliko izvrsna bila; to nam je prije iskušenje. Što nas više porazite, to više rastemo; krv kršćana je sjeme. Mnogi vaši pisci potiču na hrabro podnošenje boli i smrti, kao Ciceron u Razgovorima u Tuskulu, kao Seneka, Diogen, Pir, Kalinik; a ipak njihove riječi ne nalaze toliko učenika kao kršćani, učitelji ne riječima, već djelima. Upravo ta tvrdoglavost protiv koje idete je zapovjednica. Jer onaj tko o tome razmišlja, nije uzbuđen raspitati se što je na dnu toga. Tko nakon upita ne prihvaća naše doktrine? A kada ih je prigrlio, ne želi patiti da bi mogao postati dionikom punine Božje milosti, da bi od Boga dobio potpuno oprostjenje davanjem u zamjenu svoje krvi? Jer to osigurava oprostaj svih kaznenih djela jer, kada nas vi osuđujete, Svevišnji nas oslobađa.⁹³

2.7.2. VIDI GA SE, ALI JE NEVIDLJIV

Tertulijan općenito o Bogu piše:

Predmet je našega štovanja Jedini Bog, Onaj koji je svojom zapovjednom riječju, mudročću, svojom moćnom snagom ni iz čega iznio cijelu ovu masu našega svijeta, sa svim nizovima elemenata, tijela, duhova, na slavu Njegova veličanstva. Oko ga ne može vidjeti, iako je On (duhovno) vidljiv. On je neshvatljiv premda se u milosti očituje. On je izvan naše krajnje misli iako ga naše ljudske sposobnosti poimaju. Stoga je jednako stvaran i sjajan. Ali ono što se, u uobičajenome smislu, može vidjeti i rukovati i začeti, inferiorno je od očiju kojima se uzima, i ruku kojima je zaprljano, i sposobnosti kojima se otkriva; ali ono što je beskonačno, samo je sebi poznato.⁹⁴

A govori i o Isusu kao Sinu Božjemu:

⁹³ Tert. *Apolog.* 50, 13.

⁹⁴ Tert. *Apolog.* 50, 13.

Vjerujemo da postoji samo jedan Bog, ali pod sljedećom dispencijom, taj jedini Bog ima i Sina, svoju Riječ, koji je proizašao od Sebe, po kojemu je sve stvoreno i bez kojega ništa nije stvoreno. Vjerujemo da je njega Otac poslao u Djevicu i da je od nje rođen - budući da je i čovjek i Bog, i Sin čovječji i sin Božji i da je prozvan imenom Isus Krist; vjerujemo da je trpio, umro i pokopan, prema Pismu, i nakon što ga je Otac ponovno uskrsnuo i vratio na nebo, sjedio je zdesna Ocu i da će doći suditi žive i mrtve.⁹⁵

Također, Tertulijan govori o trojstvenome nauku te smatra da je Sin podložan Ocu:

Misleći kako se ne može vjerovati u jedinog Boga na bilo koji drugi način, osim govoreći da su Otac, Sin i Duh Sveti upravo ona ista Osoba. Kao da na taj način i jedno nije Sve jer su svi Jedno, jedinstvom (to jest) supstancije; dok se još uvijek čuva otajstvo dijeljenja, koje dijeli Jedinstvo u Trojstvo, stavljajući u njihov red tri Osobe - Oca, Sina i Duha Svetoga: tri, međutim, ne u stanju, već u stupnju; ne u supstanciji, već u obliku.⁹⁶

2.7.3. TIJELO ĆE USKRSNUTI, ČITAVO

I kod Tertulijana nalazimo element da je Isusovo uskrsnuće predstavljeno kao temelj našega budućeg uskrsnuća:

I tako će meso ponovno ustati, u potpunosti, čitavo u svakome čovjeku, u svome identitetu, u svome apsolutnom integritetu. Gdje god da je, na sigurnome je u Božjoj prisutnosti, putem onoga najvjernijeg Posrednika između Boga i čovjeka, (čovjeka) Isusa Krista, koji će pomiriti i Boga s čovjekom i čovjeka s Bogom; duh tijelu i tijelo duhu. Obje je naravi već ujedinio u sebi samome; On ih je uklopio kao mladenke i mladoženje u uzajamnu vezu vjenčanoga života. Ako netko treba inzistirati na tome da dušu učini mladenkom, tada će tijelo slijediti dušu kao njezin miraz.⁹⁷

2.7.4. O MARIJI

Jednako kao i Irenej Lionski, Tertulijan govori o Mariji kao o novoj Evi i djevici koja je rodila Boga:

⁹⁵ Tert. Adv. Prax. 2, 4.

⁹⁶ Tert. Adv. Prax. 2, 20.

⁹⁷ Tert. De resurr. carn. 63, 1.

Jer dok je Eva još bila djevica, zarobila se riječ u njezino uho koje je trebalo izgraditi zdanje smrti. U djevičansku dušu na sličan način mora biti uvedena ona Božja Riječ koja je trebala podići tkivo života; kako bi se ono što je ovim spolom svelo u propast, moglo i samim spolom vratiti na spasenje. Kao što je Eva vjerovala zmiji, tako je i Marija vjerovala anđelu. Delinkvencija koju je jedna uzrokovala vjerovanjem, druga vjerovanjem nestala.⁹⁸

2.8. IVAN ZLATOUSTI

Ivan Zlatousti vjerojatno je rođen 349. godine u metropolitiskome gradu Antiohiji u Siriji. Majka mu je bila vrlo pobožna kršćanka grčkoga porijekla, a otac mu je bio rimski general. Dok je bio mlad, umro mu je otac, a majka mu se nikad nije ponovno udala. Majka je Ivana obrazovala na grčkome jeziku te je to jedini jezik koji je učio nakon očeve smrti.⁹⁹ Kada je navršio 18 godina, kršten je te je završavao studij retorike i usavršavao svoje govorničke sposobnosti uz Libanija, velikoga poganskog filozofa. Zanimljivo je spomenuti zgodu koja govori o Libanijevoj smrti. Kada je umirao, Libanija su pitali tko će mu biti nasljednik, a on je odgovorio da će to biti Ivan, ako ga već kršćani nisu uzeli k sebi/ukrali. Ivan Zlatousti smatrao je učenje *Biblije* najboljim lijekom za bilo kakvu ranu. U Antiohiji je pohađao teološku školu i bio je uvjeren u istinu učenja kršćanske vjere. Stupio je u monahe. Često je boravio na planini meditirajući i proučavajući *Bibliju*. Đakonom je imenovan u 31. godini, a svećenikom/prezbiterom u 36. godini. Nakon što je postao svećenik proslavio se svojim propovijedima koje su ostavljale snažan dojam na ljude. Ivan Zlatousti uredio je svetu liturgiju koja je do tada bila u Konstantinopolu. To je bila liturgija svetoga Bazilija Velikoga i bila je dosta duga te ju je Ivan Zlatousti skratio kako bi privukao veći broj ljudi. U to vrijeme bila je rasprostranjena i arijanska hereza, stoga je bilo važno ljude vratiti liturgiji. Ivanov način liturgije sačuvao se do danas kod grkokatolika.¹⁰⁰ U vrijeme Ivana Zlatoustoga car je, da bi platio neke od dugova, bio prisiljen povećati porez. Taj potez pogodio je Antiohiju koja se pobunila i pokazala svoje nezadovoljstvo rušeći u gradu sve ono što je podsjećalo na Carstvo. Ivan je znao da mora nešto učiniti. Postao je posrednik između ljudi i cara te je smirivao situaciju i poticao ljude na koegzistenciju s Carstvom. Ivan Zlatousti izabran je za carigradskoga patrijarha 398. godine, a s patrijarške stolice svrgnut je 404. g. Tada je prognan

⁹⁸ Tert. *De resurr. carn.* 17.

⁹⁹ Baur, 1910, 452–453.

¹⁰⁰ Baur, 1910, 453–455.

u Kapadociju gdje je i umro 407. godine.¹⁰¹ Djela koja je napisao vrlo su značajna i ima ih zaista mnogo. Pisao je dogmatske i polemičke homilije, moralne govore, razne rasprave, pisma. Iako je rođen nakon Nikejskog koncila, ima nekoliko vrijednih zabilježbi oko crkvene hijerarhije i mučeništva ranih kršćana. U ovome dijelu prikazat ću *Homiliju o svetom Ignaciju i svetom Babilasu* zato što nam one daju uvid u rano kršćanstvo te obrađuju temu mučeništva koja je u ranome kršćanstvu bila od velikoga interesa.

2.8.1. MUČENIŠTVA RADI NOVIH OBRAĆENJA

Ono što je također zaokupljalo kršćane u doba ranoga kršćanstva bila su mučeništva. Ivan Zlatousti piše da su kršćani slavili mučeništva:

*Raskošni i sjajni zabavljači često i neprestano zabavljaju, kako bi pokazali vlastito bogatstvo i kako bi pokazali dobru volju svome poznaniku. Tako nam i milost Duha, pružajući nam dokaz vlastite moći i pokazujući mnogo dobre volje prema Božjim prijateljima, neprestano pred sobom postavlja stolove mučenika.*¹⁰²

Slavili su ih jer „za običnoga čovjeka ne bi bilo plemenitih djela nakon smrti. Ali mučenika, mnoga i velika djela, ne zato da bi postao poznatiji (jer mu ne treba slava iz mnoštva), već da ti, nevjernik, naučiš da smrt mučenika nije smrt, ali početak boljega života i uvod u duhovniji razgovor i promjena iz gorega u bolje.“¹⁰³

2.8.2. KRIST KAO UZOR

O mučeništvima Ivan Zlatousti piše u propovijedi o svetome Ignaciju i Babilasu iz Antiohije. U propovijedi o svetome Ignaciju piše da Krist želi i posebno cijeni mučeništvo:

*Vidite, on je predsjedao Crkvom među nama plemenito i s onom pažnjom koju je Krist želio. Jer ono što je Krist proglasio najvišim standardom i pravilom biskupske službe, pokazao je ovaj čovjek svojim djelima. Jer čuvši Krista kako govori, dobri pastir polaže život za ovce, sa svom hrabrošću polaže ga za ovce.*¹⁰⁴

¹⁰¹ Baur, 1910, 455–457.

¹⁰² Ioann. Chrys. *Ignat.* 1, 1–5.

¹⁰³ Ioann. Chrys. *Bab.* 1, 18–20.

¹⁰⁴ Ioann. Chrys. *Ignat.* 1, 26–28.

Nadalje, Ivan Zlatousti govori o tome kako biskupi trebaju biti uzor svima i kako se trebaju ponašati:

Jer kao vrstan slikar života, namjeravao je pružiti izvornu sličnost kraljevskome obliku kako bi svi koji ga kopiraju bili što sličniji, pa je u skladu s tim blaženi Pavao, kao da slika neku kraljevsku sličnost i dajući njezinu originalnu skicu, pomiješavši različite boje kreposti, slikao u crtama biskupske službe cjelovito, kako bi svi koji se toga pridržavaju, mogli upravljati vlastitim poslovima upravo s takvom strogošću i točnošću.¹⁰⁵

Ivan Zlatousti govori i o tome kako je biskupima u početku bilo teže nego što im je sada zbog progona koji su proživljavali:

Za sada, zahvaljući milosti Božjoj biskupima ne prijete opasnost, već duboki mir na sve strane i svi uživamo u smirenju jer je Riječ pobožnosti proširena na sve krajeve svijeta, a naši se vladari drže vjera sa strogošću. Ali tada od toga mira nije bilo ništa, već su na sve strane i ljudi u zemlji i inozemstvu postavili zamke za vjernike.¹⁰⁶

2.8.3. SREĆA, MUČENIKOVA KRV I ČIŠĆENJE DUŠA

Ivan Zlatousti navodi kako su mučenici bili radosni zbog svoga mučeništva: „Jer su im borbe i spletke pričinjavale veliko zadovoljstvo zbog nade u nagrade koje ih čekaju. Zbog toga su se apostoli vratili iz prisutnosti Sinedriona radujući se jer su bili pretučeni“.¹⁰⁷ Ivan Zlatousti nakon toga detaljno opisuje mučeništvo svetoga Ignacija i sreću kojom je prihvatio to mučeništvo jer smatra da je svako mučeništvo koje se čini u ime Isusa Krista pobjeda nad vragom:

Jer je vrag, koji je bio lukav i spreman je smišljati zavjere ove vrste, očekivao da će, ako odvede pastire, lako moći raspršiti stada. Ali Onaj koji uzima mudre u njihovu lukavstvu, želeći mu pokazati da ljudi ne upravljaju Njegovom Crkvom, već da je On sam koji je posvuda. I da naši poslovi nisu ljudski, već da predmet našega učenja vuče korijen s nebesa; i

¹⁰⁵ Ioann. Chrys. *Ignat.* 2, 17–21.

¹⁰⁶ Ioann. Chrys. *Ignat.* 3, 4–8.

¹⁰⁷ Ioann. Chrys. *Ignat.* 3, 11–13.

*da je Bog taj koji svugdje vodi Crkvu i da nije moguće da onaj koji se bori protiv Boga, ikad dobije dan.*¹⁰⁸

Mučenici svojom krvlju, tvrdi Ivan Zlatousti, pobjeđuju vruga i čiste duše:

*Zbog toga su i Petar i Pavao, kao i čovjek nakon njih, tamo ubijeni, dijelom uistinu, kako bi vlastitom krvlju mogli pročistiti grad koji je bio ocrnjen krvlju idola, a dijelom da bi mogli svojim djelima pružiti dokaz uskrsnuća raspetoga Krista, uvjeravajući one koji žive u Rimu, da neće s toliko zadovoljstva prezirati ovaj današnji život, nisu li se čvrsto uvjerali da će se uspinjati na razapetoga Isusa i da ga vidimo na nebesima.*¹⁰⁹

¹⁰⁸ Ioann. Chrys. *Ignat.* 4, 22–28.

¹⁰⁹ Ioann. Chrys. *Ignat.* 4, 52–56.

3. NEKRŠĆANSKI AUTORI

3.1. TALIJ

Povjesničar koji prvi daje referencu na Isusa je Talij. Postoje rasprave o tome kada je Talij živio i pisao svoja djela, međutim većina učenjaka slaže se da je to bilo oko 50. g.¹¹⁰ On je oko 55. g. na grčkome jeziku napisao kroniku istočnoga Sredozemlja od pada Troje pa sve do 50. godine. Većina je njegove knjige, poput velikoga broja antičke literature, izgubljena. Citirao ju je Sekst Julije Afrički u svojoj *Povijesti svijeta* oko 220. g. mada je i to djelo izgubljeno. Neke Talijeve citate preuzeo je i bizantski povjesničar Juraj Sinkel u svojoj kronici oko 800. g.¹¹¹

3.1.1. POMRČINA SUNCA ILI TAMA POSLANA OD BOGA?

Ono o čemu se raspravlja kada se govori o Taliju jest tama koja se dogodila za vrijeme Isusove smrti. Kada Julije Afrički piše o „tami“ koja se pojavila u vrijeme Isusove smrti, poziva se na Talija i kaže kako je u trećemu svesku svoje knjige Talij tu tamu nazvao pomrčinom Sunca što se Juliju Afričkome čini pogrešnim zato što je poznato da je za vrijeme Isusova raspeća bila Pasha, a Pasha se uvijek slavi kada je Mjesec pun.¹¹² Za Talija je ta tama, dakle, bila običan prirodni događaj – pomrčina Sunca. S druge strane, Julije Afrički tamu ne vidi kao pomrčinu Sunca, nego kao tamu poslanu od Boga.¹¹³

Tama za vrijeme smrti vjerojatno je samo element usmene kršćanske predaje. Kao što i Craig Evans primjećuje, ova referenca ne dokazuje da je zbilja bilo tame tijekom Isusova raspeća, već da ju možemo pripisati ranoj tradiciji tame za vrijeme Isusove smrti.¹¹⁴ Van Voorst tvrdi da je Talij mogao spomenuti pomrčinu i ne spominjući Isusa. No vjerojatnije je da je Julije, koji je imao pristup kontekstu ovoga Talijeva citata i koji je (ako je suditi iz drugih fragmenata) općenito pažljivi korisnik svojih izvora, bio u pravu čitajući ga kao „neprijateljsku“ referencu na Isusovu smrt.¹¹⁵

Oko Talija još uvijek postoji mnogo nejasnoća. Ne možemo ga sa sigurnošću smjestiti u sredinu prvoga stoljeća, nije siguran ni njegov točan identitet, a i informacije kojima raspolažemo vrlo su štire i dobivamo ih tek iz „treće ruke“. Međutim, iako nas sve ovo

¹¹⁰ Van Voorst, 2000, 20–21.

¹¹¹ Detaljnije o Taliju: Van Voorst, 2000, 20.

¹¹² Iul. Afr. *Epist. Arist.* frag. XVIII.

¹¹³ Isto.

¹¹⁴ Evans, 1994, 455.

¹¹⁵ Van Voorst, 2000, 21.

spriječava da iznesemo točne činjenice, ipak možemo reći da Talij govori o Isusovoj smrti. Poput kršćanske tradicije koja se nalazi u sinoptičkim *Evandeljima*, Talij prihvaća mrak u Isusovoj smrti, ali ga, suprotno tradiciji, objašnjava kao prirodnu pomrčinu Sunca.¹¹⁶

3.2. JOSIP FLAVIJE

Židovski povjesničar Josip Flavije (37. – 100. g.) rođen je u plemenitoj i svećeničkoj obitelji. U dobi od 27 godina vodio je posebno diplomatsko izaslanstvo caru Neronu. Dvije godine kasnije, za vrijeme židovske pobuna protiv Rima, postao je zapovjednik židovskih snaga u Galileji. Tijekom rata predao se Rimljanima, a nakon rata postao je rimski građanin i književnik zaposlen kod flavijevskih careva Vespazijana, Tita i Domicijana živeći u njihovim palačama. Uzeo je rimsko ime u čast svojih zaštitnika zbog čega je u kasnijoj povijesti poznat kao Josip Flavije. Napisao je nekoliko djela namijenjenih objašnjavanju i opravdavanju Rima Židovima i obrnuto. Međutim, njegove su dvije glavne knjige većinskim dijelom obrana Rimljana i opomena Židovima da žive mirno u sklopu Rimskoga Carstva. Ovakvo je stajalište važno jer će utjecati na to kako Josip Flavije piše o židovskim pokretima uključujući i onaj koji je osnovao židovski vjerski vođa kojega je pogubio Rim. Njegovo prvo značajno djelo *Židovski rat* (o. 75. – 80. g.) govori o židovskoj pobuni 66. – 70. g.¹¹⁷

Njegovo drugo veliko djelo *Židovske starine*, napisano početkom 90-ih godina, u dvadeset knjiga iznosi povijest židovskoga naroda od stvaranja do židovske pobune. Ova su dva djela važni izvori za naše znanje o biblijskoj povijesti, a posebno o politici i ratu u Palestini u prvome stoljeću. Iako je Josip Flavije sebe doživljavao kao doživotno odanoga Židova, drugi su ga Židovi smatrali izdajnikom. Flavijevsko pokroviteljstvo jamčilo mu je da će njegove knjige biti kopirane u javnome skriptoriju, ali nakon pada Rima njegove knjige sačuvali su samo kršćani. Jedan od razloga zašto su kršćani kopirali Josipova djela bio je taj što su im ona davala bogate informacije o nekoliko važnih figura u Novome zavjetu, posebice o Ivanu Krstitelju, Jakovu, vođi rane Jeruzalemske Crkve i Isusu. Josip Flavije o Isusu i njegovu učenju govori u u 9. poglavlju 20. knjige *Židovskih starina* kao i u 3. poglavlju 18. knjige istoga djela. Ovaj drugi dio poznat je kao *Testimonium Flavianum* i smatra se djelomično autentičnim, dok se prvi izvor smatra autentičnim.¹¹⁸

¹¹⁶ Van Voorst, 2000, 22–23.

¹¹⁷ Detaljnije vidi: Van Voorst, 81–82

¹¹⁸ Detaljnije vidi: Van Voorst, 2000, 82.

3.2.1. ISUS ZVAN KRIST

U 20. knjizi *Židovskih starina* u poglavlju 9,1¹¹⁹ govori o tome da je Anan, veliki svećenik, „brzoplet i neobično odvažan“, djelovao tijekom pauze u rimskoj gubernijskoj vlasti:

*Okupio je Sanhedrin sudaca te je doveo Jakova koji je bio brat Isusa zvanoga Krista i neke druge. Optuženi su za kršenje zakona te su predani da ih se kamenuje.*¹²⁰

Većina znanstvenika smatra da su riječi „Isus zvani Krist“ autentične¹²¹ kao i cijeli odlomak u kojemu se nalaze. Odlomak se dobro uklapa u kontekst. Što se tiče njegova sadržaja, kršćanski bi interpolator koristio hvalevrijedan jezik da bi opisao Jakova i posebno Isusa, nazivajući ga „Gospodinom“ ili nečim sličnim.¹²² Kod Josipa riječi „zvani Krist“ neutralne su i opisne, a nisu namijenjene ni da „priznaju“ niti da zaniječu Isusa kao „Krista“.¹²³ Tako Josip Flavije razlikuje ovoga Isusa od mnogih drugih koje spominje koji su imali ovo zajedničko ime. Štoviše, sam razlog identifikacijske fraze „brat Isusa zvanoga Krist“ pojavljuje se za daljnju identifikaciju Jakova čije je ime također bilo uobičajeno. Upotreba „Krista“ kao naslova odražava židovsku upotrebu i nije tipično kršćanska jer su ga kršćani smatrali Kristom, Isus jest Krist, Isus Krist, a nije Isus zvani Krist.¹²⁴ Međutim, nekoliko znanstvenika dovodi u pitanje vjerodostojnost reference na temelju različitih argumenata, ali ponajprije na temelju zapažanja da se različiti detalji u *Židovskome ratu* razlikuju.¹²⁵

3.2.2. TESTIMONIUM FLAVIANUM

Testimonium Flavianum odlomak je u 18. knjizi *Židovskih starina* (poglavlje 3,3),¹²⁶ koji opisuje kako su rimske vlasti osudile i razapele Isusa. Ovo svjedočanstvo vjerojatno je dio o kojemu se kod Josipa najviše raspravlja i glavna je Josipova izjava o Isusu:

¹¹⁹ Joseph. Flav. *Antiq. Iud.* 20, 9, 1.

¹²⁰ Preuzeto iz: Van Voorst, 2000, 83.

¹²¹ Bauckhman, 1999, 199–203.

¹²² Van Voorst, 2000, 83.

¹²³ Feldman, 1987, 54–57.

¹²⁴ Van Voorst, 2000, 84.

¹²⁵ Habermas, 1996, 33–37.

¹²⁶ Joseph. Flav. *Antiq. Iud.* 18, 3, 3.

U to vrijeme živio je Isus čovjek koji je bio mudar, ako je ispravno zvati ga čovjekom. Jer je činio nevjerovatna djela i bio je učitelj ljudi koji ga uistinu prihvaćaju sa zadovoljstvom. Pridobio je mnogo Židova i mnogo Grka. Bio je Mesija. Pilat, kada je čuo kako ga vodeći ljudi među nama optužuju, osudio ga je na križ, ali oni koji su ga prvi voljeli nisu prestali slijediti njegovo učenje. Treći dan ukazao im se opet živ jer su božanski proroci prorekli ove i bezbroj drugih stvari o njemu. Do danas pleme kršćana nazvano po njemu nije nestalo.¹²⁷

Većina znanstvenika prihvaća da je *Testimonium* djelomično autentičan. Pojedine dijelove ulomka prihvaćaju kao izvorne, a druge dijelove smatraju interpolacijama. Craig Evans (i odvojeno Robert Van Voorst) navode da većina modernih znanstvenika prihvaća stav da je *Testimonium* djelomično autentičan, da je imao jezgru s autentičnom referencom na Isusa te da analiza njegova sadržaja i stila podupire ovaj zaključak.¹²⁸ James Dunn navodi da među znanstvenicima postoji „široki konsenzus“ u vezi s prirodom autentičnoga pozivanja na Isusa te kako bi taj odlomak izgledao bez interpolacija.¹²⁹ Svoju verziju daje i Van Voorst:

Otprilike u to vrijeme živio je Isus, mudar čovjek. Činio je nevjerovatna djela i bio je učitelj ljudi koji rado prihvaćaju istinu. Pridobio je mnoge Židove i mnoge Grke. Pilat, kad je čuo da ga vodeći ljudi među nama optužuju, osudio ga je do križa, ali oni koji su ga prvi zavoljeli nisu prestajali slijediti ga. Do danas pleme kršćana nazvano po njemu nije nestalo.¹³⁰

Ono što iz ovoga odlomka možemo zaključiti jest svakako Isusovo postojanje. Ako je bilo koji židovski pisac ikada znao da Isus nije postojao, to bi bio Josip Flavije. Njegova implicitna potvrda Isusova postojanja bila je i još uvijek je najvažnija prepreka onima koji tvrde da izvanbiblijski dokazi o ovom pitanju nisu utemeljeni. Također, Josipovo svjedočenje labavo potkrepljuje datiranje *Novoga zavjeta* o Isusu, njegovoj smrti i prvoj crkvi. Otprilike u ovo vrijeme stavlja Isusovu službu, smrt i nastavak njegova kretanja u namjesništvo Pilata. Daljnja preciznost ne može se dobiti iz ove općenite fraze. S obzirom na to da je riječ o zbrci nekih rabinskih spisa o stoljeću u kojem je Isus živio, Josipova je točnost vrlo značajna. Isto tako, iz ovoga svjedočanstva doznajemo mnogo i o Isusovoj službi. Isusova mudrost povezuje se s njegovim „čudima“ i općenito s njegovim učenjem. Isus je činio nevjerovatna djela i to je eksplicitna karakterizacija Isusove službe kao čudotvorca s naglaskom na učinak koji su ta

¹²⁷ Preuzeto iz: Van Voorst, 2000, 85.

¹²⁸ Evans, 2001, 316. Van Voorst, 2000, 92.

¹²⁹ Dunn, 2003, 141.

¹³⁰ Preuzeto iz: Van Voorst, 2000, 93.

djela imala na druge. Ono što, nažalost, ne saznajemo jest o kakvim je čudesima riječ. Također, Josip Flavije Isusa naziva učiteljem, a ne prorokom ili rabinom, što implicira da njegovu poruku možemo okarakterizirati kao mudru. Isto tako, Josip Flavije ne govori sadržaju Isusova učenja. Jedino o čemu govori jest da Isus podučava ljude koji rado prihvaćaju istinu. Ova rečenica ukazuje na to da su Isusovi učenici bili jako vezani za njega i njegovo učenje. To daje osnovu za njegovu kasniju izjavu da su Isusovi sljedbenici nastavili promatrati njegovo učenje nakon njegove smrti. Van Voorst, rečenicu o tome da je Isus pridobio mnoge Židove i Grke, smatra anakronom te kaže da se čini da je ovo jedno od samo dvaju pogrešnih prikazivanja (sudeći prema ranokršćanskim spisima) kako Josip Flavije piše o Isusu.¹³¹

3.3. PLINIJE MLADI

Gaj Plinije Cecilije Sekund (61. – 113. g.) bio je nećak i usvojeni sin književnika Plinija Starijega. Obnašao je niz važnih administrativnih poslova i postao možda najpoznatiji civilni administrator u vrijeme cara Trajana. Objavio je devet knjiga pisama između 100. i 109. g. Knjige su mu bile toliko popularne da ga se smatra utemeljiteljem žanra književnoga pisma. Njegova pisma obuhvaćaju različite vrste: od kratkih osobnih bilježaka do ugladenih eseja o raznim temama. Posljednja knjiga njegovih pisama (10.) objavljena nakon njegove smrti, a napisana je jednostavnijim stilom od prethodnih knjiga te je u njoj sačuvana Plinijeva korespondencija s carem Trajanom s njegove funkcije guvernera Bitinije i Ponta u Maloj Aziji (111. – 113. g.).¹³²

3.3.1. PLINIJEVO PISMO

U 96. pismu *10. knjige* Plinije je detaljno opisao kako je vodio suđenja osumnjičenim kršćanima koji su se pojavili pred njim uslijed anonimnih optužbi te zatražio carske smjernice kako se odnositi prema njima.¹³³

Plinije se caru Trajanu na početku pisma obraća kao čovjeku koji najbolje može riješiti njegov problem, a uostalom njegova je dužnost da se o takvim pitanjima savjetuje s carem:

¹³¹ Van Voorst, 2000, 93–100.

¹³² Detaljnije vidi: Van Voorst, 2000, 23–24.

¹³³ Prijevod preuzet s: <http://www.nadbiskupijasplit.com/katehetski/vijesti/katehetska/materijali/radionica/1skupina.doc>

„Navada mi je, gospodine, da sve o čemu sumnjam dojavim tebi. Jer, tko bolje može bilo usmjeriti moje oklijevanje, bilo poučiti moje neznanje?“¹³⁴

Na početku pisma Plinije govori o tome kako do sada nije imao iskustva sa suđenjem kršćanima te mu postavlja pitanja u vezi sa suđenjem:

*Sudskim istragama o kršćanima nisam nikada nazočio: stoga ne znam što i koliko se običava bilo kazniti bilo istražiti. I nemalo sam bio u zabuni nema li kakva razlikovanja po dobi ili se koje god nejače ničime ne razlikuje od odraslih, daje li se milost radi kajanja ili onome tko je potpuno bio kršćanin ne koristi da odustane, kažnjava li se, ako nema prekršaja, samo ime ili prekršaj u vezi s imenom?*¹³⁵

Nakon toga, govori na koji način je do sada postupao s kršćanima. Prvo ih je upitao jesu li kršćani, a one koji su odgovorili potvrdno, pitao je još dva puta i zaprijetio im smrtnom kaznom. Naredio je da se odvuku oni koji su ustrajali u svojoj tvrdnji. Rimske građane koji se drže kršćanske profesije Plinije šalje u Rim na suđenje.¹³⁶ Plinije tvrdi da ih treba kazniti: „Jer nisam dvojio da upornost i nepopustljivu tvrdoglavost, kakvo god bilo to što su ispovijedali, zasigurno valja kazniti.“¹³⁷

Plinije u nastavku govori o tome kako su kršćani sve brojniji te da je pustio one kršćane koji su za njim zazvali bogove i poklonili se slici cara i božanstvima kao i one koji su zaniijekali da jesu ili su bili kršćani te koji su za njim zazvali bogove i prinijeli tamjan i vino kipu (slici) cara.¹³⁸ Nakon toga govori da postoje i drugi koji su prvo rekli da su kršćani, a poslije su to porekli. Rekli su da su oni prestali biti kršćani prije dvije ili više godina te su oni također častili sliku cara, bogove i grdili Krista.¹³⁹ Oni su, kaže Plinije, tvrdili da njihova krivnja nije bila velika. Sastajali su se prije zore određenoga dana, pjevali i slavili Krista kao Boga te su se „obvezivali prisegom, ne na neki zločin, već da neće počinuti prijevare, razbojstva ni preljube, da neće pogaziti riječ niti da će, pozvani, zatajiti ono što im je bilo povjereno.“¹⁴⁰

Plinije traži Trajanovu pomoć zato što je, istražujući, došao do zaključka da kršćani zapravo ne čine zlo i da je to obično praznovjerje:

¹³⁴ Plin. *Epist.* 10, 96.

¹³⁵ Isto. Prijevod preuzet od Cifrak, 2011, 922, b. 25.

¹³⁶ Isto.

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ Isto.

¹³⁹ Isto.

¹⁴⁰ Isto.

*Obavivši to, običaj im je bio da se razidu i opet sastanu da prime hranu, no običnu i neškodljivu; odustali su to činiti nakon moje odredbe kojom sam, prema tvojim nalozima, zabranio da bude pobožnih bratovština. Stoga sam vjerovao da je još potrebnije i mučenjem, od dvije robinje koje su se nazivale đakonise, ispitati što je istina. Ništa drugo nisam otkrio nego naopako i neumjereno praznovjerje.*¹⁴¹

Svakako, Plinije smatra da se problem toga praznovjerja može i mora riješiti jer je uzelo maha i mnogi su tim praznovjerjem ugroženi:

*I ne samo gradovima, već i selima i ladanjima proširila se zaraza ovoga praznovjerja, no čini se da ju se može zaustaviti i ispraviti. Prilično je sigurno da se već gotovo napušteni hramovi počinjnu posjećivati, da se obnavljaju svete svečanosti koje su dugo bile prekinute i da se na sve strane prodaje meso za žrtve koje je do sada veoma rijetko nalazilo kupca. Otuda je lako nagađati da se to mnoštvo ljudi može popraviti ako ima mjesta za kajanje.*¹⁴²

Što nam pismo govori? Plinije otvara pismo (odjeljci 1 – 4) pitanjima u vezi s kušnjama kršćanima pred kojima je bio jer kaže da nikada nije bio prisutan ni na jednom suđenju kršćanima. To može ukazivati na to da su se odvijala prethodna suđenja i da Plinije nije bio upoznat s bilo kakvim postojećim progonima kršćana koji su se dogodili u vrijeme Trajanove vladavine.¹⁴³ Isto tako, Robert E. Van Voorst u svojoj knjizi govori o tome kako je Plinije otvorio teška pravna pitanja jer su i 30. i 56 pismo *10. knjige* započinjali na sličan način, a također je bila riječ o teškim sudskim slučajevima. Također, da je ovo pitanje bilo izuzetno važno, ukazuje i dužina pisma. Naime, 96. pismo bilo je drugo po dužini nakon 58. pisma *10. knjige*.¹⁴⁴

Postavljaju se četiri glavna pitanja: (1) Treba li razlikovati dob kršćanina?, (2) Treba li se s mladima postupati drugačije od odraslih?, (3) Znači li da ako čovjek poriče da je kršćanin, da je optuženi pomilovan?, (4) Je li dovoljno samo ime kršćanstva da osudi optuženika ili su to zločini povezani s kršćanstvom?

¹⁴¹ Isto.

¹⁴² Isto.

¹⁴³ Sherwin-White, 1966, 694.

¹⁴⁴ Van Voorst, 2000, 23–24.

A. N. Sherwin-White navodi da „Kad je zabranjena praksa sekte (...) optužnica protiv imena, tj. članstva u kultnoj skupini, bila je dovoljna za osiguranje osude.“¹⁴⁵

Plinije iznosi prikaz kako se vode suđenja i razne presude (odjeljci 4 – 6). Na početku postavi pitanje je li optuženi kršćanin. Ako optuženi prizna, ispitat će ga još dva puta (dakle ukupno tri puta) prijeteći mu smrću ako nastavi potvrđivati svoja uvjerenja. Ako se optuženi ne odrekne kršćanstva, osuđuje se na pogubljenje ili ako je rimski državljani, Plinije naredi da ga odvedu u Rim. Unatoč nesigurnosti u vezi s prijestupima povezanim s kršćanstvom, Plinije kaže da ne sumnja da, bez obzira na prirodu njihove vjere, barem njihova nefleksibilna tvrdoglavost zaslužuje kaznu. To pokazuje da su prema rimskim vlastima kršćani bili neprijateljski raspoloženi i otvoreno prkosili sucu koji je tražio da napuste neželjeni kult.¹⁴⁶ Sherwin-White tvrdi da ovakav Plinijev stav može biti zanimljiv i za promatranje Pilatova postupka:

*Ova izjava rimskoga guvernera da tvrdoglavi, nekooperativni optuženici zaslužuju smrt, što Trajanov odgovor implicitno odobrava, može baciti svjetlo na Pilatov stav i njegovo djelovanje u suđenju Isusu. Ako relativno human guverner poput Plinija može razmišljati na ovaj način, kako onda razmišlja guverner poput Pilata, koji je bio široko poznat po nedostatku humanosti!*¹⁴⁷

Plinije (odjeljci 7 – 10) dodaje da je smatrao potrebnim dalje ispitati cijelu situaciju mučeći dvije robinje zvane đakonice što je bio standardni postupak rimskoga ispitivanja robova. Mučenjem nije otkrio ništa osim „izopačenoga, pretjeranog praznovjerja“ (*superstitio*). Koristeći ovu riječ umjesto *religio*, religija, Plinije „ocrnjuje položaj kršćana“¹⁴⁸ jer je to bilo izvan religiozne prakse Rima.¹⁴⁹ Očito je kršćansko napuštanje poganskih hramova predstavljalo prijetnju harmoniji ili skladu između božanskoga i ljudi (*pax deorum*), a pribojavalo se i političkoga podrivanja novih vjerskih skupina što je tretirano kao potencijalni zločin.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Sherwin-White, 1966, 696.

¹⁴⁶ Sherwin-White, 1966, 699.

¹⁴⁷ Isto.

¹⁴⁸ Moss, 2013, 180.

¹⁴⁹ Isaac, 2006, 466.

¹⁵⁰ Warrior, 2006, 127.

3.3.2. TRAJANOV ODGOVOR PLINIJU

Trajan u svome odgovoru podupire Plinija i njegov postupak. On tvrdi da Pliniju ne može dati točne smjernice, odnosno da nije moguće uspostaviti opće pravilo koje bi imalo fiksni oblik. Također, Trajan tvrdi da kršćane ne treba aktivno tražiti, ali ako mu se dovedu kao pojedinci i na suđenju se optuže da su kršćani, moraju biti kažnjeni, osim ako ne odustanu te odluče ponuditi „molitve njihovim bogovima“. Pomilovanje će tako steći pokajanjem. Ako to učine, bit će pušteni bez obzira na to koliko su prije bili sumnjivi. Stoga Trajan odobrava progon samo zbog imena. Isto tako, Trajan u ovome dijelu spominje kršćane, ali ne i Krista.¹⁵¹

Trajanov kratki odgovor Pliniju potvrđuje Plinijev cjelokupni postupak te on iz njega izvodi četiri naredbe: (1) Ne tražite kršćane za suđenje., (2) Ako se optuženi proglase krivima za kršćanstvo, tada moraju biti kažnjeni., (3) Ako optuženi poriču da su kršćani i pokazuju dokaz da to nisu štjućuci bogove, tada moraju biti pomilovani., (4) Anonimne optužbe ne smiju se razmatrati.

Leonard L. Thompson takvo djelovanje naziva „dvosjeklim“ jer „s jedne strane, kršćani nisu lovljeni. Suđeno im je samo ako su protiv njih iznesene optužbe lokalnih provincijala. Ali ako su optuženi i osuđeni, onda i kršćani (...) su ubijeni samo zato što su bili kršćani.“¹⁵² Stoga Plinijevo gledište o postupanju s kršćanima nije nužno bilo progon, već su kršćani smatrani krivima i pogubljeni samo kada su pred njega izvedeni na suđenje i kada su priznali, a pomilovanja su dana onima koji su negirali takve optužbe.

3.4. SVETONIJE

Gaj Svetonije Trankvil (70. – 140. g.) bio je poznati i visoko obrazovani rimski književnik. Bavio se odvjetništvom u Rimu i bio prijatelj Plinija Mlađeg. Oko 120. g. kratko je služio kao tajnik cara Hadrijana. Iz službe je otpušten, pretpostavlja se, zbog optužbi za nepristojnost prema Hadrijanovoj ženi. Osim ovoga, malo znamo o glavnim događajima iz njegova života. Svetonije je bio plodan pisac nekoliko različitih književnih vrsta, ali samo su njegovi *Životi careva* (*De vita Caesarum*) ili *Dvanaest rimskih careva* sačuvani. Napisao je niz biografija prvih desetak careva Rimskog Carstva počevši od Julija Cezara (koji nije bio car, ali je bio Augustov otac), a kršćanstvo se spominje u dvjema biografijama. Spomen kršćanstva nalazimo u biografiji o caru Klaudiju koji je vladao od 41. do 54. g. i u biografiji o

¹⁵¹ Plin. *Epist.* 10, 97.

¹⁵² Thompson, 2004, 37.

Neronu koji je vladao od 54. do 68. g. U oba konteksta Svetonije raspravlja o građanskoj pobuni u gradu Rimu u koju su upleteni kršćani.¹⁵³

3.4.1. O KRŠĆANIMA U DIJELU O KLAUDIJU

Svetonije o „kršćanima“ prvi put progovara u 25. poglavlju djela o Klaudiju svoje knjige *Dvanaest rimskih careva*. Svetonije govori o raznim mjerama koje je car poduzeo kako bi osigurao etničku i kulturnu cjelovitost grada Rima. Klaudije zabranjuje negrađanima da uzimaju *nomine* (službena imena i prezimena) „pravih“ Rimljana, a isto tako mijenja politiku u raznim istočnim provincijskim posjedima (Likija, Rodos, Mala Azija) kako bi zadržao rimski ponos i ukinuo neobične ili nereligiozne prakse poput suzbijanja druida u Francuskoj. U istome odlomku govori i o protjerivanju Židova iz grada Rima:

Židove, koji su na nagovaranje Hresta neprestano izazivali nemire, protjera iz Rima.

*Germanskim je poslanicima dopustio da sjede u orkestri jer ga je dirnula njihova prostodušnost i samopouzdanje. Kad su im, naime, u kazalištu odredili mjesta među narodom, a oni opazili da Parti i Armenci sjede među senatorima, odmah su sami bez poziva prešli na ista mjesta k njima govoreći ponosno da ni hrabrošću ni položajem svojim ništa ne zaostaju za njima.*¹⁵⁴

Pozivanje na protjerivanje Židova iz grada Rima vrlo je zanimljivo jer nema drugih konkretnih dokaza za ovaj događaj izvan Svetonijevih djela. Većina znanstvenika podrazumijeva da se „nagovaranje Hresta“ odnosi na neke nemire uzrokovane Kristovim sljedbenicima: ili „Židovi koji slijede Hresta“ = kršćani; ili su neki Židovi uznemireni Isusovim sljedbenicima. Ovo „protjerivanje“ možda bi moglo biti povezano s onim spomenutim u Bibliji u *Djelima apostolskim*: „Poslije toga Pavao ode iz Atene i dođe u Korint. Tu susretne nekog Židova imenom Akvilu, rodom iz Ponta, koji je maloprije došao iz Italije sa svojom ženom Priscilom, jer Klaudije bijaše izdao naredbu da se svi Židovi udalje iz Rima.“¹⁵⁵ Neki znanstvenici ovo vide kao vjerojatnu referencu na Isusa,¹⁵⁶ dok drugi smatraju da se odnosi na nepoznatu osobu koja živi u Rimu.¹⁵⁷ William L. Lane objašnjava da je latinski tekst dvosmislen te da može značiti da je Klaudije protjerao samo one Židove koji

¹⁵³ Detaljnije vidi: Van Voorst, 2000, 28–29.

¹⁵⁴ Suet. *Claud.* 25, 34.

¹⁵⁵ Dj 18, 2.

¹⁵⁶ Eddy, Gregory, 2007, 166. Keener, 2012, 66.

¹⁵⁷ Benko, 1980, 1059.

stvaraju neredu.¹⁵⁸ Lane navodi da je zabuna između *Hrestusa* i *Hristusa* bila dovoljno prirodna za Svetonija s obzirom na to da je u tom trenutku povijesti razlika između pravopisa i izgovora bila zanemariva.¹⁵⁹

3.4.2. O KRŠĆANIMA U DJELU O NERONU

Svetonije spominje kršćane i u Neronovoj biografiji, u 16. poglavlju:

Za njegove vlade izrečeno je mnogo strogih kazni i zabrana po Starim propisima, a uvedeno je isto toliko novih: raskoši je odredio granice, javne je gozbe stegnuo na dijeljenje živeža, zabranio je u krčmama prodavati kuhana jela osim graha i kupusa, dok se prije toga smjela prodavati svaka vrsta variva. Smrtnim su kaznama bili pogođeni kršćani, vrsta ljudi odanih novome i opasnome praznovjerju. Zabranio je šale vozača četveroprega, koji su na temelju stare povlastice imali pravo skitati se po gradu pa u šali varati i krasti. Pristaše je pantomima, kao i same pantomime, protjerao iz Rima.¹⁶⁰

Ovaj odlomak iz Neronova života govori o Neronovim čudnim i strogim zakonima. Spominjanje kršćana koji su mučeni može biti referenca na žrtvovanje kršćana u Velikome požaru Rima koji se dogodio 64. godine. Ovdje se mučenje kršćana predstavlja kao jedna od mjera namijenjenih uspostavljanju reda u gradu Rimu. Ovo je jedna od najranijih referenci (uz Plinijevo gledište) na kršćanstvo kao *supersitio* – „praznovjerje“ ili čudnu i pretjeranu religiju.¹⁶¹ To znači da se kršćanstvo promatra kao kult manjih razmjera koji se kontrolira. A umjesto riječi *supersitio*, koja je prevedena kao „štetan“, nekad se upotrebljava i riječ *maleficus* što također može značiti „čarobno“ ili „magično“. Pa stoga je moguće da Svetonije ovdje optužuje kršćane da koriste ono što bi se u modernim terminima nazivalo „crnom magijom“ kao što je to učinio paganski filozof Celzo oko 177. g.¹⁶²

¹⁵⁸ Lane, 1998, 204.

¹⁵⁹ Lane, 1998, 204-206.

¹⁶⁰ Suet. *Nero*. 16, 7.

¹⁶¹ Van Voorst, 2000, 35.

¹⁶² Wilken, 2003, 93.

3.5. TACIT

Kornelije Tacit smatra se najvećim rimskim povjesničarom. Njegovo su nam porijeklo, mjesto rođenja, godina rođenja i smrti nepoznati (pretpostavlja se da je živio između 56. i 120. g.). Znamo da je obavljao niz administrativnih poslova poput dužnost prokonzula Azije (112. – 113. g.) gdje je bio susjedni administrator svome prijatelju Pliniju Mlađem. Napisao je djelo *Povijesti* gdje opisuje razdoblje od 69. do 96. godine, odnosno vladavinu careva Galbe, Otona, Vitelija, Vespazijana, Tita i Domicijana. Djelo je vjerojatno imalo dvanaest knjiga, a od toga je sačuvano samo prvih pet knjiga. *Anali* su Tacitov posljednji (i nedovršeni) rad (napisan oko 116. godine). U *Analima* se Tacit bavi događajima od 14. do 68. godine (od Augustove smrti do Nerona) u šesnaest ili u osamnaest knjiga. *Anali* su sačuvani u dijelovima (preživjele su knjige 1. – 4. i 12. – 15.).¹⁶³

3.5.1. ANALI

Tacit spominje Krista, Pilatovo pogubljenje Krista i postojanje ranih kršćana u Rimu upravo u djelu *Anali*, u 44. poglavlju 15. knjige. Vrijeme koje se opisuje šestodnevni je Veliki rimski požar koji je uništio veći dio grada 64. godine za vladavine rimskoga cara Nerona. Odlomak je jedna od najranijih nekršćanskih referenci na podrijetlo kršćanstva, pogubljenje Krista opisano u kanonskim *Evandeljima* te prisutnost i progon kršćana u Rimu iz 1. stoljeća. Znanstveni konsenzus je da je Tacitova referenca na Pilatovo pogubljenje Isusa istinita i od povijesne vrijednosti kao neovisni rimski izvor. Paul Eddy i Gregory Boyd tvrde da je „čvrsto utvrđeno“ da Tacit pruža nekršćansku potvrdu Isusova raspeća.¹⁶⁴ Znanstvenici to podupiru iznoseći tri zasebne činjenice o Rimu oko 60. godine nove ere: (1) da je u to vrijeme u Rimu bio znatan broj kršćana, (2) da je bilo moguće razlikovati kršćane od Židova u Rimu i (3) da su u to vrijeme pogani uspostavljali vezu između kršćanstva u Rimu i njegova podrijetla u rimskoj Judeji.¹⁶⁵

Od 38. do 45. poglavlja 15. knjige *Anala* Tacit opisuje požar u Rimu i njegove posljedice 64. godine. U ovome djelu, konkretno u 44. poglavlju, Tacit nas upoznaje s Kristom i kršćanima te govori o njima u kontekstu kritika na račun cara Nerona. Veliki požar zahvatio je grad Rim 64. godine i mnogi su sumnjali da ga je Neron sam podmetnuo kako bi

¹⁶³ Van Voorst, 2000, 39–40.

¹⁶⁴ Eddy, Boyd, 2007, 127.

¹⁶⁵ Dunn, 2009, 56.

mogao obnoviti dijelove grada (čini se da je to Tacitovo stajalište). Tacit objašnjava da su kršćani pružili prikladnoga žrtvenog jarca za cara kako bi izbjegli sumnju.¹⁶⁶

No, nikakav ljudski napor ni raskošni carski darovi ili mjesta bogova nisu odbili sumnju onih koji su vjerovali da je požar naređen. Stoga je Neron, kako bi se glasina ukinula, lažno pripisao krivnju i primijenio najneobičnije kazne nad određenom vulgarnom gomilom zvanom „kršćani“ koji su bili omraženi zbog svojih nedjela. Istoimeni osnivač ove skupine bio je izvjesni Christus (Krist) kojega je za vrijeme Tiberijeve vladavine kaznio Poncije Pilat; ovo razorno praznovjerje, neko vrijeme držano pod kontrolom, ponovno je izbilo ne samo u Judeji (gdje je začetak ovog zla) već kroz sam grad Rim, gdje se sve strašne i sramotne stvari spajaju i slave. Dakle, prvo su uhićeni koji su priznali, a zatim je ogromna gomila ljudi proglašena krivom – ne nužno samo za zločin podmetanja požara već i za mržnju prema ljudskome rodu. Rugalo se onima koji su umirali jer su bili prekriveni životinjskim kožama i umirali od zlostavljanja pasa; ili su bili prikovani za križeve i zapaljeni te su se koristili kao noćne svjetiljke kada je dan završio. Neron je ponudio vlastite vrtove za ovaj spektakl i postavio cirkuske igre družeći se s običnim ljudima u odjeći kočijaša krećući se oko trkaće staze. Iz toga se, čak i kao odgovor na zaslužene kriminalce i najnovije primjere upozorenja, pojavila određena šteta, utoliko što ih se nije konzumiralo zbog javnoga dobra, već zbog divljanja jedne osobe.¹⁶⁷

Koji je izvor Tacitovih podataka o Kristu? Povjesničari su predložili različite vrste izvora, pisanih i usmenih, kršćanskih i rimskih. Lakše je reći iz kojih izvora ne crpi¹⁶⁸ svoje podatke, nego iz kojih ih preuzima. Van Voorst tvrdi da je najizgledniji izvor Tacitovih podataka o Kristu Tacitov vlastiti odnos s kršćanima, izravno ili neizravno. Dok Tacit ne govori ni o kakvim iskustvima s kršćanima, tijekom dvaju razdoblja svoga života mogao je steći znanje o njima. U razdoblju kada je Tacit bio namjesnik provincije Azije njegov bliski prijatelj Plinije Mlađi bio je guverner susjedne provincije Bitinije i Ponta te su imali dosta kontakata s kršćanima. Također, 88. godine Tacit je postao članom *Quindecimviri Sacris Faciundis*, svećeničke organizacije. Glavna zadaća organizacije tijekom njihove povijesti bila je čuvanje Sibilinskih knjiga, konzultiranje i pregledavanje knjiga kada je to Senat tražio

¹⁶⁶ Van Voorst, 2000, 40.

¹⁶⁷ Tacit. *Ann.* 15, 38–45.

¹⁶⁸ Detaljnije vidi: Van Voorst, 2000, 38–52.

itd.¹⁶⁹ Bili su zaduženi i za reguliranje zakonitih religija, a sigurno su znali nešto i o onim nedopuštenim pa tako i o kršćanstvu.¹⁷⁰

3.6. MARA BAR SERAPION

Mara bar Serapion bio je stoički filozof rimske provincije Sirije. Točan datum rođenja i smrti autora nisu poznati i sve što znamo o ovome autoru znamo iz njegova pisma. Pismo je napisano oko 73. godine, stoga se smatra da je Mara bar Serapion živio u prvom stoljeću.¹⁷¹

Poznat je po tome što je svome sinu poslao pismo na sirijskome jeziku u kojem govori o nepravednome postupanju prema trojici mudraca: o Sokratovu ubojstvu, spaljivanju Pitagore i pogubljenju „mudroga kralja“ Židova. Pismo je dakle napisano oko 73. godine, a jedini rukopis koji je preživio čuva se u Britanskome muzeju u Velikoj Britaniji i datiran je u 7. stoljeće.¹⁷² O Mari bar Serapionu znamo isključivo iz njegova pisma. Na početku jasno stoji da je pismo napisano autorovu sinu. Pismo opisuje kako su Rimljani u ratu uništili autorov grad, a njega i druge odveli u zarobljeništvo. Pismo je napisano iz zatvora kako bi potaknulo autorova sina na mudrost. Pisano je u obliku retoričkih pitanja o prednostima progona mudrih ljudi.¹⁷³

Kakvu su prednost Atenjani stekli ubojstvom Sokrata? Glad i kuga snašli su ih kao kazna za njihov zločin. Kakvu su prednost ljudi iz Samosa stekli spaljivanjem Pitagore? U trenutku je njihova zemlja bila prekrivena pijeskom. Kakvu su prednost Židovi postigli pogubljenjem svoga mudrog kralja? Tek nakon toga ukinuto je njihovo kraljevstvo. Bog se pravedno osvetio ovoj trojici mudraca: Atenjani su umrli od gladi, Samijance je preplavilo more, a Židovi, pusti i protjerani iz vlastitoga kraljevstva, žive u potpunome rasulu. Ali Sokrat nije mrtav zbog Platona; nije ni Pitagora zbog kipa Junone; niti je mudri kralj zbog „novoga zakona“ koji je postavio.¹⁷⁴

U ovome odlomku autor objašnjava da kada mudri budu potlačeni, ne samo da njihova mudrost na kraju pobjeđuje već Bog kažnjava i njihove nasilnike. Mara nagovještava da će

¹⁶⁹ Vidi: Oxford Reference: *quindesimalvi sacris faciendis*;

<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100359144>

¹⁷⁰ Van Voorst, 2000, 52.

¹⁷¹ Van Voorst, 2000, 53

¹⁷² Van Voorst, 2000, 53

¹⁷³ Evans, 1994, 455–457. Van Voorst, 2000, 54.

¹⁷⁴ Preuzeto iz: Van Voorst, 2000, 54.

okupacija njegove zemlje na kraju Rimljanima donijeti sramotu i ruglo. Njegovo pismo savjetuje potragu za mudroču kako bi se suočili sa životnim poteškoćama.¹⁷⁵

3.6.1. MUDRI ŽIDOVSKI KRALJ

Nekršćansko podrijetlo pisma potkrepljuje zapažanje da „mudri kralj Židova“ nije bila kršćanska titula tijekom razdoblja kada je pismo napisano. Izjava u pismu da mudri kralj živi zbog „novoga zakona“ koji je postavio ukazuje i na njegovo nekršćansko podrijetlo jer zanemaruje kršćansko vjerovanje da Isus nastavlja živjeti kroz svoje uskrsnuće.¹⁷⁶ Drugo je mišljenje da bi se pismo moglo pozivati na uskrsnuće zabilježeno u Isusovim učenjima koja kažu da je i dalje živio, uspostavljajući tako svoj „novi zakon“ (možda paralelno s „Novim savezom“¹⁷⁷). Dakle, nemoguće je zaključiti je li Mara bar Serapion vjerovao da se uskrsnuće dogodilo ili ne. Također se može samo nagađati je li kršćanin ili nekršćanin koji se složio s kršćanima smatrajući Isusa „mudrim kraljem“ prema *Evandjelju*.

3.7. LUKIJAN IZ SAMOSATE

Asirski retoričar i satirički pisac, Lukijan iz Samosate (o. 115. – 200. g.), pisao je na grčkome jeziku. O kršćanima je napisao dva djela: *De morte Peregrini* (o. 165. g.) i *Alexander sive pseudopropheta*. U prvome djelu govori o životu i smrti Peregrina iz Pariona koji je bio poznat u drugome stoljeću. Peregrin je protjeran iz rodnoga grada zbog ubojstva oca, a potom se preobratio na kršćanstvo, ali ga je kasnije napustio zbog cinizma i političke revolucije. Na koncu je spaljen na lomači. Lukijanov je cilj bio upozoriti čitatelje na život kakav je vodio Peregrin čija su se emocionalnost i teatralnost suprotstavljali razumnoj umjerenosti koju je zagovarao Lukijan. Dio ove knjige bavi se i kršćanstvom. On ismijava sljedbenike te vjere zbog njihova neznanja i lakovjernosti navodeći kako ih šarlatan poput Peregrina lako može prevariti, a komentira i utemeljitelja kršćanstva i njegovo učenje.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Isto.

¹⁷⁶ Evans, 1994, 455-457. Van Voorst, 2000, 54-55.

¹⁷⁷ Novi savez (ili Novi zavjet) obećanje je koje Bog daje čovječanstvu da će oprostiti grijeh i obnoviti zajedništvo s onima čija se srca okrenu ka Njemu. Isus Krist je posrednik novog saveza, a Njegova smrt na križu temelj je obećanja (Lk 22, 20).

¹⁷⁸ Detaljnije vidi: Van Voorst, 2000, 58.

3.7.1. O LUKAVCU PEREGRINU

Satira o lukavcu Peregrinu govori o tome kako je filozof Peregrin zaključio kako je kršćanima dobro i da može dobiti neku korist u toj zajednici:

*U tom se razdoblju Peregrin pridružio svećenicima i kršćanskim piscima u Palestini gdje je učio o njihovoj zapanjujućoj mudrosti. Naravno, za kratko vrijeme učinio je da izgledaju poput djece; bio je njihov prorok, vođa, poglavar sinagoge i sve to potpuno sam.*¹⁷⁹

Peregrin je postao prorok i predvodnik zajednice, a sastavljao je i svete knjige te su ga kršćani smatrali bogom: „Objasnio je i komentirao neke njihove svete spise, a neke je čak i sam napisao. Gledali su na njega kao na boga.“¹⁸⁰

Lukijan komentira i Isusa Krista:

*Bio je drugi onome koga i danas štuju, čovjeku u Palestini koji je razapet jer je donio ovaj novi oblik inicijacije u svijet. (...) Štoviše, nagovorio je njih taj njihov prvi zakonodavac da su svi braća onoga trenutka kada poreknu grčke bogove i počnu štovati toga raspetog sofista i živjeti po njegovim zakonima.*¹⁸¹

U drugome stoljeću riječ „sofist“ bila je podrugljiva oznaka te je bila usmjerena na čovjeka koji je podučavao samo za novac, a ponekad je mogao biti označen i varalicom.¹⁸² Lucijan je stoga sarkastično predstavio kršćanstvo kao „mudrost“ (*sofia*), a utemeljitelj mu je bio sofist. Peregrin je zatim završio u tamnici i dalje iskorištavao kršćane koje naziva budalastim ljudima:

*Oni bez razlike preziru sve posjede i tretiraju ih kao imovinu zajednice; takve stvari prihvaćaju samo po vjeri, bez bilo kojega valjanog dokaza. Pa ako je prevarant i lukava osoba koja zna kako da iskoristi situaciju koja dođe među njih, on to može učiniti i sam se za kratko vrijeme obogatiti smijući se tim budalastim ljudima.*¹⁸³

¹⁷⁹ Preuzeto iz: Van Voorst, 2000, 59.

¹⁸⁰ Isto.

¹⁸¹ Van Voorst, 2000, 59–60.

¹⁸² sofisti. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 31. svibnja. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=70478>>.

¹⁸³ Van Voorst, 2000, 59–60.

Poslije izlaska iz tamnice Peregrin je izgubio povjerenje kršćana. Prema Lukijanu kršćani su sekta koja je spremna na žrtvu za Krista i zajednicu. Naivni su i lako ih se iskorištava. Nisu opasni niti ih treba istrijebiti ili pogubiti. Oni su samo smiješni i čudni. Što se tiče samoga Isusa, Lukijanov tekst govori o Kristu u okviru „napada“ na kršćanstvo. Ono što Lukijan zna jest da kršćani štiju čovjeka na kojega gledaju kao na boga, ali ne u doslovnome smislu jer direktno ne kaže da oni štiju doslovno boga. Također kaže da je razapet u Palestini i da kršćani čvrsto vjeruju u život nakon smrti što utječe na njihov sadašnji život.

3.8. CELZO

Oko 175. godine neoplatonski mislilac Celzo napisao je *Istinski logos*, djelo koje predstavlja najraniji sveobuhvatni napad na kršćanstvo. Originalno je djelo stradalo, ali se procjenjuje da je čak od 60 do 90 % djela inkorporirano u Origenovo djelo *Protiv Celza* (oko 250. g.) što ukazuje na to da trebamo biti vrlo pažljivi prilikom shvaćanja koliko Origen vjerno prikazuje Celzov tekst.¹⁸⁴ Ipak, Van Voorst tvrdi da većina znanstvenika vjeruje da Origen o Celzovim primjedbama izvještava s popriličnom točnošću. Celzo svoju knjigu započinje uvodom, a nakon toga u prvome dijelu govori o neoriginalnosti kršćanske vjere. U drugome poglavlju Celzo govori protiv Židova koji su postali kršćani izravno se referirajući na Isusa. U trećemu odjeljku uspoređuje kršćanstvo s grčko-mitomanskom filozofijom i religijom, a u četvrtome govori o kritici kršćanske doktrine, posebno mesijanskim proročanstvima s kratkim osvrtom na Isusa. Peti se odlomak temelji na usporedbi Židova i kršćana, a Celzo u njemu izravno kritizira i jedne i druge. Šesto poglavlje sadrži još jedan napad na kršćansku doktrinu. Slijedi polemika o kršćanskome učenju o Bogu, zatim odjeljak o kršćanskome učenju o uskrsnuću i konačno napad na kršćanski ekskluzivizam.¹⁸⁵

3.8.1. KRŠĆANI KAO NERACIONALNI VRAČEVI

Origen u prvoj knjizi govori kako Celzo tvrdi da su se kršćani tajno udruživali te da je židovstvo, o kojem ovisi kršćanstvo, barbarski pokret:

¹⁸⁴ Van Voorst, 2000, 64.

¹⁸⁵ Detaljnije vidi: Van Voorst, 2000, 64–65.

Prva točka koju Celzo iznosi u svojoj želji da baci diskreditaciju na kršćanstvo jest ta da su se kršćani međusobno tajno udruživali suprotno zakonu rekavši da su neka udruženja javna i da su ona u skladu sa zakonima, a druga tajna i održavaju se kršeći zakon.(...) Dalje Celzo nastavlja govoriti da je sustav doktrine, naime, židovstvo, o kojem ovisi kršćanstvo, bilo barbarsko po svome porijeklu.¹⁸⁶

Celzo za kršćane kaže da se izlažu opasnosti poput Sokrata koji čak ni pod prijetnjom smrću nije htio odustati od svojih filozofskih uvjerenja: „Uspoređuje njihove opasnosti s onima s kojima su se susreli ljudi poput Sokrata radi filozofije; a ovdje je mogao spomenuti i Pitagoru i druge filozofe.“¹⁸⁷

Isto tako, Celzo smatra da kršćanstvo zapravo ne donosi ništa novo ni posebno, već da je to, u jednu ruku, filozofija kao i svaka druga: „Primijetimo također kako misli baciti diskreditaciju na naš moralni sustav tvrdeći da nam je to zajedničko samo s drugim filozofima, a nijedna časna ili nova grana poduke.“¹⁸⁸ Dalje govori da kršćani tobože posjeduju čudesnu moć kojom liječe ljude i istjeruju zle duhove, upravo spominjući imena određenih demona i koristeći uroke što ih čini ničim više nego, kako on to kaže, vračevima:

Nakon toga, utjecajem nekog meni nepoznatog motiva, Celzo tvrdi da se čini da su kršćani posjedovali (čudesnu) moć upravo imenima određenih demona i upotrebom uroka; nagovještavajući, pretpostavljam, postupke onih koji tjeraju zle duhove urocima.¹⁸⁹

Također, Origen govori da Celzo preporučuje da „usvajajući mišljenja, trebamo slijediti razum i racionalne smjernice, jer onaj tko pristane na mišljenja bez slijeđenja na ovaj racionalan način, vrlo će se zavarati.“¹⁹⁰

Celzo također često napada i starozavjetna učenja pa tako u jednome dijelu Origen piše da Celzo kaže kako Židovi štiju anđele i da su ovisni o čarobnjaštvu:

No, pogledajmo način na koji ovaj Celzo, koji se izjašnjava da sve zna, iznosi lažnu optužbu protiv Židova kada tvrdi da štiju anđele i da su ovisni o čarobnjaštvu u kojemu je Mojsije bio njihov učitelj. Sad, u kojemu je dijelu Mojsijevih djela pronašao zakonodavca koji se klanjao

¹⁸⁶ Orig. Adv. Cels. 1, 1–2.

¹⁸⁷ Orig. Adv. Cels. 1, 3.

¹⁸⁸ Orig. Adv. Cels. 1, 4.

¹⁸⁹ Orig. Adv. Cels. 1, 6.

¹⁹⁰ Orig. Adv. Cels. 1, 9.

*anđelima, neka kaže, tko tvrdi da zna sve o kršćanstvu i židovstvu; i neka pokaže i kako čarobnjaštvo može postojati među onima koji su prihvatili Mojsijev zakon i pročitali naredbu o tome da se treba kaniti čarobnjaštva i vračara.*¹⁹¹

Celzo također tvrdi da je um onih Židova koji su prešli na kršćanstvo, Isus zarobio: „Tvrdi da su napustili zakon svojih otaca, kao posljedicu toga što je njihov um Isus zarobio; da su najsmješnije prevareni i da su postali dezerteri drugoga imena i drugoga načina života.“¹⁹² Celzo piše kao lojalni građanin Rimskoga Carstva predan grčko-rimskim vjerovanjima pa je nepovjerljiv prema kršćanstvu kao novome i stranome. Ono što također vidimo jest da Celzo pokazuje opsežno znanje i o Starome i Novome zavjetu, odnosno o židovskoj i kršćanskoj povijesti.

3.8.2. ISUSOV BESMISLENI ŽIVOT

Origen u svome djelu *Protiv Celza* u 1. knjizi, u 28. poglavlju prenosi vrlo zanimljiva promišljanja Celzova o Isusovu životu koji prikazuje kao vrlo kontroverzan:

*Prikazuje Židova kako razgovara sa samim Isusom, pobijajući ga po mnogim optužbama. Prvo je izmislio priču o svome rođenju od djevice; a zamjera mu jer je došao iz židovskoga sela i od siromašne seljanke koja je zarađivala za život predenjem. Kaže da ju je suprug, koji je po zanimanju bio stolar, otjerao kada je osuđena za preljub. Tada kaže da je, nakon što ju je suprug otjerao i dok je sramotno lutala, potajno rodila Isusa. Kaže da se, budući da je (Isus) bio siromašan, unajmio kao radnik u Egiptu i tamo naučio određene magične moći koje su Egipćani ponosni što imaju. Vratio se ponosan na te moći i dao si naslov Boga.*¹⁹³

Nadalje, u 39. poglavlju prve knjige pobija djevičanstvo Isusove majke te govori kako je nemoguće da se Bog u nju zaljubio jer nije bila bogata niti je imala kraljevsko podrijetlo:

Je li Isusova majka bila lijepa? Je li Bog imao spolni odnos s njom jer je bila lijepa iako po svojoj prirodi ne može voljeti smrtno tijelo? Budući da nije bila ni bogata ni kraljevskoga podrijetla, malo je vjerojatno da bi se Bog u nju zaljubio. Doista, ona nije bilo poznata ni svojim susjedima. Samo se ismijava se kad kaže da ju je stolar mrzio i protjerivao te je ni

¹⁹¹ Orig. Adv. Cels. 1, 26.

¹⁹² Orig. Adv. Cels. 2, 1.

¹⁹³ Orig. Adv. Cels. 1, 28.

*božanska sila ni je dar uvjeravanja nisu mogli spasiti. Tako on kaže da te stvari nemaju nikakve veze s kraljevstvom Božjim.*¹⁹⁴

Prema Celzu Isusovi preci potjecali su iz židovskoga sela,¹⁹⁵ a majka mu je bila siromašna seljanka koja je zarađivala za život predenjem platna.¹⁹⁶ Činio je svoja čudesa vradžbinom.¹⁹⁷ Bio je ružan i malen.¹⁹⁸ Okupio je samo deset sljedbenika i naučio ih svojim najgorim navikama uključujući prosjačenje i pljačku.¹⁹⁹ Ti sljedbenici bili su jedini koje je uvjerio u svoje božanstvo, a sada njegovi sljedbenici uvjeravaju mnoštvo.²⁰⁰ Izvještaji o njegovu uskrsnuću dolazili su od histerične žene, a vjera u uskrsnuće bila je rezultat Isusova čaranja, želje njegovih sljedbenika ili masovne halucinacije, a sve u svrhu impresioniranja drugih i povećanja šanse da drugi postanu prosjaci.²⁰¹

3.9. PORFIRIJE

Porfirije iz Tira (o. 234. – 305. g.) bio je fenički neoplatonski filozof rođen u Tiru. Spektar tema o kojima je pisao bio je širok – od glazbe preko Homera do vegetarijanstva. Njegovo djelo *Uvod u logiku i filozofiju* bio je standardni udžbenik logike tijekom srednjega vijeka, a bio je dostupan u latinskome i arapskome prijevodu. Svojim je djelima *Oraklova filozofija* i *Protiv kršćana* bio uključen u polemike s ranim kršćanima te je postao jednim od najpoznatijih protivnika kršćanstva svoga doba. Djelo *Protiv kršćana* napisao je tijekom svoje „mirovine“ na Siciliji. Djelo se sastoji od petnaestak knjiga. Oko trideset kršćanskih apologeta poput Metoda, Euzebija, Apollinarisa, Augustina, Jeronima itd. dalo je svoj odgovor na ovu knjigu. Zapravo, sve što se zna o Porfirijevim argumentima, nalazi se u njihovim knjigama, ponajviše zato što je Teodozije II. naredio da se svaki primjerak njegova djela spali 435. godine te ponovno 448. godine. Kako se kršćanstvo širilo, bilo je sve više reakcija klasično orijentiranih intelektualaca koji su nastojali obraniti „razum“. Dakle, Porfirije „napada“ kršćanstvo iz jedne druge, filozofske perspektive, a s obzirom na to da je bio veliki logičar,

¹⁹⁴ Orig. *Adv. Cels.* 1, 39.

¹⁹⁵ Orig. *Adv. Cels.* 1, 28.

¹⁹⁶ Isto.

¹⁹⁷ Orig. *Adv. Cels.* 1, 28; 2, 32; 2, 49.

¹⁹⁸ Orig. *Adv. Cels.* 6, 75.

¹⁹⁹ Orig. *Adv. Cels.* 1, 62.

²⁰⁰ Orig. *Adv. Cels.* 2, 46.

²⁰¹ Orig. *Adv. Cels.* 2, 55.

neoplatonist i da mu je intelekt bio na prvome mjestu, ne treba se čuditi ovakvoj obrani razuma i filozofskoga rasuđivanja.²⁰²

Najreprezentativniji primjer Porfirijeva napada na kršćanstvo nalazi se u trećoj knjizi njegova djela *Protiv kršćana*. U njoj objašnjava na koji način učeni ljudi, poput Origena, koji su kršćani, koriste svoje poznavanje znanosti te ga spajaju sa židovskim spisima koji su za Porfirija obične basne. Porfirije ne vidi smisao takvoga rada i smatra da je to potpuni apsurd:

Kao primjer ove apsurdnosti uzimimo čovjeka kojeg sam upoznao u mladosti, a koji je tada bio vrlo poznat i još uvijek je zbog spisa koji su mu ostali. Pozivam se na Origena kojega učitelji izuzetno poštuju. Jer ovaj je čovjek, još dok je bio Amonijev učenik te je od Amonija naučio vještinu filozofije i izvukao veliku korist iz poznavanja znanosti. Ali, što se tiče ispravnoga izbora života, on je slijedio smjer suprotan njegovome. Amonije je bio kršćanin i odgojili su ga roditelji kršćani, ali se, kada se posvetio studiju i filozofiji, odmah prilagodio životu koji zahtijevaju zakoni. S druge strane, Origen koji je obrazovan kao Grk u grčkoj književnosti prešao je na barbarsku nesmotrenost/lakomislenost. Prenosio je učenje koje je stekao ponašajući se kao kršćanin i bio protiv zakona te je spajao grčka učenja sa „stranim basnama“. Jer on je neprestano proučavao Platona, a zaokupio se i spisima poput Numenija i Kronija, Apolofana, Longina, Moderata i Nikomaha i onima poznatim među pitagorejcima.²⁰³

Dakle, Porfirije smatra kršćansko učenje besmislenim i nekonzistentnim te ne vidi smisao u argumentiranju za isto jer smatra da ga nema smisla objašnjavati, već da ga treba jednostavno pustiti. Također, smatra da mnogi pogrešno rade kada pribjegavaju objašnjenjima koja nisu u skladu s napisanim riječima: „Jer oni se hvale da su Mojsijeve obične riječi „enigme“ i smatraju ih proročanstvima punim skrivenih misterija; i zbunivši mentalni sud ludošću, oni daju svoja objašnjenja.“²⁰⁴

²⁰² Porph. Adv. Christ.

²⁰³ Porph. Adv. Christ. 4–12.

²⁰⁴ Porph. Adv. Christ. 1–3.

4. USPOREDBA ELEMENATA KRŠĆANSKIH I NEKRŠĆANSKIH AUTORA

Nakon što sam dala prikaz kršćanskih i nekršćanskih autora, slijedi usporedba elemenata o kojima oni govore. I jedni i drugi svakako govore o Isusovoj povijesti, dotiču se njegova života, spominju ili ne spominju njegovu ljudsku ili božansku narav, njegovu majku i njegove nasljednike, učenike. Stoga ću u prvome dijelu (4.1) raspraviti o ovoj temi. I kršćanski i nekršćanski autori govore na koji se način kršćani ponašaju i prema kojim pravilima djeluju, stoga ću u drugome dijelu (4.2) usporediti i analizirati prikaze morala i ponašanja kršćana kod kršćanskih i nekršćanskih autora. Jedna od važnijih tema o kojoj se govori kada je riječ o ranome kršćanstvu, a pogotovo tijekom prvih dvaju stoljeća svakako je tema mučeništva i progona, stoga ću u trećemu dijelu (4.3) ovoga poglavlja usporediti prikaze odnosa prema kršćanima, progona, mučeništva i kršćanskih praksi u Rimu. Zadnja tema (4.4) o kojoj ću govoriti, kada govorimo o usporedbi i analizi, jest Isusova smrt i uskrsnuće, odnosno način na koji na nju gledaju kršćanski, a na koji nekršćanski autori. Analizu i usporedbu koncipirala sam tako da najprije izdvojim što o određenoj temi govore kršćanski autori, a zatim nekršćanski autori te na kraju iznosim usporedbu, analizu i ono što možemo zaključiti iz jednih i drugih. U ovome dijelu (4.5) dotaknut ću se i elementa koji se pojavljuju kod kršćanskih autora, a ne možemo ih uočiti kod nekršćanskih. Iako tu nemam što usporediti, važno je spomenuti koje su još teme bile od velikoga interesa kod ranih kršćana.

4.1. ISUSOVA POVIJEST, BOŽANSKA NARAV, „DJEVICA“ MARIJA I NJEGOVI UČENICI

Svi kršćanski autori koje sam obradila u ovome radu tvrde da je Isus Krist potekao iz Davidove loze, ali i iz Marijine, koja je bila djevica te je začela po Duhu Svetome, koji je istovjetan s Ocem i Sinom. Dakle Isus je bio čovjek, ali i Bog te je stoga činio mnoga čudesa i liječio ljude. Vjeruju također da je razapet pod Poncijem Pilatom, umro te za tri dana uskrsnuo. Njegovo uskrsnuće učestalo dovode u vezu s ljudskim uskrsnućem i novim životom jer je Isus obećani Mesija koji je umro za nas kako bi nas oslobodio grijeha. Ignacije Antiohijski spominje da je uistinu rođen, da je uistinu jeo i pio. Euzebijije govori o jednakosti Boga i Sina Božjega, a Origenovi učenici razvijaju ideju Trojstva jednakoga i bezvremenskoga vječnog Sina, dok Tertulijan govori i o Duhu Svetome. Razvija se ideja Trojstva odnosno Boga koji je trojak, Otac, Sin i Duh Sveti. Pojedini kršćanski autori smatraju da su Sin i Otac isti, a Origen i Tertulijan smatraju da je Sin podređen Ocu te su stoga na kraju i smatrani hereticima. Kršćanski autori govore o „dvanaestorici“ misleći na

dvanaest apostola koji su slijedili Isusa Krista, posebno spominjući možda najvažnijega apostola – Petra. Apostoli su imali zadatak širiti evanđelje i činiti čudesa u njegovo ime:

Dozva dvanaestoricu svojih učenika i dade im vlast nad nečistim dusima: da ih izgone i da liječe svaku bolest i svaku nemoć. A ovo su imena dvanaestorice apostola: prvi Šimun, zvani Petar, i Andrija, brat njegov; i Jakov, sin Zebedejev, i Ivan brat njegov; Filip i Bartolomej; Toma i Matej carinik; Jakov Alfejev i Tadej; Šimun Kananaj i Juda Iskariotski, koji ga izda.²⁰⁵

Međutim, taj broj apostola nije nužno stalan jer su apostoli, nakon što je Juda izdao Isusa, k sebi uzeli Matiju. Riječ se kasnije proširila i za mnoge druge, a i sam Pavao se tako naziva:

A poslije svijju javio se i meni kao kakvu nedonoščetu. Jer sam ja najmanji među apostolima, koji nijesam dostojan zvati se apostol jer sam progonio crkvu Božju.²⁰⁶

Ono na što se kršćanski autori posebno osvrću kada govore o Isusovu životu jest Djevica Marija, Isusova majka koja je začela po Duhu Svetome. Irenej Lionski govori da je Marija nova Eva, tj. može se reći, „bolja Eva“ jer je Eva neposlušnošću dovela svijet gdje sada jest, a Marija je poslušnošću donijela spasenje. Tertulijan vrlo slično govori o Mariji i Evi kao Irenej Lionski te kaže da kao što je Eva vjerovala zmiji tako je i Marija vjerovala anđelu.

Od nekršćanskih autora koji su relevantni za proučavanje teme Isusove naravi i povijesti najvažniji su Josip Flavije, Lukijan i Celzo. Prvo najopsežnije spominjanje Isusa u *Židovskim starinama* Josipa Flavija, koje se obično naziva *Testimonium Flavium*,²⁰⁷ zapisano u 18. knjizi, navodi da je Isus bio Mesija i mudri učitelj kojeg je Poncije Pilat razapeo na križ. Gotovo svi moderni znanstvenici odbacuju autentičnost ovoga odlomka u današnjemu obliku, dok većina učenjaka ipak drži da sadrži autentičnu jezgru koja se odnosi na Pilatovo pogubljenje Isusa, a koji je tada bio podložan kršćanskoj interpolaciji ili promjeni. Van Voorst u svome djelu daje verziju koju dobijemo ako odbacimo interpolirane dijelove te iz nje možemo zaključiti neke osnove o Isusu poput toga da je bio mudar čovjek, da je činio

²⁰⁵ Mt 10, 1–4.

²⁰⁶ 1 Kor 15, 8–9.

²⁰⁷ Joseph. Flav. *Antiq. Iud.* 18, 3, 3.

nevjerojatna djela (kakva konkretno, ne znamo), da je bio učitelj ljudi koji ga nisu prestali slijediti ni nakon njegove smrti na križu te su ljudi koji su ga slijedili dobili ime po njemu – kršćani.²⁰⁸ Moderna je znanost u velikoj mjeri priznala autentičnost drugoga pozivanja na Isusa u *Starinama*, pronađenoga u 9. poglavlju 20. knjige, gdje spominje „Isusov brat, zvan Krist, koje se zvao Jakov.“²⁰⁹ Lukijan spominje Krista spominjući kršćane i kaže da su oni naivna sekta koja je spremna na žrtve za zajednicu, ali posebno na žrtvu za Krista koji je razapet i koji je podnio progon. Njihova spremnost na žrtve za zajednicu čini ih lakom metom lopova i varalica koji ih potom iskorištavaju. Ono što Lukijan zna o Isusu jest da kršćani štiju Boga koji je bio čovjek i onoga koji je razapet u Palestini.²¹⁰ Celzo pak žestoko napada Isusa kao utemeljitelja vjere. Omalovažava Isusovo porijeklo, začecje, rođenje, djetinjstvo, službu, smrt, uskrsnuće i trajni utjecaj. Misli da je prevarant koji je u Egiptu naučio neke magične moći i sam sebe proglasio Bogom te da je bio ružan i malen. Također je svoje sljedbenike naučio pljački. Ono što je zanimljivo kod Celza je da on, iako iznosi podatke o Isusovu životu u vrlo negativnome kontekstu te ga smatra vraćem, zapravo iznosi vrlo točne podatke. Isusovi preci potjecali su od Židova, majka mu je bila siromašna, činio je čudesa itd.

Što se tiče Marije, Celzo negira nevinost Isusove majke Marije jer smatra da Bog ne bi imao spolne odnose s nekim tko nema kraljevsko podrijetlo. Ovo je dosta zanimljiva konstatacija ako je povežemo s antikom i grčkim bogovima kojima je Celzo bio privržen. Uzevši u obzir činjenicu da grčki bogovi nisu bili tako izbirljivi, možemo pretpostaviti da Celzovo stajalište proizlazi iz sljedećega: Celzo: 1) ili ne poznaje dovoljno svoju mitologiju 2) ili je zaslijepljen mržnjom prema kršćanima. S obzirom na njegovu dobru informiranost o kršćanstvu, vjerojatnija je druga teza. Celzo je očito bio dobro informiran o kršćanstvu. Informacije je vjerojatno crpio iz kršćanskih spisa, ali i iz osobnoga kontakta s kršćanima. Dobro je poznao Matejeva izvješća o Isusovoj smrti i uskrsnuću. Čini se da je pročitao i spise nekih ranokršćanskih apologeta koji su nama danas nepoznati. Celzo je također znao za marcionsko kršćanstvo i gnostičke sekte, bilo iz njihovih spisa ili na neki drugi način.²¹¹

Ono što možemo sa sigurnošću tvrditi jest da je Isus postojao i da je imao određeni utjecaj na društvo. Tijekom prvoga i drugoga stoljeća ranoga kršćanstva, svakako ga se smatralo čovjekom koji je bio na čelu pokreta koji je po njemu i nazvan kršćanstvo. Kršćanski autori bez dvojbe o njemu govore kao o bogočovjeku, odnosno kao o Sinu Božjemu koji je naviješten i koji je došao na ovaj svijet od Djevice Marije koja je začela po Duhu Svetome.

²⁰⁸ Van Voorst, 2000, 85.

²⁰⁹ Van Voorst, 2000, 84.

²¹⁰ Van Voorst, 2000, 59–60.

²¹¹ Van Voorst, 2000, 64–65.

Svrha njegova dolaska je da oslobodi ljude od grijeha u koji su zapali. Da bi oslobodio ljude od grijeha, morao je umrijeti na križu i ponijeti teret grijeha. Prema kršćanskim autorima, glavni su krivci za Isusovu smrt Židovi, a Isus je razapet pod Poncijem Pilatom. Tri dana nakon raspeća uskrsnuo je i tako dokazao svoje božanstvo i podario ljudima, po svome uskrsnuću, novi život. Činio je mnoga čudesna djela i liječio ljude od raznih bolesti. Slične elemente pronalazimo i kod nekršćanskih autora koji kažu da je Isus mudar čovjek, da je činio nevjerojatna djela, da je imao svoje učenike te da ga je razapeo Poncije Pilat. Također saznajemo i da su njegovi učenici njega i njegovo učenje slijedili i nakon njegove smrti. Kod određenih nekršćanskih autora, primjerice kod Celza, uočavamo da su izrazito upoznati s Isusovim životom i njegovom ulogom. Celzo se razlikuje od drugih nekršćanskih autora svojim stavom o kršćanstvu. On sve smatra izmišljotinom i omalovažava svaki segment Isusova života smatrajući ga prevarantom koji je u Egiptu naučio neke magične moći i samoga sebe proglasio Bogom. Kaže također da je Isus bio ružan i malen te da je naučio svoje sljedbenike pljački. Vidimo da se osnovne informacije o Isusu i njegovu životu podudaraju kod kršćanski i nekršćanskih autora s razlikom u tome što kršćanski autori pišu opširnije i opisuju Isusa kao njihova Boga koji se rodio od čovjeka da bi spasio ljudski rod. S druge strane, za nekršćanske autore Isus je čovjek kao i svaki drugi, vođa pokreta kršćanstva koji sa sobom vuče nedjela i određene probleme. Smatraju ga još jednim nebitnim, smiješnim luđakom koji se prozvao bogom i kao takav nije vrijedan prevelike pažnje.

4.2. MORAL I PONAŠANJE KRŠĆANA

Kršćanski autori, kada pišu o načinima ponašanja primjerenima kršćanima, naglašavaju da kršćani moraju slušati Isusove zapovijedi. Polikarp govori o tome kako kršćani moraju biti pravedni, da trebaju hodati u vjeri koja im je dana te u ljubavi i čistoći. Istome moraju učiti i svoju djecu. Polikrap naglašava da treba živjeti u znanju i strahu od Boga. Prema tome, strah mora postojati jer nam pomaže da budemo bolji ljudi i da snažnije doživimo ljubav Božju. Polikarp navodi i koje su dužnosti đakona, prezbitera, mladih i djevice. Najviše govori o tome kako se treba čuvati požuda jer požude dovode do nečistoće. Ponajviše se tu dotiče bludnosti koja, prema njegovu mišljenju, razara čovjekovu dušu. Navodi i kako se ljudi trebaju pokoravati volji biskupa, prezbitera i đakonima, kao i volji Boga i Krista. S druge pak strane biskupi, prezbiteri i đakoni moraju biti suosjećajni i milosrdni prema svima, vraćajući na pravi put one koji lutaju, suzdržavajući se od svake srdžbe i nepravedne presude, držeći se daleko od svake pohlepe, a važno je i da budu

postojani u strpljivosti.²¹² Isto tako, važno je, o čemu konkretno govori i Irenej Lionski, držati se Crkve jer istinsko znanje potječe od nauka apostola i drevne konstitucije Crkve po cijelome svijetu. To je ujedno i najbolji lijek za borbu protiv hereza.²¹³ Tertulijan pak govori o kontinuitetu između autentičnih ljudskih vrijednosti i onih kršćanskih te kaže da je duša po naravi zapravo kršćanska.²¹⁴

Od nekršćanskih autora, o moralu i o pogledu na ponašanje kršćana pišu Plinije Mlađi, Svetonije, Lukijan, Celzo, Porfirije i Tacit. Plinije Mlađi svojim je istraživanjem uočio da kršćani ne predstavljaju veliki problem te se savjetovao s Trajanom. On kršćane ne promatra kao prijetnju jer smatra da nije riječ o opasnom praznovjerju.²¹⁵ Svetonije piše da je u Neronovo vrijeme kružilo „opasno kršćansko praznovjerje“ te tvrdi da kršćani potiču nemire u Rimu, ali samo u svrhu pobune.²¹⁶ Prema Lukijanu kršćani su lakovjerni, neznalice i među njima se dobro snalaze lukavci poput Peregrina. Lukijan kršćane smatra naivnima, pomalo glupima i lakovjernima.²¹⁷ Porfirije pak govori o besmislenosti kršćanskoga učenja, nekonzistentnosti i nelogičnosti te ne vidi smisao u argumentiranju i pojašnjavanju kršćanstva. Njegovo stajalište je da ga treba jednostavno pustiti, ne pridavati mu previše pažnje. Također, smatra da mnogi pogrešno rade kada pribjegavaju objašnjenima koja nisu u skladu s napisanim riječima.²¹⁸ Tacit kršćane dovodi u vezu s požarom koji se dogodio 64. godine, a koji je rezultirao progonom kršćana tijekom Neronove vladavine. Kršćani su tada optuženi da su podmetnuli požar. Tacit kršćanstvo naziva „razornim praznovjerjem“.²¹⁹ On kršćane smatra „neukusnim“ i asocijalnim te smatra da su vjerojatno zaslužili pogubljenje – ne zbog zločina podmetanja požara, već zbog njihove „mržnje prema čovječanstvu“.²²⁰

Celzo, kada govori o ponašanju kršćana, govori da su se međusobno tajno udruživali suprotno zakonu. Također govori da je židovstvo, pokret iz kojega proizlazi kršćanstvo, bilo barbarsko po podrijetlu.²²¹ Celzo govori o tome kako kršćani posjeduju čudesnu moć kojom liječe ljude i istjeruju zle duhove, te ih naziva vračevima.²²² Isto tako kaže da kršćanski pokret, u suštini, ne donosi ništa novo što do sada nije postojalo u filozofiji.²²³

²¹² Pol. *Phil.* 5–6.

²¹³ Iren. *adv. Haer.* 3, 4, 1.

²¹⁴ Tert. *Apolog.* 37.

²¹⁵ Plin. *Epist.* 10, 96.

²¹⁶ Suet. *Nero.* 16, 7.

²¹⁷ Van Voorst, 2000, 59–60.

²¹⁸ Porph. *adv. Christ.* 1–3.

²¹⁹ Tacit. *Ann.* 15, 38–45.

²²⁰ Tacit. *Ann.* 15, 38–45.

²²¹ Orig. *adv. Cels.* 1, 1–2.

²²² Orig. *adv. Cels.* 1–6.

²²³ Orig. *adv. Cels.* 1, 4.

Prikaz kršćanskoga morala, načina života i ponašanja kršćana kod kršćanskih i nekršćanskih autora vrlo je sličan. I kršćanski i nekršćanski autori kažu da kršćani žive po Isusovim zakonima te da ističu bratsku ljubav o kojoj se govori u Bibliji: „Ne dopustite da vas nazivaju „rabbi“, jer imate jednoga jedinog Učitelja, a vi ste svi braća.“²²⁴ Zatim, pomažu zatvorenim, tj. progonjenim kršćanima: „oboljeh, i pohodiste me; bijah u tamnici i dođoste k meni.“²²⁵ Razlika je u tome što kršćanski autori na kršćanski moral gledaju kao na jedini ispravan, pravi put, dok je za nekršćanske autore takav moral besmislen, a ponašanje i dobročinstva kršćana sagledavaju iz perspektive ponašanja radi neke koristi. Neki nekršćanski autori poput Celza žestoko kritiziraju kršćanski moral i ponašanje smatrajući da je Isus okupio sljedbenike i naučio ih svojim najgorim navikama poput prosjačenja i pljačke. Porfirije pak kršćansko učenje smatra besmislenim i nekonzistentnim. Plinije, Svetonije i Tacit kršćansko učenje smatraju opasnim i razornim praznovjerjem, a navodnu bratsku ljubav lažnom te kažu da kršćani, pod krinkom bratske ljubavi, zapravo gaje mržnju prema čovječanstvu.

4.3. ODNOS PREMA KRŠĆANIMA, PROGONI, MUČENIŠTVA I KRŠĆANSKE PRAKSE U RIMU

Euzebije u drugome poglavlju svoje knjige govori o počecima širenja kršćanstva. Govori da se kršćanstvo vrlo brzo širilo da te da je glas nadahnutih evanđelista i apostola prošao cijelom zemljom, a njihove riječi do kraja svijeta.²²⁶ Euzebije govori o brzom gradnji crkava²²⁷ i o mnoštvu obraćenja koja su se dogodila tijekom širenja kršćanstva.²²⁸ Iako, kao što sam navela ranije, autor u svome djelu pretjeruje, sasvim je sigurno da se kršćanstvo širilo, o čemu potvrdu nalazimo i kod nekršćanskih autora. Širenjem, kršćanstvo nailazi na određene probleme poput progona i mučeništva. Naime, Kristovi učenici nisu bili obični svjedoci, već su od početka apostolata svakodnevno riskirali svoje živote pod prijetnjom teške pa čak i smrtne kazne postajući tako mučenici ili Kristovi svjedoci. Mučenik ili Kristov svjedok osoba je koja je, iako nikada nije vidjela niti čula božanskoga utemeljitelja Crkve, ipak čvrsto uvjerena u istine kršćanske religije te rado trpi smrt. Trpi ju za Isusa jer „Ja sam pastir dobri. Pastir dobri daje život svoj za ovce.“²²⁹ Mučeništva su se slavila kako bi, kao što navodi Ivan

²²⁴ Mt 23, 8.

²²⁵ Mt 25, 36.

²²⁶ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 3, 1.

²²⁷ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 3, 2.

²²⁸ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 3, 2.

²²⁹ Iv 10, 11.

Zlatousti, nevjernici progledali²³⁰, ali i da bi mučenička krv pročistila ljudske duše.²³¹ Ivan Zlatousti piše i o ranokršćanskim mučenicima te navodi kako je ranim biskupima i ranim kršćanima koji su živjeli u prvome i drugome stoljeću bilo znatno teže nego što je njima sada u 4. stoljeću.²³² Postoje mnogi primjeri mučeništva u ranome kršćanstvu, a neki od tih primjera navedeni su i u ovome radu. Primjerice sveti Stjepan koji je, još na početku razvoja kršćanstva, svoju vjeru potvrdio vlastitim životom. Ignacije Antiohijski, Babilas i Polikarp, koji se također spominju u ovom radu, bili su mučenici te su svoje mučeništvo prihvatili kao dar smatrajući da je upravo svako takvo mučeništvo pobjeda nad zlom.

Na samome početku ranoga kršćanstva, za vladavine cara Tiberija, kršćanstvo se smatralo bezopasnim te je i sam Tiberije predložio Senatu Kristovu posvetu, tj. Kristovo prihvaćanje među božanstva rimskoga panteona i njegovo priznanje u kult Carstva.²³³ O kršćanstvu se tada nije znalo mnogo, a nije mu se ni pridavalo previše pažnje jer ga se nije smatralo prijetnjom Rimu. Prvi car kojemu kršćanstvo predstavlja određenu prijetnju i koji je poznat po progonu i mučenju kršćana jest Neron. Tertulijan u 15. poglavlju svoga djela *Scorpiace* govori: „Čitamo živote careva: U Rimu je Neron bio prvi koji je krvlju umrljao vjeru u usponu.“²³⁴ Na sličan način govori i Euzebije koji za Nerona kaže da je grub, lud te da je ubijao, ne samo kršćane i ostale ljude koje je smatrao neprijateljima već i svoje najbliže. Također, navodi ga kao cara koji se prvi od careva pokazao neprijateljem božanske religije. Navodi i da je bio luđak koji je ubijao sve koji su mu se našli na putu.²³⁵

Od nekršćanskih autora koji pišu o mučeništvima i postupanju s kršćanima ističu se Plinije Mlađi, Svetonije i Tacit. Plinijevo pismo prvo je pogansko izvješće koje se odnosi na kršćanstvo i daje ključne informacije o ranokršćanskim vjerovanjima i praksama te o tome kako su Rimljani promatrali kršćane i postupali s njima. Pismo i Trajanov odgovor ukazuju na to da u to vrijeme nije bilo sustavnoga i službenoga progona kršćana u Rimskome Carstvu. Trajanov odgovor također nudi dragocjen uvid u odnos između rimskih provincijskih upravitelja i careva i ukazuje na to da u to vrijeme kršćani nisu progonjeni ili traženi po carskim naredbama te da su progoni vjerojatno mogli biti lokalni i sporadični.

Prije edikta iz 249. godine koji je zahtijevao da svi stanovnici Rimskog Carstva prinose žrtvu rimskim bogovima progon kršćana temeljio se na lokalnim odredbama.²³⁶ Isto

²³⁰ Ioann. Chrys. *Bab.* 1, 18–20.

²³¹ Ioann. Chrys. *Ignat.* 4, 52–56.

²³² Ioann. Chrys. *Ignat.* 3, 4–8.

²³³ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 2, 6.

²³⁴ Tert. *Scorp.* 15.

²³⁵ Euseb. *Hist. Ecc.* 2, 25, 2–5.

²³⁶ Candida, 2013, 145.

tako u tom su se razdoblju pojedini guverneri vrlo različito odnosili prema kršćanima, ovisno o javnim i socijalnim pitanjima. Npr. Tertulijan je napisao da se u Africi nije prolijevala kršćanska krv prije 180. godine.²³⁷

Iako iz izvora jasno možemo zaključiti da je Plinije pogubio kršćane, ni Plinije ni Trajan ne spominju zločine koje su počinili kršćani. Trajanov odgovor Pliniju jasno pokazuje da je poznavanje „kršćanina“ bilo dovoljno za sudsku akciju. Everett Ferguson navodi da su se Plinijeve optužbe protiv kršćana dijelom mogle temeljiti na „tajnim zločinima“ povezanima s kršćanstvom koje je Atenagora kasnije okarakterizirao kao ateizam, kanibalističke gozbe i incest.²³⁸ George Heyman navodi da je odbijanje kršćana da sudjeluju u žrtvenim ritualima kojima se odavala čast caru te polaženje za vlastitom žrtvenom retorikom i praksom umjesto toga dovelo kršćane do sukoba s rimskim oblicima društvene kontrole čineći ih tako nepoželjnom manjinom.²³⁹ Ferguson također navodi da je Plinije tvrdoglavost kršćana promatrao kao prijetnju rimskoj vlasti i poretku kao i odstupanje njihovih vjerovanja od vjerovanja Rima. Stoga je kršćanska okupljanja smatrao potencijalnom polaznom točkom pobune.²⁴⁰

O mogućem progonu kršćana govori i Svetonije. Progon koji spominje kada govori o Klaudiju mogao bi biti povezan s onim iz *Djela apostolskih* 49. – 50. godine.²⁴¹ Također, kod Svetonija pronalazimo jednu od najranijih referenci na kršćanstvo kao na praznovjerje ili čudnu i pretjeranu religiju, i to onda kada piše o Neronu. Iz toga se može zaključiti da on kršćanstvo promatra kao kult manjih razmjera koji se kontrolira. Svetonije također piše o žrtvovanju kršćana koje je najvjerojatnije povezano sa žrtvovanjem kršćana u Velikome požaru Rima 64. godine. Svetonije o tom mučenju kršćana govori kao o jednoj od mjera koje će dovesti uspostavljanju reda u gradu Rimu. O tome požaru govori i Tacit u *Analima* u kojima donosi i nekršćansku potvrdu Isusova raspeća. Tacit tvrdi da je za podmetanje požara kriv sam Neron te kaže da su mu kršćani poslužili kao žrtveni jarac. Tacit, poput Svetonija i Plinija, smatra da su kršćani „neukusni“ i asocijalni, čak vjeruje da su vjerojatno i zaslužili pogubljenje – ne zbog zločina podmetanja požara, već zbog njihove „mržnje prema čovječanstvu“.²⁴² Prilično je dobro informiran o podrijetlu pokreta u Judeji koji slijedi osobu

²³⁷ Rives, 1999, 135–154.

²³⁸ Ferguson, 2003, 504–596.

²³⁹ Heyman, 2007, 12–19.

²⁴⁰ Ferguson, 2003, 504–596.

²⁴¹ Dj 18, 2.

²⁴² Tacit. *Ann.* 15, 38–45.

pagubljenju pod Poncijem Pilatom i vjeruje da je njihova nazočnost u Rimu posljedica činjenice da svakakve opačine i izopačenosti na kraju završe u glavnome gradu.²⁴³

Iz svega navedenog možemo zaključiti da je kršćanstvo na samome početku, još za vrijeme Tiberija, bilo marginalno i nebitno te veću važnost dobiva za vrijeme cara Nerona. Od kršćanskih autora saznajemo da je u prvome i drugome stoljeću veliki naglasak stavljen na mučeništvo kršćana jer, kao što je i sam Isus bio mučen i razapet na križu za veće dobro, tako i njegovi sljedbenici mučeništvo prihvaćaju kao nešto nužno i kao žrtvu koja će potaknuti druge na obraćenje i očistiti mnoge duše od grijeha. Ivan Zlatousti govori o ranim mučenicima Ignaciju Antiohijskome i Babilasu koji su mučeništvo prihvatili kao svojevrsnu nagradu te su mu pristupili s osmijehom na licu. Izdvajaju se i drugi poznati mučenici poput svetoga Stjepana, Polikarpa, apostola Jakova, Petra i Pavla koji na isti način prihvaćaju mučeništvo. Ono što saznajemo od nekršćanskih autora o djelovanju kršćana u Rimu, kao što je već napomenuto, jest da za vrijeme Plinijeva pisanja caru Trajanu nije bilo sustavnoga i službenoga progona kršćana, već samo na lokalnoj osnovi. Također konkretni se zločini kršćana kod Plinija i Trajana ne spominju. Bez obzira na to, kršćani su smetali Rimu jer su odbijali sudjelovati u žrtvenim ritualima kojima se odavala čast caru te su umjesto toga slijedili vlastite prakse koje su bile u sukobu s rimskim oblicima društvene kontrole što ih je činilo nepoželjnom manjinom. Napomenimo da je Plinije tvrdoglavost kršćana smatrao prijetnjom rimskoj vladavini i poretku, a kršćanska okupljanja smatrala su se potencijalnom polaznom točkom za pobunu. Također, od Svetonija saznajemo o kršćanima kada piše o Klaudiju i Neronu. On spominje određene progone kršćana, posebno kada piše o Neronu. Pišući o Neronu, Svetonije opisuje kršćanstvo kao čudnu i pretjeranu religiju te opisuje Nerona kao progonitelja kršćana, posebno se osvrćući na 64. godinu i Veliki požar u Rimu. Zaključujemo da se kršćane smatralo tvrdoglavim te su predstavljali određenu prijetnju Rimu zbog mogućnosti pobune, a to ih je pretvaralo u nepoželjnu manjinu zbog čega su bili izvrgnuti lokalnim i sporadičnim progonima.

4.4. ISUSOVA SMRT I USKRSNUĆE

Kod kršćanskih autora Isusova smrt jedan je od najvažnijih elemenata. Razlog tomu je vjera u to da se njegovom smrću rađa uskrsnuće i novi život pa su stoga njegova smrt i uskrsnuće neodvojivi. Svi kršćanski autori Isusovu smrt vežu uz mučeništvo koje je

²⁴³ Isto.

naviješteno u Starome zavjetu i koje se moralo dogoditi. Pavao govori da su za Isusovu smrt krivi neki Židovi, da je Isus umro, pokopan i da je uskrsnuo. Isto govori i Ignacije. Origen definira uskrsnuće poglavito kao duhovno, dok Tertulijan naglašava da je Isusovo uskrsnuće temelj našega budućeg uskrsnuća, a slično mišljenje dijele i ostali kršćanski autori. Svi oni tvrde da je Isus morao umrijeti za grijehе svih ljudi kako bi ljudi po njegovu uskrsnuću mogli dobiti novi život te je zbog toga Isus i došao na ovaj svijet.

Pitanje krivnje za Isusovu smrt također je jedno važno pitanje kojim se bave kršćanski autori. Većina tvrdi da je Isus mučen i pokopan pod Poncijem Pilatom, međutim krivnju svaljuju na Židove. Stoga su *Evandjelja* jednoglasna, pripisujući inicijativu za suđenje i osudu Isusa ne rimskim već židovskim vlastima. Sličnu insinuaciju pronalazimo u *Djelima apostolskim*, odnosno u Petrovu govoru koji je održan neposredno nakon Pedesetnice na Salomonovu trijemu. U njemu je odgovornost za Isusovu osudu stavljena na židovski narod i njegove „vladare“.²⁴⁴ Znakovito je da je čak i *Ivanovo evanđelje* vjerojatno napisano u vrijeme kada su neki kršćani već iskusili rimski progon tijekom Neronove i možda tijekom Domicijanove vladavine, isključuje svaki izravni rimski interes za Isusovu osudu, stavljajući odluku o uhićenju Isusa isključivo na Sanhedrin.²⁴⁵ Kasper navodi da je, u to doba, razapinjanje bila kazna za političke ili vojne zločine, a podrijetlo joj seže do nekih starih istočnih kraljevstava.²⁴⁶ Karlič navodi da je pod perzijskim utjecajem razapinjanje kao smrtna kazna došlo i među Rimljane koji su njome kažnjavali robove, kriminalce, izdajice i političke pobunjenike u provincijama koje su bile dio Rimskoga Carstva, što je bio slučaj i s Judejom Isusova vremena. Karlič dalje navodi kako se nikada na razapinjanje nije osuđivalo osobe koje su imale status rimskoga građanina.²⁴⁷ Dakle, kakav je to zločin učinio Isus te zašto je osuđen na smrt?

Ono što Isus naviješta nadilazi židovsku religioznu tradiciju: „Isus se predstavlja ne kao uobičajeni glasnik kraljevstva božjega nego kao donositelj Očeva kraljevstva, kao apsolutni i jedini posrednik između toga božjeg kraljevstva i svijeta (...), poruka, navještaj i djelovanje Isusa iz Nazareta stvarali su svojevrsan šok: On je nastupao s posebnim autoritetom koji je ostavljao jak dojam na slušatelje te je stoga i došlo do sukoba.“²⁴⁸ U to doba, iako pod rimskom okupacijom, postojale su u izraelskome narodu različite religiozne grupe i pokreti, koji su – premda brojčano neveliki – imali veliki utjecaj na život i na

²⁴⁴ Bacchiocchi, 1983, 3–4.

²⁴⁵ Bacchiocchi, 1983, 4.

²⁴⁶ Kasper, 1995, 133.

²⁴⁷ Karlič, 2004, 862–863

²⁴⁸ Karlič, 2004, 870

ponašanje naroda.²⁴⁹ Karlič navodi kako među tim grupama *Evandjelja* najčešće spominju farizeje, saduceje i zelote, a od važnijih spominju se još i Eseni te grupa oko Ivana Krstitelja.²⁵⁰ Isusa nije bilo moguće smjestiti ni u jednu od tih grupa jer je on sebe smatrao Mesijom koji je trebao doći. Često je govorio o židovskome Zakonu i Hramu. On ih je poštovao, ali je smatrao da ih treba izmijeniti. Isus je i izmijenio neke zakonske propise: krši zakonski propis o suboti, o postu, o predajama. Također, prihvaćao je osobe i družio se s onima koje je, prema tumačenju čuvara Zakona, trebalo izbjegavati. Kako Karlič navodi:

*Na taj način Isus je legalistički mentalitet prikazivao previše krutim i nepotrebnim; on navješćuje Boga ne kao onoga koji traži strogo održavanje detaljnih zakonskih propisa, nego kao onoga koji manifestira svoju milost i ljubav prema svim ljudima, posebice prema slabima, odbačenima i grešnima. Tako, iznad svakog zakona i zakonskih propisa Isus stavlja Božju ljubav, ljubav prema Bogu i prema bližnjemu.*²⁵¹

Isus, dakle, relativizira Toru, jednu od najsvetijih institucija u židovstvu te se postavlja iznad nje. Također si daje pravo opraštati grijehe, a to je tipično i isključivo Božje pravo te se na koncu i proziva Bogom i kaže da se do Boga ne dolazi osim po njemu. On je Put, Istina i Život. Sve to ga je dovelo do izravnoga sukoba s farizejima i saducejima koji su ga na kraju i osudili za bogohuljenje za koje se tada izricala smrtna kazna.²⁵²

Za Židove Isus je bio bogohulitelj. Međutim on nije bio kamenovan, nego je razapet na križ, a na križ su obično bili osuđivani oni koji su se bunili protiv rimske vlasti, izdajice i odbjegli robovi. Osuda na križ trebala je obeshrabriti svaku drugu pobunu protiv vlasti. Karlič navodi kako se „na temelju izvješća iz *Evandjelja*, može se zaključiti da je Isus pred Poncijem Pilatom, rimskim upraviteljem, bio procesuiran kao politički pobunjenik, kao zelot.“²⁵³ Karlič navodi: „Zeloti su bili strogo nacionalno nastrojeni Židovi koji su se aktivno uključivali u političku borbu za oslobođenje svoje nacije od rimskih zavojevača. To im je bio i politički i religiozni cilj, jer su i konačni dolazak kraljevstva Božjega poistovjećivali s političkim oslobođenjem nacije. Pri tom su se služili oružanom borbom zbog čega su ih Rimljani smatrali razbojnicima i okrutno se obračunavali s njima. Mesijanizam je za njih značio

²⁴⁹ Više vidi: Karlič, 2004, 870–874.

²⁵⁰ Karlič, 2004, 871.

²⁵¹ Karlič, 2004, 872.

²⁵² Karlič, 2004, 872.

²⁵³ Karlič, 2004, 875.

iščekivanje mesije-ratnika koji će ih povesti u borbu protiv neprijatelja, da bi se oslobodili svih zavojevača te da bi učvrstili religioznu i političku moć Izraela nad drugim narodima.²⁵⁴

Isus Krist, njegovo ponašanje i njegov navještaj potresli su, kako religijsko-kultno uređenje tako i društveno-političko. Isus je došao s porukom koja u sebi implicitno sadrži napad na Carstvo. Ta poruka, tvrdi Karlič, dovodila je u pitanje društveno-političke temelje carske moći, a osudu raspeća na križu izrekla mu je „politička vlast carskoga Rima preko svoga predstavnika Poncija Pilata, a natpis (*titulus*) koji je stavljen na Isusov križ (kralj židovski²⁵⁵) odnosi se na pravni motiv osude, tj. da je osuđenik za sebe zahtijevao mesijansko-kraljevsko dostojanstvo, odnosno osuđen je kao samoprogllašeni mesija/kralj“.²⁵⁶ Prema tome, dalje Karlič navodi da suvremeno kritičko teološko/kristološko istraživanje ima pravo kada rimskoj političkoj vlasti pripisuje odgovornost za Isusovu osudu i smrt.²⁵⁷ Ipak, Karlič, s mnogim suvremenim teolozima, kaže da treba vjerovati i oslanjati se i na novozavjetne spise (*Evandjelje*) koji govore da je vrhovna religiozna vlast židovskoga naroda predala Isusa tadašnjoj političkoj vlasti.²⁵⁸

Sve su ovo religijsko-politički motivi osude Isusa na smrt. Kršćanski autori, s druge strane, najviše pažnje pridaju upravo teološkim motivima. Oni smatraju da uzroke Isusove osude i smrti ne treba tražiti samo u „ovome svijetu“, nego ih valja tražiti, kako Karlič navodi u „providonosnom naumu Božjem za spasenje svijeta“.²⁵⁹ Međutim, iz povijesne perspektive, Karlič tvrdi da ono što možemo zaključiti jest da je Isus umro nakon osude Poncija Pilata, da su ga razapeli rimski vojnici zbog mesijanskoga pokreta, ali i da je osuđen i na poticaj židovske grupe u kojoj su odgovorne osobe bili Veliki svećenici.²⁶⁰

Prvi od nekršćanskih autora koji nam daje referencu na Isusovu smrt jest Talij. Talij je možda bio upućen u druge elemente kršćanske tradicije Isusove smrti – malo je vjerojatno da je on znao samo ovaj mali element priče o Isusovoj smrti, osim bilo kojega šireg konteksta – ali njegovi književni ostaci o tome ne mogu pružiti nikakvu sigurnost. Njegov ga argument čini prvim antičkim autorom koji se protivi kršćanstvu.²⁶¹ Štoviše, Talij je ujedno i jedini nekršćanin koji je pisao o Isusovoj tradiciji prije nego što je ta tradicija zapisana u kanonskim Evandeljima.²⁶² O tami o kojoj je pisao i Talij govore i sinoptička *Evandjelja*: „Od šestoga do

²⁵⁴ Karlič, 2004, 875.

²⁵⁵ Mk 15, 26.

²⁵⁶ Karlič, 2004, 879.

²⁵⁷ Karlič, 2004, 880.

²⁵⁸ Karlič, 2004, 880.

²⁵⁹ Karlič, 2004, 885.

²⁶⁰ Karlič, 2004, 885.

²⁶¹ Van Voorst, 2000, 21–23.

²⁶² Isto.

devetoga sata, bila je tama po svoj zemlji.²⁶³; „Kada dođe šesti sat, nastade tama po svoj zemlji do devetoga sata.“²⁶⁴; „Bijaše već oko šestoga sata kad nastade tama po svoj zemlji. I trajala je do devetoga sata.“²⁶⁵ Josip Flavije u jednoj rečenici u djelu *Testimonium* o Isusovoj smrti kaže da ga je Pilat, kad je čuo da ga Židovi optužuju, osudio do križa, ali bez obzira na osude, oni koji su ga slijedili, nastavili su ga slijediti. Također, kaže, da se treći dan ukazao živ.²⁶⁶ Plinije, Trajan i Svetonije ne pridaju previše pažnje Isusovoj smrti, njih više zanima kršćanstvo kao pokret. Tacit spominje samo da je Krista za vrijeme Tiberijeve vladavine kaznio Poncija Pilat, da je on vođa kršćana koji rade mnoga nedjela te da je pogubljen.²⁶⁷ Lukijan kaže da je raspet jer je donio novi oblik inicijacije u svijet. Lukijan čak ne spominje ni Isusovo ime, nego ga naziva čovjekom,²⁶⁸ a Mara bar Serapion govori o nepravdom pogubljenju „mudroga kralja Židova“ koji živi zbog „novoga zakona“, tj. živi kroz uskrsnuće.²⁶⁹

Dakle, kršćanski autori na Isusovu smrt i uskrsnuće gledaju kao na nešto više. Njegovu smrt i uskrsnuće smatraju novim životom ljudi općenito. S druge strane nekršćanski autori donose nam informaciju da je bio pogubljen od Poncija Pilata, a neki poput Josipa Flavija i Mare bar Serapiona spominju i to da se za tri dana ukazao živ, odnosno da je uskrsnuo. Možemo reći da su nekršćanski autori imali informaciju o Isusovu pogubljenju. Ne daju nam konkretan odgovor zašto je Isus pogubljen mada navode da su razlog pogubljenju neka nedjela.

4.5. BISKUPI I HEREZE

U ovome dijelu, svojevrsnome zaključku poglavlja, prikazat ću dva izdvojena elementa kršćanskoga učenja o kojima govore kršćanski autori, ali ih kod nekršćanskih autora nalazimo u tragovima, tj. nisu zastupljeni kao prethodno prikazani elementi. Ovi su elementi očito važni za rane kršćane, posebno za rane kršćane prvoga i drugoga stoljeća zato što o njima pišu gotovi svi kršćanski autori i temelj su promišljanja kasnijih kršćana. Prvi je od tih elementa (4.5.1) Biskupi kao vodeća struktura u ranoj crkvi. Vidjet ćemo da ovoj temi kršćanski autori pridaju veliku pažnju, dok nekršćanski ne govore o nekoj hijerarhiji,

²⁶³ Mt 27, 45.

²⁶⁴ Mk 15, 33.

²⁶⁵ Lk 23, 44.

²⁶⁶ Preuzeto iz: Van Voorst, 2000, 85.

²⁶⁷ Tacit. *Ann.* 15, 38–45.

²⁶⁸ Van Voorst, 2000, 59–60.

²⁶⁹ Van Voorst, 2000, 54.

spominju Krista kojega se sluša i njegove nasljednike, ali ništa više od toga. Drugi element (4.5.2) su hereze koje su zaokupljale rane kršćane, a i iz njihove perspektive hereza je bilo mnogo, stoga su i pisali o njima kako bi sačuvali „pravu istinu“. Nekršćanski autori na kršćanstvo su gledali kao na herezu. Oni prepoznaju nedosljednost u učenju što i dovodi do toga da se na kršćanstvo gleda kao na herezu.

4.5.1. BISKUPI KAO VODEĆA STRUKTURA U RANOJ CRKVI

Tema kojoj kršćanski autori pridaju dosta pažnje postojanje je biskupa kao vodeće strukture. Za razliku od kršćanskih autora, nekršćanski autori hijerarhiju kršćanstva svode na Isusa Krista i njegove sljedbenike, tj. apostole i nigdje ne govore o biskupima. Element biskupa kao rane hijerarhije nalazimo najprije kod Ignacija Antiohijskoga u pismu Smirnjanima gdje kaže da se ništa što je povezano s Crkvom ne smije činiti bez biskupa te da se ispravnom euharistijom može smatrati samo ona euharistija kojom upravlja biskup ili onaj kome je to biskup povjerio. Govori i o tome da nije dopušteno bez biskupa krstiti ili slaviti ljubav te na kraju dodaje da što god biskup odobri, i Bogu je ugodno.²⁷⁰ Kasnije i Polikarp govori o onima koji su ispod biskupa te da njima biskup upravlja i daje im određene ovlasti, a to su prezbiteri i đakoni kojima se ljudi trebaju podložiti.²⁷¹ Irenej također govori o apostolskome nasljedstvu te o tome da su biskupi nasljednici apostola. O apostolima razmišljamo kao o prvim svećenicima, a istu dužnost obnašaju i biskupi. Dok su apostoli još hodali ovom našom zemljom, u svakome su gradu imenovali biskupa, a kada je taj biskup umro, imenovao se drugi. Rani kršćani gotovo su opsesivno pratili taj slijed, a to nam je vidljivo kod Ireneja koji u četvrtome poglavlju treće knjige govori upravo o važnosti apostolskoga nasljedstva te kaže da bismo trebali pribjeći najstarijim Crkvama s kojima su apostoli bili u stalnome odnosu i da trebamo slijediti tijekom tradicije koju su nam apostoli predali.²⁷² Euzebij u svojoj *Crkvenoj povijesti* u određenim poglavljima donosi više detalja o svim većim gradovima i svako od tih poglavlja započinje jednim od dvanaest apostola te govori o biskupima sve do njegova vremena.²⁷³ Tome apostolskom nasljedstvu rani kršćanski pisci davali su veliko značenje.

Ovdje možemo donekle dovesti u pitanje istinitost izjava kršćanskih autora o biskupima kao najranijoj hijerarhiji, tj. izraziti sumnju da je u najranijoj fazi kršćanstva

²⁷⁰ Ign. *Smyrn.* 8.

²⁷¹ Pol. *Phil.* 5–6.

²⁷² Iren. *adv. Haer.* 3, 4, 1.

²⁷³ Euseb. *Hist. Ecc.* 2.

postojala razrađena podjela vodstva. Svakako je kasnije ona bila prisutna kako kršćanski autori napominju, no za Isusova života i neposredno nakon indikativno je da nekršćanski autori ne daju referencu na biskupe, što bi svakako napravili u situacijama kada se kršćane optužuje za nedjela. Njihove vođe (biskupi) bi zasigurno bili spomenuti kao predvodnike onih koje se proganja. Sve ovo upućuje na pretpostavku da su kršćanski autori pokušali donekle izmijeniti sliku o kršćanstvu kao neorganizirane religije na samim počecima, upućujući na razgranatu strukturu kakva postoji kasnije.

4.5.2. HEREZE

Drugi element su hereze koje se razlikuju od otpadništva. Naime, otpadnik u potpunosti napušta Kristovu vjeru prihvaćajući židovstvo, islamizam, poganstvo ili jednostavno padajući u naturalizam i potpuno zanemarujući religiju. Heretik uvijek zadržava vjeru u Krista. Hereza se također razlikuje od raskola. Raskolnici, kaže sveti Toma, u strogome smislu jesu oni koji se svojom voljom i namjerom odvajaju od jedinstva Crkve. Jedinstvo Crkve sastoji se u povezivanju njezinih članova jednih s drugima i svih članova s glavom. Sada je ova glava Krist čiji je predstavnik u Crkvi vrhovni pontifik. Stoga se ime raskolnika daje onima koji se neće pokoriti vrhovnome pontifiku niti će komunicirati s članovima Crkve koja mu je podložna. Hereza se protivi vjeri tako da, iako su svi heretici raskolnici jer gubitak vjere uključuje odvajanje od Crkve, nisu svi raskolnici nužno heretici, jer se čovjek može od bijesa, ponosa, ambicije ili slično, odvojiti od zajedništva Crkve, ali i dalje vjeruje sve što Crkva predlaže za naše vjerovanje. Takvoga bi, pak, ispravnije nazvali buntovnim nego heretičkim. Hereza, u smislu otpada od Vjere, postala je moguća tek nakon što je Krist objavio Vjeru.²⁷⁴ Dolazak hereza jasno se predviđa:

*Nastupat će mnogi lažni proroci i mnoge će zavoditi. Budući da će bezakonje porasti, ljubav će mnogih hladnjeti. Ali, tko ustraje do konca, taj će biti spašen. (...) Potom, ako vam tko rekne: Evo Krist je ovdje ili ondje, ne vjerujte, jer će nastupati lažni kristi i lažni proroci te će činiti velika čudesna znamenja, tako da zavedu, ako je moguće, i same izabranike! Eto, kazah vam unaprijed! Zato, reknu li vam: Eno ga u pustinji, ne iziđite! Eno ga u tajnim odajama, ne povjerujte.*²⁷⁵

²⁷⁴ Wilhelm, 1910, 256–262.

²⁷⁵ Mt 24: 11, 23–26

Krist je također naznačio oznake po kojima se mogu spoznati lažni proroci: „Tko nije sa mnom, protiv mene je, Tko sa mnom ne sabire, prosipa!“²⁷⁶ Apostoli su postupali prema uputama svoga Učitelja. „Kako smo upravo rekli, tako sada opet velim, kaže sveti Pavao, ako zaista tko navješćuje radosnu vijest protiv one koju ste primili, neka je proklet!“²⁷⁷ O hereticima postoji još mnogo citata u Novome zavjetu.²⁷⁸ Sveti Pavao opominje remetiocce jedinstva vjere u Korintu: „Oružje, naime, kojim se borimo je veoma snažno da sruši utvrde; razaramo mudrolije i svu uznositost koja se uzdiže protiv spoznaje Boga.“²⁷⁹ Ono što je Pavao radio u Korintu, nalaže da to učini svaki biskup u svojoj crkvi, tako je Timoteju naloženo da „suglasno prijašnjim proroštvima, koja se odnose na te: bij, ojačan njima, dobar boj s vjerom i s dobrom savješću! Nju su neki odbacili i doživjeli brodolom s obzirom na vjeru. Njima pripadaju Himenej i Aleksandar, koje sam predao Sotoni da nauče više ne grđiti Boga.“²⁸⁰

Kršćanski autori, isto tako, mnogo pišu o borbi s herezama. Ignacije upozorava na pravovjernost u *Poslanici Tralcima i Efežanima* te heretike uspoređuje s onima koji daju smrtonosnu drogu u slatkome vinu i naziva ih grabljivim psima koji grizu potajno te upozorava da trebamo biti na oprezu jer su to ljudi koji se teško mogu izliječiti. U svojim poslanicama Ignacije upozorava i ohrabruje zajednice, daje im upute da izbjegavaju grijeh, da se čuvaju gnosticizma i da čuvaju jedinstvo Crkve.²⁸¹ Irenej Lionski napisao je cijelo djelo u kojem većim dijelom upozorava na hereze, posebno na gnosticizam koji je u to doba bio široko rasprostranjen. On ih opisuje kao samoprovzane učitelje i izumitelje te, kao i ostali, brani pravovjernost i smatra da se prava istina lako može spoznati od same Crkve,²⁸² a upravo to savjetuju i kršćanski autori kada govore o borbi protiv heretika – protiv raznih učenja, treba se držati Crkve.

Ovaj element hereza je zanimljivo promatrati i u nekršćanskim autorima. Pitanje pravovjerja je, kao što sam gore navela, nepostojeće jer bi ono podrazumijevalo prihvaćanje kršćanske vjere kao ravnopravne, a onda i upozorenje na odmak od pravog učenja. Ono što se svakako kod nekršćanskih autora može prepoznati je začetak hereza, tj. napomena nekršćanskih autora, poput najprije Porfirija, da postoje nedosljednosti u učenjima. Te napomene se svakako mogu promatrati kao svojevrsni napad na integritet kršćanskog učenja kao vjere/religije i njene „ravnopravnosti“ s grčko-rimskom religijom. No, neposredno tako

²⁷⁶ Lk 11, 23

²⁷⁷ Gal 1, 9

²⁷⁸ 1 Iv 4, 3; 2 Iv 7; 2 Iv 10; 2 Pt 2: 1,17

²⁷⁹ 2 Kor 10: 4, 5, 6

²⁸⁰ 1 Tim 1: 18, 19, 20

²⁸¹ Ign. *Pros. Ephes.* 7.

²⁸² Iren. *Adv. Haer.* 3, 4, 1.

nekršćanski autori, ukazujući na nedosljednosti učenja, dokazuju vrlo rani začetak nečega što kršćanski autori nazivaju herezama. To rano nastajanje nekolicine pravaca tumačenja Isusovih riječi, među njima i onog koji će kasnije prevladati kao kanon, naposljetku je rezultiralo crkvenim prijeporima, te naposljetku, Nikejskim koncilom.

5. ZAKLJUČAK

U ovome radu cilj je bio prikazati najvažnije elemente koji se pojavljuju kod kršćanskih i nekršćanskih autora antike te ih, u konačnici, analizirati i usporediti. Rezultati analize većinom su očekivani. Kršćanski autori o Isusu pišu na općenito „kršćanski način“, kao o bogočovjeku koji je činio mnoga čudesa te kao o onome koji je došao na ovaj svijet kako bi preuzeo na sebe sve ljudske grijeha te spasio ljudski rod svojom smrću i uskrsnućem. Njegovo uskrsnuće predstavljaju kao čin koji dovodi i do našega osobnog uskrsnuća, odnosno novoga života. Isusovo učenje proširilo se uz pomoć njegovih apostola i učenika. Od nekih nekršćanskih autora, o Isusu saznajemo da je bio mudar, da je činio čudesa, da su ga neki ljudi slijedili te da su ga nastavili slijediti i nakon njegove osude. Nekršćanski autori obično o njemu govore u kontekstu čovjeka koji je na čelu pokreta kršćana koji čine nedjela ili stvaraju određene probleme. Smatraju ga samo još jednim nebitnim, smiješnim luđakom koji se prozvao bogom te mu ne pridaju previše pažnje. Previše pažnje ne pridaju ni kršćanstvu općenito, očito zato što kršćanstvo u prvome i drugome stoljeću nije bilo toliko bitno, nije se toliko proširilo, a i nije predstavljalo neku veliku prijetnju Rimu.

Kod kršćanskih autora puno se piše o tome kako se kršćani trebaju ponašati pa naglasak stavljaju na strah od Boga, ljubav prema Bogu i ljubav prema bližnjima, a posebno prema neprijateljima i siromašnima. Posebno ističu i to da se treba držati crkvenoga učenja jer je ono prava istina. Na taj dio posebno upozoravaju jer je u vrijeme njihova pisanja kružilo mnogo hereza. Na sličan način govore i nekršćanski autori koji kažu da kršćani teže slijediti zakon koji im je dao Isus Krist. Često kritiziraju takav način ponašanja jer smatraju da povlači prosjačenje i pljačku te da je besmisleno i naivno. O moralnome ponašanju kršćana nekršćanski autori najčešće govore u negativnome kontekstu ismijavajući kršćane kao luđake koji su naivni i koji vjeruju da su svi braća i sestre uz isticanje bratske ljubavi koja sve nadilazi, često forsirajući zajedništvo i činjenje dobra.

Kršćanski autori biskupe smatraju vodećom strukturom u njihovom pokretu, vjeruju da „Riječju Božjom“ (za koju je potreban biskup ili netko koga je biskup imenovao – poput svećenika) kruh i vino postaju pravo Isusovo tijelo i krv koje je potrebno blagovati kako bismo postali „jedno s Kristom“. Mariju vide kao djevicu koja je začela po Duhu Svetome te ju predstavljaju kao novu Evu. Mučeništvo smatraju znakom Boga koji se proslavlja te činom koji „čisti“ duše od zla, a izrazito puno se u svojim djelima bave, kao što sam već spomenula, herezama koje smatraju najvećim zlom. O određenoj hijerarhiji, euharistiji i herezama, kod nekršćanskih autora ne pronalazimo gotovo ništa. Oni se dotiču pojedinih elementarnih stvari

o kršćanstvu koje su im trenutno važne pa tako od nekršćanskih autora saznajemo da za vrijeme Plinijeva pisanja caru Trajanu nije bilo sustavnoga i službenoga progona kršćana, već samo na lokalnoj osnovi. Također, konkretni se zločini kršćana kod Plinija i Trajana ne spominju. Bez obzira na to, kršćani su smetali Rimu jer su odbijali sudjelovati u žrtvenim ritualima kojima se odavala počast caru te su umjesto toga slijedili vlastite prakse koje su bile u sukobu s rimskim oblicima društvene kontrole, a sve ih je to činilo nepoželjnom manjinom. Također, tvrdoglavost kršćana promatrana je kao prijetnja rimskoj vladavini i poretku, kao i odstupanje njihovih vjerovanja od Rimljana. Kršćanska okupljanja smatrala su se potencijalnom polaznom točkom za pobunu. Autori poput Lukijana i Celza kršćane vide kao naivnu sektu i bezopasne luđake. Svetonije piše o kršćanima u sklopu svojih zapisa o Klaudiju i Neronu, gdje se spominje određene progone kršćana, posebno za vrijeme Nerona. Pišući o Neronu, Svetonije opisuje kršćanstvo kao čudnu i pretjeranu religiju te opisuje Nerona kao progonitelja kršćana, posebno se osvrćući na 64. godinu i Veliki požar u Rimu. Poneka mišljenja nekršćanskih autora o Isusu i ranom kršćanstvu zasnovana su na negativnom viđenju kršćanskog bunta prema rimskoj carskoj vlasti, dok ostala ulaze u srž vjere i pitanje dosljednosti učenja. Ipak, otvorenim ostaje pitanje u kojoj su mjeri ta mišljenja o samoj prirodi Isusa, njegovom postojanju i kršćanskoj vjeri objektivna, a koliko uvjetovana vlastitim stavovima i uvjerenjima. Buduća istraživanja, pak, bi trebala dati konkretnije odgovore na ova i druga pitanja.

6. LITERATURA

6.1. PRIMARNI IZVORI

- *Biblija. Stari i Novi Zavjet* (2018.), (ur.) Kaštelan, J.; Bonaventura D. itd., Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

- Didahe, newadvent.org (pristupljeno 25. lipnja 2021.g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/0714.htm>

- Euzebije iz Cezareje:

Church History, newadvent.org (pristupljeno 25. lipnja 2021. g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/2501.htm>

- Gaj Svetonije Trankvil:

Dvanaest Rimskih Careva. Zagreb: Naprijed, Izdavačko knjižarsko poduzeće, Zagreb, 1978.

- Ignacije iz Antiohije:

The Epistle of Ignatius to the Trallians, newadvent.org (pristupljeno 25. lipnja 2021. g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/0106.htm>

The Epistle of Ignatius to the Ephesians, newadvent.org (pristupljeno 25. lipnja 2021.g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/0104.htm>

The Epistle of Ignatius to the Smyrnaeans, newadvent.org (pristupljeno 25. lipnja 2021. g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/0109.htm>

- Irenej Lionski:

Against Heresies, newadvent.org (pristupljeno 25. lipnja 2021.g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/0103.htm>

- Ivan Zlatousti

Homily on St. Ignatius, newadvent.org (pristupljeno 25. lipnja 2021.g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/1905.htm>

Homily on St. Babylas, newadvent.org (pristupljeno 25. lipnja 2021.g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/1906.htm>

- Josip Flavije:

Antiquities of the Jews, uchicago.edu (pristupljeno 25. lipnja 2021.g.)

<https://ccel.org/j/josephus/works/ant-20.htm>;

<https://www.ccel.org/j/josephus/works/ant-18.htm>

- Julije Afrički:

Extant Works, newadvent.org (pristupljeno 25. lipnja 2021.g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/0614.htm>

- Origen

Commentary on the Gospel of John, newadvent.org (pristupljeno 25. lipnja 2021.g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/1015.htm>

Contra Celsum, newadvent.org (pristupljeno 25. lipnja 2021. g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/0416.htm>

- Plinije Mlađi:

Letters, attalus.org (pristupljeno 25. lipnja 2021.)

<http://www.attalus.org/old/pliny10b.html>

- Polikarp:

Epistle of Polycarp to the Philippians, newadvent.org (pristupljeno 25. lipnja 2021. g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/0136.htm>

- Porfirije:

Against the Christians, fordham.edu (pristupljeno 25. lipnja 2021.g.)

<https://sourcebooks.fordham.edu/index.asp>

- Tacit:

Annals, westmont.edu (pristupljeno 25. lipnja 2021.g.)

<https://www.westmont.edu/~fisk/Articles/TacitusAndPlinyOnTheEarlyChristians.html>

- Tertulijan:

A treatise on the Soul, newadvent.org (pristupljeno 25.lipnja 2021.g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/0310.htm>

The Apology, newadvent.org (pristupljeno 25. lipnja 2021.g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/0301.htm>

Against Praxeas, newadvent.org (pristupljeno 25. lipnja 2021.g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/0317.htm>

On the Resurrection of the Flesh, newadvent.org (pristupljeno 25. lipnja 2021.g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/0316.htm>

Scorpiace, newadvent.org (pristupljeno 25. lipnja 2021.g.)

<https://www.newadvent.org/fathers/0318.htm>

6.2. SEKUNDARNI IZVORI

- Bacchiocchi, S. (1983.): Rome and Christianity until A. D. 62, *Andrews University Seminary Studies*, Vol. 21, No. 1, 3–25.

- Bacchus, F. J. (1909): Eusebius of Caesarea, u: *The Catholic Encyclopedia*, Vol. V, Diocese-Fathers, (ur.) Herbermann, C. G., Pace, E. A., Pallen, C. B., Shanahan, T. J., Wynne J. J., New York: Robert Appleton Company, 617–622.
- Bacchus, F. J. (1911): Saint Polycarp, u: *The Catholic Encyclopedia*, Vol. XII, Philip-Revalidation, (ur.) Herbermann, C. G., Pace, E. A., Pallen, C. B., Shanahan, T. J., Wynne J. J., New York: Robert Appleton Company, 219–221.
- Baur, C. (1910): John Chrysostom, u: *The Catholic Encyclopedia*, Vol. 8, Infamy-Lapparent, (ur.) Herbermann, C. G., Pace, E. A., Pallen, C. B., Shanahan, T. J., Wynne J. J., New York: Robert Appleton Company, 452–457.
- Benko S. (1980): Pagan Criticism of Christianity During the First Two Centuries A.D., u: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur*, (ur.) Hildegard T., Haase, W., Berlin: Walter De Gruyter.
- Brown, R. E. (1997): *An Introduction to the New Testament*, New Haven: Yale University Press.
- Chapman, J. (1912): Tertullian, u: *The Catholic Encyclopedia*, Vol. XIV, Simony-Tournély, (ur.) Herbermann, C. G., Pace, E. A., Pallen, C. B., Shanahan, T. J., Wynne J. J., New York: Robert Appleton Company, 520–525.
- Cifrak, M. (2011): Religioznost i kršćanski identitet, novozavjetni pogled u hrvatsko društvo, *Bogoslovna smotra*, Vol. 81, No. 4, 913–929.
- Dunn, J. (2003): *Jesus Remembered, Christianity in the Making*, Vol. 1, Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.
- Dunn, J. D. G. (2009): *Beginning from Jerusalem, Christianity in the Making*, vol. 2, Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Company.
- Eddy, P., Boyd, G., (2007): *The Jesus Legend: A Case for the Historical Reliability of the Synoptic Jesus Tradition*, Ada: Baker Academic.
- Evans, C. A. (1994): *Jesus in Non-Christian Sources, u: Studying the Historical Jesus: Evaluations of the State of Current Research*, New Testament Tools, Studies and Documents, Vol. 19, (ur.) Chilton, B. D., Evans, C. A., Leiden: Brill, 443–478.
- Evans, C. A. (2001): *Jesus and His Contemporaries: Comparative Studies*, Leiden: Brill.

- Feldman, L. H. (1987): Introduction, u: *Josephus, Judaism and Christianity*, (ur.) Feldman, L. H., Hata, G., Leiden: Brill, 23–71.
- Ferguson, E. (2003): *Backgrounds of Early Christianity*, Grand Rapids, MI: Eerdmans
- Habermas, G. R. (1996): *The Historical Jesus: Ancient Evidence for the Life of Christ*, College Press Publishing Company.
- Heyman G. (2007): *The Power of Sacrifice: Roman and Christian Discourses in Conflict*, Washington: The Catholic University of America Press.
- *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.
- ad bestias!. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=429> (pristupljeno 24. lipnja 2021.)
- arijanizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3794> (pristupljeno 9. veljače 2021.)
- sofisti. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=70478> (pristupljeno 31. svibnja 2021.)
- Isaac B. H. (2006): *The Invention of Racism in Classical Antiquity*, Princeton: Princeton University Press.
- Keener, C. S. (2012): *The Historical Jesus of the Gospels*, Grand Rapids: Eerdmans.
- Kasper W. (1995): *Isus Krist*, Split: Crkva u svijetu.
- Karlić, I. (2004): Osuda i smrt Isusa iz Nazareta, Krista, *Bogoslovska smotra*, Vol. 74, No. 3, 859–888.
- Lane, L. W. (1998) *Judaism and Christianity in First-Century Rome*, (ur.) Karl Paul Donfried and Peter Richardson. Wipf & Stock Publishers.
- Moss, C. R. (2013): *The myth of persecution: how early Christians invented a story of martyrdom*, New York: Harper One.
- O'Connor, J. B. (1910): St. Ignatius of Antioch, u: *The Catholic Encyclopedia*, Vol. 7, Gregory-Infallability, (ur.) Herbermann, C. G., Pace, E. A., Pallen, C. B., Shanahan, T. J., Wynne J. J., New York: Robert Appleton Company, 644–648.
- Oxford Reference: *quindessimiviri sacris faciundis*:
<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100359144>
- Poncelet, A. (1910), St. Irenaeus, u: *The Catholic Encyclopedia*, Vol. 8, Infamy-Lapparent, (ur.) Herbermann, C. G., Pace, E. A., Pallen, C. B., Shanahan, T. J., Wynne J. J., New York: Robert Appleton Company, 130–131.
- Powell, M. A. (2009): *Introducing the New Testament, A Historical, Literary and Theological Survey*, Ada: Baker Academic.

- Pratt, F. S. J. (1910), Origen and Origenism, u: *The Catholic Encyclopedia*, Vol. 11, Infamy-Lapparent, (ur.) Herbermann, C. G., Pace, E. A., Pallen, C. B., Shanahan, T. J., Wynne J. J., New York: Robert Appleton Company, 306–312.
- Quasten J., (1986): *Patrology*, Vol 2. *The Ante-Nicene Literature after Irenaeus*, Westminster: Christian Classics, Inc.
- Rives J. B., (1999): The Decree of Decius and the Religion of Empire, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 89, 135–154.
- Sherwin-White, A. N. (1966): *The Letters of Pliny: A Historical and Social Commentary*, Oxford: Oxford University Press.
- Thompson, L. L. (2004): Ordinary Lives: John and his First Readers, u: *Reading the Book of Revelation: A Resource for Students*, (ur.) Barr D. L., Wright State: Scholars Press.
- Van Voorst, R., E. (2000): *Jesus Outside the New Testament: An Introduction to the Ancient Evidence*, Grand Rapids: Eerdmans.
- Warrior, V. M. (2006): *Roman Religion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilhelm, Joseph. (1910) Heresy, u: *The Catholic Encyclopedia*, Vol. 7, Gregory-Infallability, (ur.) Herbermann, C. G., Pace, E. A., Pallen, C. B., Shanahan, T. J., Wynne J. J., New York: Robert Appleton Company, 256–262.
- Wilken, R. L. (1984): *The Christians as the Romans Saw Them*, New Haven: Yale University Press.